

Карађорђе: живот и дело, 1923.

Садржај

1. Др Владимир Ђоровић: Живот и личност Карађорђа Петровића
2. Станоје Станојевић: Карађорђев устанак и неослобођено Српство
3. Др Фердо Шишић: Карађорђе, Јужни Славени и Наполеонова Илирија

92 :
140.2
1497-11

Каракорхе

Народно Зетс

92:940.2(497.11)

24
9.447.11

M. Petrović

50

НАРОДНО ДЕЛО

УРЕЂУЈЕ
П. М. ПЕТРОВИЋ
УРЕДНИК САВРЕМЕНЕ БИБЛИОТЕКЕ

КАРАЂОРЂЕ
ЖИВОТ И ДЕЛО

13258

1923

УПРАВА И АДМИНИСТРАЦИЈА
НАРОДНОГА ДЕЛА
БЕОГРАД, КРАЉИЦЕ НАТАЛИЈЕ УЛ. БР. 58.

БИБЛИОТЕКА МИН. ПРОСВЕТЕ
НР СРБИЈЕ
БЕОГРАД

ИНВ.: 5096

6

САДРЖАЈ.

1. Д-р Владимир Торовић:	Страна
Живот и личност Карађорђа Петровића	3
2. Станоје Станојевић:	
Карађорђево устанак и неослобођено Српство	41
3. Д-р Фердо Шишић:	
Карађорђе, Јужни Славени и Наполеонова Илирија	47

ЖИВОТ И ЛИЧНОСТ КАРАЂОРЂА ПЕТРОВИЋА.

I.

Као већина шумадијских породица, и кућа Карађорђа Петровића потиче из динарских крајева, однекуд са васојевићских страна. По народном предању она је у Шумадију дошла у првој половини XVIII века, вероватно после ратова од 1737.—1739. године, у којима су се Васојевићи, са суседним племенима, изложили против Турака и имали за то да поднесу тешке прогоне. Шумадија је била нарочито привлачна тачка за слободољубиве и отпорне народне елементе. Сва обрасла у густу букову и храстову шуму, која јој је дала општу ознаку; тешко приступачна за војничке казнене експедиције београдског наше; далеко од ерединшта лоше управљаног Турског Царства; делимично склоњена од великог моравског друма; мало, и то само у варошима, насељена муслиманским становништвом; са не много распрострањеним читлучким режимом и са „доста слободних сељака“, она је била готово створена за хајдучке збегове, и у њој су се, одишта, збирали и одабирали они, који нису допуштали да им куће постану редовна свратишта свих могућих врата субаша и крцалија, а они лично прегажена и бесправна раја, која је требала стално да узима став погнуте главе. Г. Јован Цвијић утврдио је једну веома важну чињеницу, да се „нигде досељеници нису тако брзо прилагођавали новој географској и друштвеној средини и нигде се нису толико укрштали као у Шумадији“.

Карађорђевог дед Јован настанио се у Вишевцу, у Шумадији, а два му брата

око реке Јасенице, недалеко од њега. По свима описима овога времена то је био крај покривен шумом, са веома мало обрађене земље, и људи који су ту долазили имали су да, често под тешким условима, крчевином створе нешто оранице. Они су с тога радије настављали свој старији и лакши начин живота: бавили се сточарством, а нарочито у том жиром богатом крају свињарством. Тако је радио и Карађорђевог дед Јован, и његов отац Петар, па и Карађорђе сам, као и остали чланови породице.

О оцу Карађорђевог Петру, по коме је добио своје презиме, данас се не зна много. Изгледа само да је, по традицији својих брђанских земљака, с почетка читаву бригу око куће остављао више жени, а сам помало хајдуковао, бавећи се, иначе, углавном гајењем и продајом стоке. Мајка Карађорђева била је рођена Шумадинка, Марица, кћи Петра Живковића из Маслошевца у крагујевачкој Јасеници, жена веома отресита и предузимљива, са извесним цртама мушке воље (причају да је била одличан јахач), ради чега је добила мало подемешљиво, али довољно карактеристично име „Марица Катана“. Из тога брака родио се првенац син, лицем на Св. Ђурђица, 3. новембра 1752. По доста честом народном схватању, светац је детету донео име, и по њему је оно било крштено као Ђорђе.

Детињство Ђорђево није било много пријатно. Не дуго иза његова рођења отац му је убио једног Турчина, и ради тога морао је да бежи из Вишевца.

Мислио је, најпре, да се склони код својих братственика; али, ови, бојећи се турске освете, не беху му ради, и он је био принуђен да се потуца по околним селима Жабару и Загорици. Породица се, за то време, стално множила новим рађањима — брак је донео још три сина и две кћери — и живот је понекад био више него тежак. Отац је с тога морао да оде код једног Турчина у Загорицу, где је имао да му негује кованлук, а Ђорђе се сам најмио да чува стоку код некога Новка Жабарца.

У то време пада његов први јуначки иступ и испољавање слободне хајдучке ћуди. Једног дана, кад је чувао стоку крај крагујевачког друма, пролазио је туда један Турчин на коњу, са три кера и једним хртом. Керови палете на свиње, а ове се, у обрани, згрокну на њих. Рахлућен, обесни Турчин потегне из ништоља и убије једно свињче, а керове надражи на остале. Ђорђе, који је имао уза се оружје, успламти и убије једног кера, а кад узбеснели Турчин ради тога поче даље пуцати, он западе, па уби и њега. После тога мораде се склонити да тражи заштите. Очева невоља научила га је да је не тражи код својих, него оде једном познатом арнаутоком кеседији, неком Фазли-баши, у Паланку. Овај прими младог и, на први поглед, очевидно срчаног Ђорђа за свога сеина. У његовој служби Ђорђе постаје прави хајдук. Са Фазли-башом он предусрета поједине богатије Турке, напада их и пљачка, и бива тако, са њим заједно, страх читаве околине. Али, после извесног времена, како Арнаутии није био од речи при исплатама, Ђорђе га напушта и долази родитељима. Помоћу Ђорђевог и својим дужим радом у Загорици отац му беше стекао нешто имања и стоке, и Ђорђе је могао да се бави својим пословима. Али, једном пробуђена, хајдучка крв не мирује. Он и опет, у два маха, напада на Турке; једном у властитој кући убија двојицу, а други пут у шуми, поново крај крагујевачког друма, једног коњаника. Ради тога поново мора да бежи, он Фазли-баши, а родитељи му мајчиној кући у Маслошево. Ту, у Маслошеву, отац му је, како се прича, и погинуо. Био је, као хајдучки јатак, ушао у договоре са неким официром из Аустрије, који је прешао у Србију да уходи земљу и спрема народ на скорни рат, што га је бечка царевина мислила да, у друштву са Русијом, поведе против Турака. После

мужевљеве погибије, Ђорђева мајка се преудала у Тополу и тамо повела и децу. Да олакша мајци и очуху бригу око породице и да им се сам нађе при руци, у случају потребе, Ђорђе иступа из Фазли-башине службе и долази у село Врбицу, у другу службу. Али, како је живот био тежак, а ново скућивање веома напорно, то Марица с очухом и децом пређе на старо добро у Загорици.

Али, хајдук тешко скућава кућу. Ђорђе је само неко време остао у новој служби, а онда се потпуно одметнуо у гору. То напуштање дошло је ради овог случаја. Ђорђе се био загледао у једну лепу девојку из мајчина села, у Јелену, кћер Николе Јовановића, обор-кнеза јасеничког. На ту исту девојку био је бацио око и неки Вукоје, из истог села, и желео да је узме за свога сина. Предање прича да је између Вукоја и Ђорђа било омразе и без тога; Вукоју се ни мање ни више приписивало да је издао и уходио Карађорђевог оца. Али, већ прва ствар, ако ова друга није потпуно ван сумње, била је довољна да их учини крвним непријатељима. Једног дана, на сеоском сабору код Јагњила, док је Ђорђе играо уз своју девојку, Вукоје га је ненадано ударио по врату, нашто је Ђорђе, донесавши оружје, напрасит како је био, сасуо Вукоју ништољ у груди. Одмах иза тога напустио је кућу и отишао у чету чувеног хајдука Станоја Главаша. Предање даље казује да то није била и једина незгода ради те лепе девојке. Има казивања како је она и самим Турцима упала у очи и како су је једног дана, када се враћала с оцем кући, напали и хтели да уграбе. У највећој опасности избио је случајно Ђорђе са два друга, побио и растерао Турке, и спасао и оца и кћер. Природно је да су се после тога њих двоје заволели још више и накоро се и венчали.

II.

То венчање било је негде пред велики рат Катарине II и Јосипа II против Турака. Агитација аустријских људи, да крене у акцију против Турске српска племена у Србији, Босни и Црној Гори, била је веома жива; најживља, међутим, свакако у блиском Београдском Пашалuku. Осећајући то, и видећи рат на прагу, поједини Турци бивају подозриви и почињу да прогоне све људе за које су сумњали да могу имати веза с Аустријом. Појединци, поред тога, врше

многобројна насиља и изазивају често људе на крајња средства. Због тога многи од Срба почеше да прелазе у Срем и Банат, у „Немачку“, како се тада означавала аустријска царевина. Међу њима беше и Ђорђе Петровић. Непосредан повод за тај прелазак људи су објашњавали убиством неког Турчина, кога је Ђорђе смакао не зна се да ли у својој кући, где је дотични хтео да настрне на образ Ђорђеове жене, или негде на путу. У ствари, изгледа да је Ђорђе, предвиђајући опасности ратовања, хтео да склони своје на сигурније место од планинских збегова, јер видимо да преводи читаву породицу. На путу, у Стојнику, његов очух Петроније зажали што је оставио кућу и кренуо у бели свет, излажући се без потребе невољама пута и неизвесности у туђини. Ђорђе га је позивао да настави пут са њима заједно, а кад Петроније одби и запрети да ће их, ако се не врате, одати Турцима, Ђорђе потегну на њ свој пиштољ и уби га на месту. После тога, сва породица пође даље и, превезавши се, стиже у Крушедол, где се Ђорђе најми за манастирског шумара, а мајка му и жена узму бригу око манастирске стокe. Тај је прелаз био 1786. године.

У то време већ је потпуно сазрела одлука да се почне рат. У лето год. 1787. био је састанак руске царице и аустријскога цара, и мало после тога Турска је објавила Русији рат. Сада је требало да уђе у акцију и Аустрија. Спремајући се за нападаје, она је била покупила и српске избеглице и почела од њих да образује добровољачке одреде, вежбајућу их по својим војничким правилима. У такав један одред ступио је и Карађорђе и био додељен у сомборски гарнизон. Али, његовој ђуди, тврдој, прекој и плаховитој, и несвиклој да се безусловно покорава, била је неподносива безобзирна аустријска војна дисциплина, и он после мало времена бежи из војске

и, бојећи се оштре казне, пребегне поново у Србију. Ту не иде у свој крај, где би га лако познали, него у ваљевску нахију. Ту одмах почиње хајдучко четовање. Као хајдук, он је учествовао при безуспешном пренаду на београдску тврђаву, који су извели Срби под водством Јована Новаковића и Ни-

• КАРАЂОРЂЕ.

Оригинална слика, коју је уљеном бојом радио непознат сликар. Налази се у Српском Народном Музеју у Београду.

коле Радомировића, договоривши се о томе с аустријским војним водством. Кад је почео сам рат и кад је Михаљевић позвао све српске харамбаше да му се у року од три месеца придруже или ће их иначе сматрати као непријатеље, Ђорђе није смео да му приђе. Остала му је у памети строга дисциплина аустријске војске, а вероватно се бојао и какве казне ради тога што је побегао из свога одреда. То устрчачање умало га није стало главе: у селу Борку ухватила је једна аустријска патрола Ђорђа и шест његових другова, и по преком суду они бише осуђени на вешала. Заузимањем капетана Радича Петровића,

Ђорђе је био помилован, док му три друга беху обешена, а три остала затворена у тамницу. Од тога часа Ђорђе остаје у Радичевој чети, и у септембру 1789., иза Решишта, при једној извидници, спасава капетана, који је био нагазио на једну турску заседу, и убија том приликом четири Турчина. „Овим се Ђорђе после разгласи као јунак и код Срба и код Турака“, вели један од мемоариста онога времена. После тога, у децембру исте године, Ђорђе је, под заповедништвом капетана Симића, учествовао у ослобођењу манастира Студенице, и после, при повлачењу, пратио један део манастирског братства, које је, са старинама и утварима и моштима Симеона Немање, напустило манастир и бежало према северу. Наредне године, када је капетан Радич напао на варош Пожегу, Карађорђе се, са четом својих хајдука, истакао и при нартају на град, као и при повлачењу пред већом турском војском, штитећи Радичеву одступницу. Ради тих својих успеха он је добио подофицирски чин и златну медаљу за храброст. Кад је 15. јула 1790. Аустрија склопила са Турском примирје, и после мир, она је растурила ерски добровољачки кор, чувени Михаљевићев „фрајкор“, задржавши у активној служби само један део официра и нешто људи. Срби из Србије вратише се добрим делом својим кућама или наставише четнички живот, а они што осташе учествовали су у аустријској војсци у борбама против Француза.

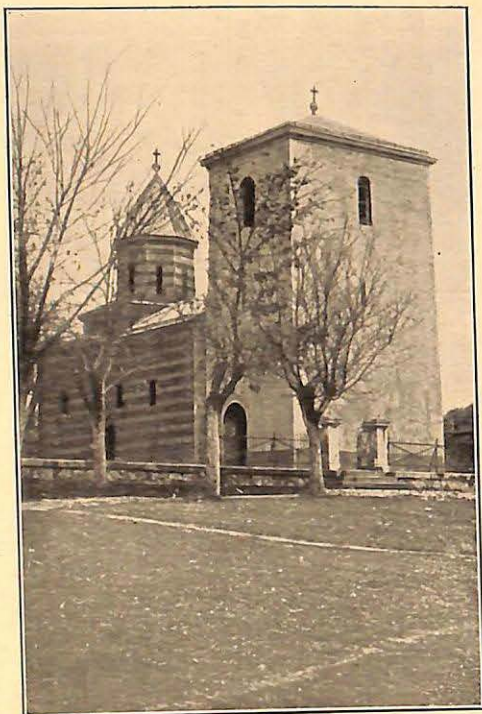
Ђорђе је остао у Србији. Навикнути на борбе и острвени крвљу, бивши фрајкорци наставише четнички живот и постадоше напад не само за Турке, него чак и за своје сународнике. Нисак против њих чуо се на све стране. Он дирну и самог Ђорђа, који је хајдучију сматрао као једну врсту јуначке невоље и бунтовног националног протеста, а не као јевтин занат за разуздане бескућнике и нерадни бећарски елемент. Он с тога, у праведном гневу, пусти кроз свет оштру поруку: „Тако ми Бога, за којег хајдука чујем најдаље до недеље дана тераћу га и, ако га стигнем, убићу га, а кога не стигнем, итераћу га из ове земље“. Људи који су имали прилике више пута да се увере како Ђорђева реч не остаје празна претња стукнуше пред њим, па се или покорише или повукоше подаље од његова домањаја. После, како су се прилике у земљи мало смириле, оде Ђорђе у Срем по

своју породицу и преведе је у Тополу. Ту сагради кућу и одлучи да живи животом мирна домаћина.

III.

Када се после Свиштовског Мира почело да сређује стање у Београдском Пашалуку, и нарочито када је успело да се добије ферман од 1793., којим је уређење Србије добило извесну, веома ограничену, али, ипак, осетну аутономију, и када је јаничарима био забрањен боравак на томе подручју, ерски људи долазе себи и развијају доста живу делатност у привредном и друштвеном животу. Трговина са стоком узима веће размере, и у њој, као бољи домаћин, учествује и Ђорђе Петровић. Откако је султан Селим III (1789.—1808.), уводећи реформе у турској царевини, почео да рачуна и са немуслиманским елементом у својој држави, Срби су дошли и до извесног политичког и војничког значаја. Београдски заповедник Хаџи-Мустафанаша, примајући у султаново име борбу са јаничарима, морао је, за већу сигурност, у више прилика да позива у помоћ ерски народ, и тај му се радо одазивао, жељан да истисне из своје средине несносне кесеције и са њима повећане намете за издржавање одбранбене војске и да сам дође до јачег израза. Већ 1796. половину коњице „која је дефиловала од београдске вароши до Баџице“ састављали су Срби, са знатним бројем од 1200 људи. Прота Матија Ненадовић прича у својим класичним *Мемоарима* како је чак сваког пазарног дана викао тезал по чаршији: „Ко је Србин а нема дуге пушке, два пиштоља и велики нож, нека прода једину краву и пусат себи купи. Тако је од честитог везира заповест. Који то не набави, педесет штапа по табани и педесет гроша глобе“. За време борби против главног јаничарског вође и султанова одметника Пазван-Огла Видинскога, 1797.—1799. године, Срби учествују са веома јаким одредима и организују своју народну војску. На челу ерске војске Београдског Пашалука био је Станко Арамбашевић; у свакој нахији био је заповедник дотични обор-кнез, а у кнежини кнез, који је као подзаповеднике имао буљубаше, односно заповеднике чета са по 70 људи. Као један од тих буљубаша био је и Ђорђе Петровић. Он се истакао поново у борби код Смедерева (почетком фебруара 1798. године), а учествовао је и у осталим акцијама против јаничара.

Када је Наполеон преко сваког очекивања ушао у Египат и задао Турцима разумљив страх, нашло се у Цариграду да треба понуштати домаћим бунтовницима, односно изгладити све унутрашње спорове. Они се с тога мире са Пазван Оглом и пуштају јаничаре поново у Београдски Пашалук. То би нова беда за Србе, којима јаничари не могаху забравити учествовање у прошлome рату нити у Портиним експедицијама против њих. Год. 1799. би убијен Станко Арамбашић; наредне године погибе тамнавски кнез Ранко Лазаревић, а 1801. сам Хади-Мустафа-паша. Ове године, уговореним превратом, јаничари се дочепаше Београда и свих већих места у земљи и уведоше један режим суровог притиска и овете. Страдали су од њих не само Срби, него и сами Турци, који су били њихови противници. Власт у руке уграбише четири главне дахије, Мехмед-ага Фочић, Агаџија, Кучук-Алија Ђеврљић и Мула Јусеф. У свом јасном епском причању Вук Караџић живо приказује стање које је настало после тога: „Кад се огласи наоколо да су баше Ади-Мустај-пашу убиле и да су против цара, онда навале из околине крајева, особито из Босне и из Арнаутске, све беспослице и крвници и бескућници у Бијоград, као орлови на стрвину: и даје ји све радо попримају, једно, да би се могли бранити, ако би цар и на њи војеку подигао, као на Пасманцију, а друго, да се и између себе један од другог чувају . . . Многи су тада у Бијоград дошли голи и боси, пак се онђе одма оковали у сребро и у злато, и обукли у свилу и у кадифу, и узјали на атове с ратовима. Сад већ ни судија други није било у земљи осим даија и њиови каба-даија и субаша: кнезови су последије Ади-Мустај-пашине смрти одма изгубили власт у народу, а и кадија, ђе се који налазио, није смијо од њи ни помолити свога ћитапа. Они су људма судили и пресуђивали по својој вољи, људе били и убијали, глобљавали, отимали (или узимали као своје) коње и оружје, и друго што се гођ допало; најпослије стану силовати жене и ђевојке“. Природна је ствар да су такви зулуми изазвали реакцију код српског народа. Било је, уосталом, чак и турских покушаја да се збаци тај режим насиља, који је морао довести до катастрофе. Срби, с почетка, мисле да се ствар поправи притиском од стране Порте и упућују тамо своје жалбе.

- КАРАБОРЂЕВА КУЛА И ЦРКВА У ТОПОЛИ.
(Данашњи изглед.)

Представници те мирољубивије тактике били су неки свештеници и угледнији кнезови, људи који су радили са више опрезности и имали више осећања одговорности. На другој страни, већ у лето 1803. године, Ђорђе Петровић и његови хајдучки другови мисле на борбу, преговарају са земунским трговцима о набавци муниције и крестаре по народу, говорећи да нема другог излаза него прихватити за оружје и на насиље одговорити насиљем. О Аранђелов-дану ствар је већ била толико сазрела да су се приликом једне свадбе уговарале већ и појединости како да се крене читава акција. Пред Божић Ђорђе је већ осећао потребу да се склопи испред турских очију, јер се о покрету било почело понешто саопштавати, а он се бојао да не би каквим пренагљеним испадом или другом којом незгодом изазвали сукобе пре него што би било потребно. Склонно се у Ресаву и ту остао до средине јануара 1804., потичући све познанике и друге људе од утицаја да се придруже покрету.

КАРАЂОРЂЕВА КАСАРНА У ТОПОЛИ.
(Данашњи изглед.)

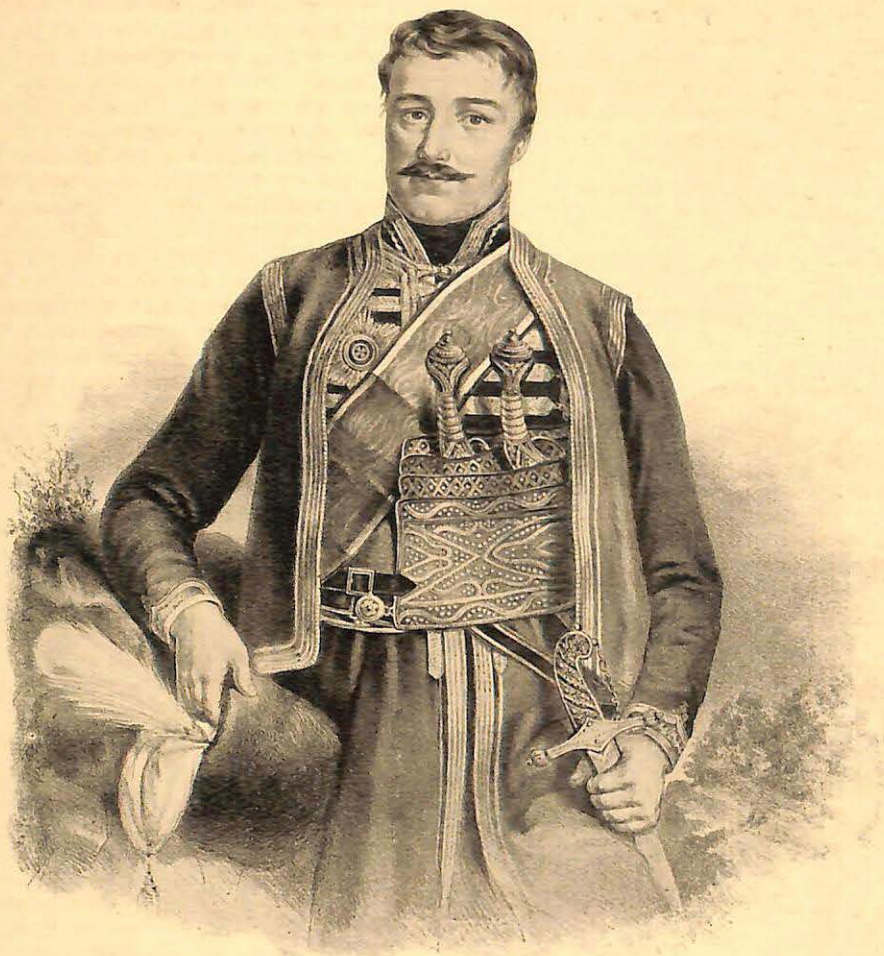
IV.

И српске жалбе Порти против насиља у земљи и припремања за устанак против таквог стања нису могли за дуго остати непознати дахијама у Београду. Када су дознали за то, њихов план био је брзо готов. Место да они буду изненађени рајином акцијом, требало је да раја осети њихову будност и моћ и да буде ударена одмах с главе. Устанак и сваки други отпор имао се просто скршити тако што ће бити побijeне све главне вође, кнезови и свештеници. Обезглављени народ неће имати ко да буни и он ће постати права раја. Тако је дошло до сече кнезова, толико познате из славне Вишњићеве песме о почетку буне. Алексеа Ненадовић, Илија Вирчанин, Хаџи-Рувим, Хаџи-Ђера, Марко Чаранић, и многи други беху погубљени у другој половини месеца јануара 1804. године. Одсечених глава, које су донесене у Београд до почетка фебруара, било је укупно седамдесет и две.

Ђорђе Петровић том приликом био је срећније главе. Против њега лично није пошао ниједан од јачих дахијских вођа, јер је било у народу пречих људи, од којих се мислило да прети непосреднија опасност. Потера која је пошла против њега беше другостепенена важности, и он јој је доста лако одолео. Стари хајдук није хтео да иде Турцима на поге нити се дао лако изненадити. Кад су га они потражили у селу Тополи, он већ није био неприправан, него је примио борбу и помоћу својих момака један део турске потере побио, а други растерао. Али, после тога, беше му јасно да не може дуже остати у селу и да уопште са Турцима не сме доћи у ближи додир. С тога напушта кућу, бежи у планину старом хајдучком при-

јатељу, Станоју Главашу. Од тога часа почиње српски устанак. Јер овога пута Ђорђе Петровић не бежи да себе заштити, и да само са времена на време из шуме прави испаде против појединача Турака или њихових каравана. Напротив, он се сад, са друговима, одлучује на борбу против читавог низа лица, против турских силедија и Турака уопште, и поставља себи за циљ да очисти свој ужи крај од те напасти и да даде познати господарима у Београду да ни раја све не допушта и да се и код ње на силу одговара силом. Стојан Новаковић лепо карактерише улогу Ђорђеви и Станоја Главаша у овом покрету: „Како (Ђорђе) није био ни међу кнезовима ни међу богаташима, нити су какви год лични интереси имали да га склањају на мирољубиву политику, Карађорђу се, по његовим војничким навикама, лакше по икоме другом било одлучити да поведе напред све који више нису хтели да трпе и да подносе. А тако је у тај мах осећао сав народ. Станоје Главаш, чувени хајдучки харамбаша, познат на све стране по Шумадији, оличавао је хајдуке, које је народна невоља тада у први ред истицала. С тога се, по тим особинама, са пристанком и најмирољубивијих људи, првих дана фебруара 1804. истакоше у први ред та два човека, објавивши, са пиштољем у руци, прави отворен чисто српски устанак против Турака, пуштајући о њему глас на све стране и делом и поруком.“

Одмах, чим су се састали, Ђорђе, Главаш и остали донели су одлуку, уосталом тражену од свега народа, да се пређе у нападај. Сами људи насрћу и пале турске хапове по Јасеници, легла субаша и крцалијска свратишта, и хоће да тим јасно покажу степен гнева против њихових власника. Покрету, који је с почетка збуњен и не зна управо шта би хтео после првог непосредног циља, Ђорђе са друговима даје прави замах, и из чисто локалног ствара покрет нешто ширих димензија. Од првог часа он, својом енергијом и чврстом вољом човека који зна шта хоће, постаје један од најважнијих чинилаца у покрету и његов стварни вођ. Оно што има још да се новим истраживањима утврди то је питање да ли је он, према своме раду у зиму 1803., био у вези с акцијом о ширем обиму српског устанка, на чему се радило у то доба и у Србији и у Црној Гори, а нарочито у Трсту.

КАРАБОРЪЕ.
(По слици А. Јовановића.)

Извесну врсту „народске воље“ и одређености значаја добива овај покрет народним збором у Орашцу, одржаном на Сретење, 2. фебруара 1804. године. Поред одлуке да се устаје на Турке и да се прими озбиљна борба нешто већих размера, на томе збору изабран је и вођ устанка. По самом избору дан је основни карактер покрету. Када је, међу првима, био понуђен Станоје Главаш, он није хтео да се прими, наводећи као главни разлог то да је он хајдук. Народ, бранио се он, неће овакав један покрет да повери хајдучком водству. „У хајдука нити има куће ни кућишта, — била је народска аргументација, — и сутра, кад Турци павале, он ће у шуму, а ми ћемо остати на мејдану, да нас Турци робе и харају“. Кад су иза тога понудили кнеза Теодосија из Орашца, он се опет бранио речима: „Хајдуку могу кнезови којекako израдити опроштење; али, ко ће кнезовима помоћи, ако се врате Турци?“ Тада Главаш предложи за вођа једног човека који није ни кнез ни хајдук, чврста у одлуци, блиска народу, искусна у борби и човека с извесним ауторитетом.

Као такав био је у онај мах једини Ђорђе Петровић. Овај је с почетка одбијао избор. Као први разлог он је наводио то што су Срби ненавикли војевати, па да могу лако после првог напада да клону, а после првог пораза да се предаду и њега да оставе сама и сувише изложена. Када је скупиљени народ дао уверење да ће истрајати, Ђорђе је, онда, као други разлог навео свој плаховит темперамент. „Ја сам љут и прек, — кажу да је он говорио, — па, ко не послуша или пође на страну, ја ћу тога да убијем; а кога ухватим у најмањој издаји, тога хоћу да обе-сим и на страшне муке да ударим. Тада ћете ви на мене замрзвати и сваки на своју страну разграђивати, па онда ништа од нас неће бити.“ Тај енергични став, толико потребан да се улије поверење и створи поштовање, ма колико иначе опасан, свидео се збору и он је радо пристао да пође за таквим вођом. Окошти, мрки човек, оштра ока и круних одређених црта, са нимало речитости, али, са јаким осећањем воље, храбар, прегалац, са никад узалуд не измахнутом руком, постао је ускоро предмет општег интереса, и глас о њему, са том спољашњом карактеристиком, која му је донела име Карађорђе, почео је веома брзо да прелази границе свог

ужег подручја, да кроз мало времена стане прелазити, у мањти наше лако распаљиве и у десетерцу одрасле расе, у карактеристични мит средњевековног витештва.

V.

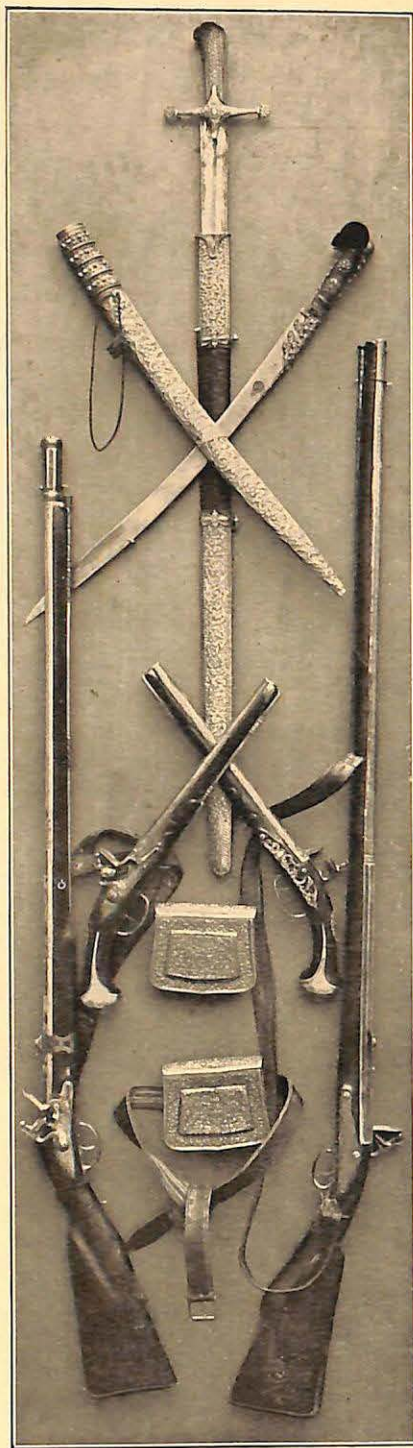
После тога, устанак почиње нагло да букти. Још исти дан, после збора у Орашцу, заређа ново паљење ханова, а кроз даља три-четири дана устанак је обухватио готово целу Шумадију. Беше „крвца из земље проврела“ и освојило уверење како је „земан дош'о, ваља војевати“. Кроз земљу се пронесе општи поклич „сваки свога убите субашу“. „Уста раја ко из земље трава.“

Дахије у Београду нису се надале таквом обрту. Место да се заплаши због сече кнезова, раја се ради тога узбунила. И то се побунила у најтеже време, у сред зиме, што је несумњиво знак да је прегла на најгоре. У пролеће, кад гора озелени, покрет ће несумњиво бити још већи, и ко зна куд ће да се уцрти. С тога је требало да се што пре стишава. Агантији, једном од мирољубивијих дахија, би поверено да пође у унутрашњост, са повећим бројем људи, и да рају делом умири, а делом покори. Око 9. фебруара он је са 400 људи пошао према Шумадији, позивајући људе да му дођу и да чују његова обећања и његове претње. 12. фебруара, у Дрлупи, био је састанак између њега и Карађорђа, који му је са својим четама пожурео у сретење. Агантија је обећавао Карађорђу боље понашање унапредак и укидање субаша и ханова по селима. Њему, као вођи, понудио је 500 кеса да се смири или да му у Аустрији купе имање боље од оног у Тополи. Личне понуде Карађорђе је одбио, а за понуде о мањој режими тражио је гаранције аустријске власти, јер се на турска уверавања није могло ослањати. Како Агантија није на то пристао, преговори су се разбили, и још истога дана дошло је до борбе. У том крешеву сам је Агантија рањен у ногу, а Станоје Главаш у главу, и читав сукоб остао је неодлучан. Срби, још невешти, а и заплашени од раније, не смеју да наерђу; а Турци, збуњени отпором и у страху да Србима не дође помоћ из околних села, не смеју да се упусте далеко, и тако и једни и други остају неактивни иза прве крви. Ипак, Турци, све једнако бојећи се новог прилива устаницима, напуштају бојно поље и 13. фебруара повлаче се у Београд.

Тај први, макар и половни, успех диже веру код устаника и народа. Људи се почеше поуздавати у се, и отпорни дух ојача. То, паравно, даје нове снаге и самом Карађорђу. Место самог позивања у друштво, он сад издаје и наређења да се народ одмеће, и, домало, пасивни су под морање остављали куће и прилазили покрету. Што се зима више примицала крају и освајало сунце и пролеће, придолазак нових устаника бивао је све већи, и почетком марта он се већ ценно на 5000 људи.

Чitava акција устаника у прво време састојала се у томе да очисте своје крајеве од Турака и да се што јаче освете београдским силницима или „Биограчницима,“ како су их они звали. Ради тога, понесени успехом, устаници долазе на домак самог Београда и 20. марта имају један сукоб са Турцима на самом Врачару. Иначе, босанским муслиманима поручивали су у два-три маха да са њима немају ништа и да на њих неће ударати, ако они не буду против њих. Како ови, по своме осећању, беху више муслимани него све друго, и како су сматрали природним да бране своје суверенике од побуњене раје и кметова, борба се брзо уопштавала и постајала не само устанак против дахија-угњетача, него против муслимана свих из реда. То се још, из политичке невоље и што обим акције није био у пуној свести, није признавало, али је у ствари било тако.

Покретачи устанка били су од првог часа начисто с тим да устанак мало ширих размера не може имати апсолутно никаквог изгледа на успех, ако устаници буду упућени сами на се. За саму борбу би то још некако засад и ишло, пошто Турака у Београдском Пашалуку није било много; али, за наставак ратовања требало је имати муниције и другог ратног прибора, а тога у земљи није било, нити се то могло лако добити без туђе помоћи. Први на кога се за ту помоћ дало помислити била је Аустрија, односно њени погранични заповедници. Овима покрет против Турске није с почетка био непријатан. Он је значно слабљење недавног противника и једног великог и не много пријатељски расположеног суседа. Срби су били недавни помагачи Аустрије; погранични српски елеменат, који је био неоспорно лојалан према Хабсбуршкој монархији, са радошћу је поздравио тај покрет своје браће, и на граници се осећало да се о томе мора водити рачуна.

▼ КАРАЂОРЂЕВО ОРУЖЈЕ.

Срби сами из Шумадије, са још доста веза из прошлог ратовања, помишљају одмах на своје познанике из суседних места и траже да са њима дођу у додир. Први и најближи, са којим су још у марту почели преговори, и који је с извесном симпатијом пратио развој ствари, беше земунски мајор Митезер. Њему устаничке вође пишу 2. априла 1804. како им је он „и отац и мајка“, како њима треба његове поуке и нарочито његове помоћи у муницији. У своме писму од 16. априла Карађорђе му описује борбе око Јагодине, па му онда каже како му је жао што Аустријанци устежу помоћ. Он се њима обраћа за више предузетљивости и неказује жељу да га не само помажу у борби него и да узму на се улогу врховног господара. „Ја вас јесам препознао најпре за старијега, а ви радите како вас Бог учи; е нама управљајте, да душмана из ове земље истерамо.“ „Како нам ви заповедате, онако ћемо се владати“ пише на другом месту. „Дајте нама помоћи и старијега, јали нам одкажите, зашто ми већ не можемо у овој земљи бити, ако ви не урадите како сте нам говорили.“ А да се види тај став молитеља још боље, Карађорђе, „Ђорђе Црни“, како се сам потписује, врховни вођ устаника, „остаје на служби вам понизни слуга,“ и то једном аустријском пограничном мајору. Очигледна је ствар да су устаници, сагледавши опасност борбе и могућност да буду осамљени, оестили, уосталом разумљив, страх и тражили наслона. Њихова самосвест је још веома мала; покрет је тек у почетку, и по скромности овога писма човек никад не би веровао да ће он значити нешто више од једне обичне локалне побуне.

Као прва последица ових писама била је интервенција славонског команданта барона Ценејина, да између устаника и дахија дође до преговора. Он је позивао и једне и друге у Земун, да тамо изнесу своје захтеве и узајамне уступке. Срби се на тај позив састану у Остружници, од 24. априла до 3. маја, да утврде своје услове. „Ова скупштина, — подвлачи Миленко Вукићевић, — има велики значај за први устанак, јер је то први састанак свију нахијских и устаничких старешина Београдског Пашалука откако су Срби устали на оружје против дахија.“ Српски захтеви били су, углавном, ови: да се искорене јаничари, дахије, и врати стање одређено хатишерифом од 1793. године; да Срби чувају београдски град до доласка редовне

турске војске, да би се избегли препади и удари, као што је овај дахијски; да се прогласи општа амнестија; да раја бира своје кнезове и једног врховног кнеза, који би био законита и једина веза између везира београдског и народа. На састанку у Земуну, 28. априла, Срби истичу своју лојалност према Султану и његовим властима, да би тим енергичније могли устати против дахија. На тај начин они своме устанку не дају карактер буне против стамболског господара, него га представљају као акт нужне обране. Такво њихово држање долазило је несумњиво због пасивности аустријских власти. Да су ове прихватиле српске понуде и стале отвореније на страну устаника, ови би, сигурно, изгледали бар у неколико одлучнији. Али, како за Аустрију није био нимало погодан моменат да се сувише излаже за српску ствар и изазива Турке у часу када је обрачуи са Наполеоном сваки час био могућ, они су саветовали понуштање, и Срби су их послушали, ма да су већ тада имали друге комбинације и ишли даље од ове постављене линије. Турци нису пристали на те захтеве; управо, нису смели да пристану. Прогнати дахије из Београда, у коме су они господарили, беше немогућа и опасна ствар, а без тога устаници не пристајаху да уопште улазе у даље преговоре. Састанак се, према томе, развишао без икаква успеха.

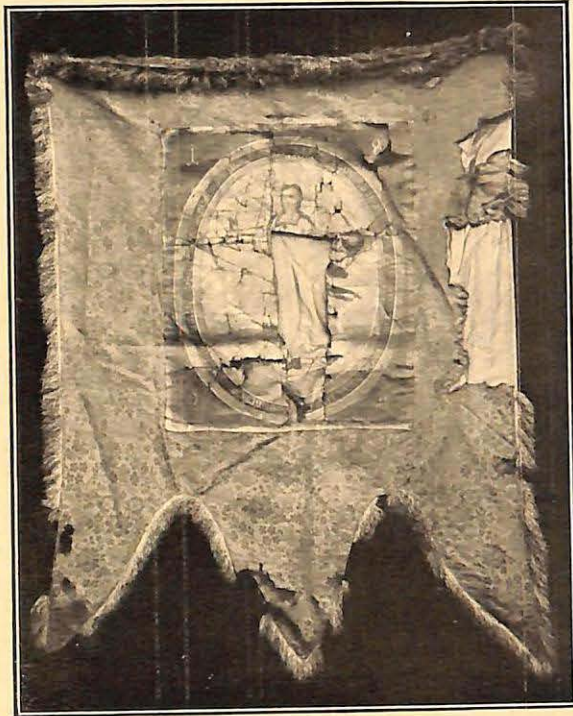
Срби су, изгледа, били спремни на то. Ради тога, за сваки случај, они одлучише да почну преговоре с Аустријом, односно да јој се директно понуде. При састанку с аустријским капетаном Шајтинским, Карађорђе је, у име Срба, изјавио и жељу и молбу да Аустрија узме Србију и да јој за намесника даде једног царског принца. Карађорђу, коме је била у живој усмени аустријска војна дисциплина и њихови службени односи, изгледало је, можда, превише да се он према њима јави у другој улози од оне коју је имао у своје време капетан Радич или Коча или Михаљевић. Он је покретач акције, али, нема амбиције да за себе мисли на владарску власт; односно, он у тај час верује да то није за њ. Још један доказ више како су били скромни почеци епохалног дела и како су људи још мало сагледали свој значај у њему. На предлог своје владе, аустријски цар одбио је да прими понуду те врете. Узети једну побуњену турску покрајину, усред мира, значило

би изазвати оправдан протест свих других великих сила и створити последнице чији значај може бити од ширих димензија. Ипак, да не изгуби утицај код Срба, цар је наредио да се на њих обрати већа пажња и да се заштите од Портине освете и суровости. Веома је вероватно да је Србима већ раније, у Земуну, казано како су слаби изгледи да ће цар дати пристанак на поднесени предлог и да су они ради тога дошли на другу комбинацију.

Кад заштиту Србије неће да преузме Аустрија, као први и најпречи сусед, онда за Србе нема другог излаза него се обратити на једноверну и словенску Русију. Ма да је она, у познатом уговору на Криму, Србију препустила утицајној сфери Аустрије, ипак се веровало да тим није престао њен интерес за српски народ и његову борбу са старим непријатељем и српским и руским. 3. маја 1804. упутиле су српски вођи из Остружнице једно дугачко писмо рускоме посланику у Цариграду, А. Италинском, казујући му и жеље и невоље свога народа. Русија, која је помогла толиким хришћанским земљама, нека не остави ни њих под турским игом. „О блажени! О преблажени Избавитељу! — вапили су они, — поспешни и нас у Србији живушчеје Христианство . . . избавити и от остроти наша вси ослободити.“ Они отворено траже да дођу „под крило трона рускога“ и да се помоћу са те стране ослободе, увек још спреми да лојално врше своје обавезе према султану. Да то јасно покажу, они су се обратили и њему, тражећи и отуда заштите против дахија. Мисао о слободи, према томе, није још била и мисао о самосталности, о слободи потпуној. Устаницима се још увек радило, у главном, само о томе да сломију насиље дахија и да обезбеде своју широку самоуправу. Аутономија је опште емантра на као у тај мах жељена слобода.

Одушевљење је, међутим, расло, и са Ђурђев-даном српска војска достигла је импозантан број од близу 25.000 људи. С узбуђењем спомиње прота Матија Ненадовић сабирање српске војске пред Београдом. „Војска пева и врло весела;

ал' кад прође господар Ђорђе, па уз параду сву војску: „Добро дошли, браћо!“ поздрави, и кад га видоше и његове речи: „Добро дошли, браћо моја, српски соколови!“ чуше, верујте, децо, да ту није војник остао који запевао није, а многи је старац радосне сузе

— КАРАЂОРЂЕВА ЗАСТАВА.

(Налази се у Српском Народном Музеју у Београду.)

проливао, кад је тако дочекао. И преко свег Дубоког рекао би да не само војници певају, но да је и шумар и сваки листак на дрвету људски глас узео и пропевао; и тако са певањем у Остружницу 8. маја на конач дођемо“. У устаничке руке падају Пожаревац, Смедерево и многе мање варошице. Турци су опседнути у Београду, и сви им испади отуда завршавају се губицима без икакве користи.

Обавештена о читавом покрету, Порта наређује босанском Бефир-пашин истрагу. Његов изасланик бива у Београду дочекан веома дреко; дахије, шта више, неће уопште да преговарају са њим. Срби му, међутим, указују све почасти. Та разлика у понашању оставља разумљив утисак, и извештај тога

« ЦРНОГОРСКИ ВЛАДИКА ПЕТАР I ПЕТРОВИЋ.

изасланика бацао је главну кривицу за устанак на дахијско насиље, и тиме, у многом, определио и држање Бећир-пашино. Поред тога, било је и самих Турака који су, у традицији Хаџи-Мустафа-паше, осуђивали јаничареке зулуме и сматрали да је држање дахија донета прешло сваку меру и неминуовно водило реакцији. Нема сумње да су такви гласови допирали и до Бећир-паше и да је и то, са друге стране, утицало на његове одлуке. Али, најмеродавније за Бећир-пашу било је, свакако, држање Цариграда. Тамо су у устанку видели наставак борбе из видинскога вилајета и, знајући јаничаре, били су прилично начисто с тим до кога је кривица. На Порти се веровало да је српски покрет чисто покрајинска узбуна, настала дахијским изазивањем, и да неће имати никаквих тешких последица. Чак им је, изгледа, било и пријатно да дахије падну као жртва свога режима, како би други извукли поуку, и да раја сама ослободи Диван од брига за мере против насилника. За устанике је, поред свега тога, било и интересовања од руске и аустријске стране. Ма да све то није било радо примано, нагонило је ипак Порту да пожури решење и да ствар, упућену већ у једном правцу, истера на чистац.

Бећир-паша, опрезан и стар, а у многом и пун карактеристичног турског

јавашлука, није журио са својом мисијом. Њему је требало пуна два месеца да из Босне стигне до Београда, и да пред самим Београдом, у српском логору, остане неактиван готово две недеље. Занимљиво је да он, царски изасланик, никако не иде у сам Београд, него преговоре са дахијама води у Земуну. Шта је њега, праћена војском и са пуним ауторитетом Порте, могло задржати да не уђе у град? Турски извори отворено говоре да су га Срби спречавали, шаљући му своју војску тобоже као почасну пратњу, а у ствари сматрајући је као стражу. За то схватање говорило би донекле и то што су дахије, после Бећир-пашиног доласка, покушале један узалудан испад против устаничког логора, хотећи вероватно да царског изасланика ослободе из српских руку. Или је доиста обест дахија била толика да нису пуштали у освојени град царског пашу?

Међутим, лукави Турчин поче под-земца ровења. Веома је близу памети да је његовом иницијативом дошло до споразума између Карађорђа и вође београдских крцалија, Халил-аге Гушанца. По томе споразуму, који са турске стране у почетку није био искрен, Гушанац је имао да помогне Србе против дахија, односно да ове изда. Доиста, 16. јула, намамљене дахије напуште тврђаву, коју Гушанац одмах даде посетити својим људима. Осетивши издају, ови идуће ноћи седају у чамце и беже низ Дунав, са намером да се спасу код Пазван-Огла у Видину. На путу, у Ада-Кале, стиже их српска потера и службена порука Бећир-пашина заповеднику острва да буду погубљени. Ноћу 24.—25. јула, они изгибоше, а главе им, сем Аганлијине, бише послане у Београд.

VI.

По турском мишљењу, том погибијом дахија дана је Србима довољна задовољштина, и устанак је после тога изгубио свој разлог останка. Султан ће у земљи повратити старо стање, гласила је њихова порука; он је и сада показао да штити праведну ствар и да је строг према зликовцима, ма ко они били. Нека Срби с тога буду спокојни и мирно одложе оружје. Али, устаници нису мислили тако. Задњи пример показао им је јасно да се султан није кренуо све дотле док они сами нису скочили да се бране и тек онда је осетно

потребу да се млако и са оклевањем одлучи на акцију. Турци ће се сад мало примирити; али, ко им може јамчити да се кроз коју годину неће поново јавити неки Пазван-Оглу или Кучук-Алија са друговима и поновити, без мало, оно исто што је и пре било? Они су добро знали турску управу и имали довољно искуства с ауторитетом њихових режима. С тога сложено изјавише Бећир-паша да се не могу све дотле вратити кућама и редовном послу док им који повереник аустријске власти не буде при склапању уговора нека врста гаранције за његово извршење. Бећир-паша није могао пристати на такав захтев. То би значило, ни мање ни више, него једну туђу силу увести у решавање унутрашњих питања. Порта не само да ни у ком случају не би дала свој пристанак на то, него би сваког пашу који би и помислио на такве преговоре у најмању руку сургуинисала са дотичног положаја. На томе питању преговори су се и разбили.

Да су Срби имали право сведочи најбоље то што је стварним господарем Београда био кријалијски вођ, Халил-ага Гушанац, који у тврђаву није пуштао ни самог Бећир-пашу, ни новопостављеног везира Сулејман-пашу. Шта вреди онда султанова реч према устаницима, кад је тако, на очиглед целог света, гази један обични најамник? Ко им други може дати стварне заштите, ако не властита снага или која друга сила? Турци, са своје стране, сматрали су да иза Срба стоји Аустрија, која не спречава пренос оружја и муниције са свога подручја међу устанике, и чији људи не само симпатизују Србима, него чак улазе у њихове редове, а аустријски официри их воде. „Ма да изгледа да раја хоће да се покори султану, њихове старешине понашају се тако како не доликује поданицима“. Тако је гласио турски службени извештај у Цариград.

Када су видели да од преговора са Бећир-пашом неће бити ништа и да им службена Аустрија неће отворено да узме страну, позивајући се на своје добре односе са Портом, Србима је било јасно да морају тражити ослонаца на другој страни. Како су већ били почели да мисле на Русију, одлучише да тамо пошаљу једну народну депутацију, која би изложила ствари и тражила помоћ. Писмена молба, коју су тамо поднели, садржавала је у главном тражење помоћи у новцу и оружју, и пристанак

Русије да буде јамац уговора Порта и Срба. „Срби никад једнодушније нису мислили о ослобођењу своје отаџбине, нити су га ујердније желели него данас. Божанском, природном и вечном везом крви, језика и вере, која постоји између Срба и Руса, савезом политичким и најљубазнијим везама могла би се будућа ерећа српског народа осветити и на непоколебљивој и чврстој основи утврдити. Прве основе томе послу треба отпочети у данашњим важним приликама баш с тога што је једногласна жеља свију Срба: да се у Србији установи самостална српска управа под именом „Србскоје правленије“ или под другим сличним именом, као што су, на пример, оних седам острва јонских, а под непосредном заштитом Русије, чувајући у исто време ненарушимо права султанова, која му припадају, то јест: плаћати му умерен данак. Томе би додали још и ову нову дужност: да свагда војују против султанових одметника. Изгледа да ће султан, притиснут од разних својих одметника, лако увидети велике користи од овога и на ову новину пристати.“ У тој молби српски политички програм изражен је довољно јасно: Срби траже аутономију своје земље под суверенитетом Турске и са гарантним покровитељством Русије. За годину дана програм се, дакле, раз-

• ВУК СТЕФ. КАРАЏИЋ.

* КАРАБОРЂЕ.

По једном бакрорезу из Лајпцига. (Оригинал у Краљ. Земалском Архиву у Загребу.)

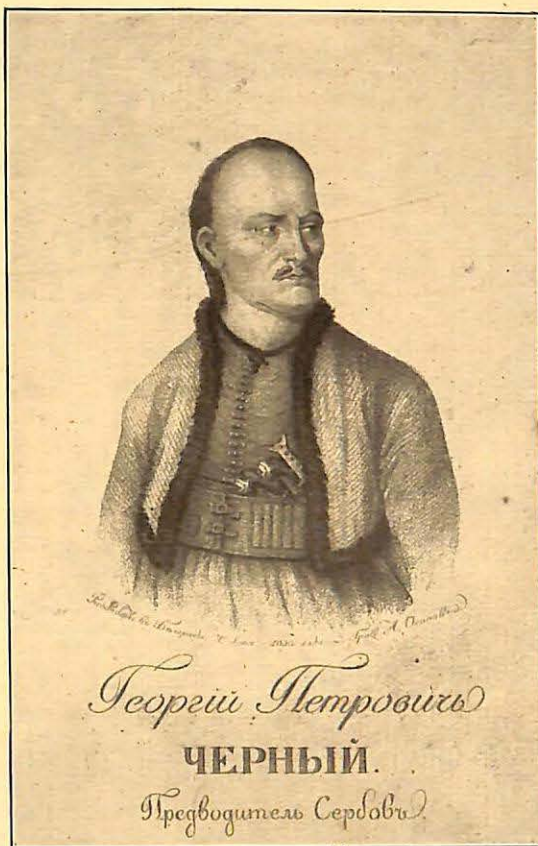
вно и употпунио. Од локалног шумадијског устанка против насиља дахија постала је широка акција целог Београдског Пашалука, која тражи не само повраћај стања од 1793. године, него „Српско Правленије“, као зачетак будуће српске државе. Ову идеју развили су код устаника, поред старих традиција народног гуслара, нарочито културнији Срби са подручја Карловачке Митрополије, посебно два свештена лица, учени и родољубиви митрополит Стеван Стратимировић и активни националист бачки епископ Јован Јовановић.

Српска депутација била је у Петрограду лепо примљена. Ма да је искрено желела да са Туреком не мути својих односа, Русија је, осећајући значај српског покрета, ипак била вољна да га помогне. Помоћ се састојала у новцу и добрим саветима; али, беше, што је најглавније, искрена. Срби треба да се

покажу верни султану; али, ипак, да не одлажу оружја или, бар, да га у већем делу не одлажу, док не постигну главне од својих захтева. И Русији је незгодно да се меша у унутрашње турске ствари, али ће, поред свега, тражити начина да Порти препоручи остваривање српских жеља. Са тим пријатним порукама вратили су се неки од делегата у Србију, дижући дух у народу и уверавајући га да у неравној борби нису сами.

И без те поруке Срби нису мислили да распуштају главни део војске; а та их је порука учврстила још више. Као изговор могла им је служити неизвесност положаја све дотле док у Београду седи и господује Халил-ага Гушанац. По руском савету, они су, ипак, упутили и у Цариград депутацију, која је, поред уверавања о оданости, имала да изнесе тегобе у земљи, настале због дахија и крцалија, и српске предлоге и жеље у погледу поправка стања. Оно се могло постићи само тако ако се Србима да самоуправа. „Жељенога мира и реда ми никада нећемо имати, ако би и даље остали војни чиновници турски; него тако, ако би остао и даље Турчин управник у овој земљи, јер после ове буне поједина лица с обе стране, и са турске и са српске, због смрти својих сродника и пријатеља за време ове војне, стално би се светила.“ На Порти се, међутим, прилично изменило мишљење о карактеру српског устанка. Тамо се почело увиђати да је он добио много шири значај од онога који му је у почетку приписиван и да постаје не једна локална буна пролазног типа, која се смирује или са првим снегом или са престанком видног узрока, него да је то устанак који има карактер политичке револуције. Његов утицај већ се опажао у Босни и Новом Пазару, а имао је очитих веза и са Црном Гором. Устаници траже додира са великим силама, Русијом и Аустријом, и праве им понуде, које се не могу тумачити лојалним осећањима према Турској. Ако се све то пусти да се несметано развија даље, опасност ће бити неминовна и последице од много већег значаја. Тим турским комбинацијама дошло је од пролећа 1805. и потицање од стране Аустрије. Ова је српске устанике помагала с почетка из својих рачуна и држала је да ће их епитним услугама обавезати и привући себи. Када су устаници, мимо њу, потражили везе са Русијом и тамо наишли на одзив, Аустрија је нашла да је то против њених интереса, и, како

није смела ништа против Руса, то је кренула против Срба. Боље је имати Србију као турску покрајину, поништену и измрцварену, која чека милост Аустрије, него аутономну Србију под руском заштитом и као њеног обавезника. То је било схватање бечког кабинета, и оно је доскора нашло свог израза у држању аустријског посланика у Цариграду. Промењено мишљење Турске и Аустрије дало је као први видан резултат именоване нишког заповедника Хафиз-паше за београдског поглавара. Хафиз је важио као енергичан човек и као противник устаника. Његово именовање значило је нову оријентацију државне политике, и Срби су знали да ће та бити против њих. Српски депутати у Цариграду беху упућени да иду њему и да са њим уреде ствар. Другим речима, они нису били достојни да Порта са њима преговара, него су упућени на нижу инстанцију, односно на локалне власти. Депутати су јасно разумели ту одлуку и одговорили су на њу тиме што су побегли из Цариграда. Независно од њих, и Срби у Србији беху узели непријатељски став према Хафиз-паши и нису му дозвољавали да из Ниша са војском прође у Београд. Осим порука које су им долазиле о непријатељским намерама новог паше, њих је вређало и то што Порта, без договора са њима, чак преко њиховог изричног захтева, поставља за Београд новог заповедника и тако даје осетити да мисли наставити стару традицију. На такво држање Порте могло се одговорити или пристанком, што би значило повити главу и примити мрвице које им хтеду дати; или одбити пану, што би са друге стране показивало да се воља султанова више не слуша безусловно и да су устаници спремни дати отпор и законитим представницима његове власти. Ово друго повукло би за собом немилост у Цариграду и рат са званичном Туреком. Да ли су устаници у тај мах били потпуно свесни домања своје одлуке? Вероватно да нису у пуном обиму. Они су сада били очевидно спремнији него лањске године; имали су симпатије Русије; развили су више идеју о државној творевини; али, ипак, — нама се чини да нису још помислили на потпуни прекид. Сукоб са Хафиз-пашом

КАРАБОРЪЕ.

По једном оригиналном бакрорезу из 1808. године.

могао је бити и једна опомена за Порту, да промени своје одлуке, или је оправдавао наду да ће Порта после њега увидети озбиљност положаја и бити предусретљивија и попустљивија. Ну, несумњиво је да су били тврдо прегли да га не пропусте за Београд и да на његов покушај силе даду раван одговор. Тако је и било. Кад је Хафиз-паша хтео да продре, у борбама од 6.—8. августа 1805., би са тешким губицима одбијен у близини Параћина, нарочито код Иванковца, тако да се поражен и сам рањен са срамотом вратио у Ниш. То је била прва борба између Срба и службене Турске, и прва велика битка овог устанка уопште. Она је донела и нов карактер читавом покрету и нов успех српској ствари. Њом се већ одушевљавају Срби ван граница Пашалука и предосећају обнову потамнеле државне славе. Стари Доситеј Обрадовић, честити љубитељ

• ДОСИТИЈЕ ОБРАДОВИЋ.

свога народа, који је 1804. у одушевљењу запевао:

Востани, Србија! Мати наша мила!
И постани опет што си прије била!
Србека теби волију некрена чада,
Која храбро војују за тебе сада.

Востани, Србија!
Давно си заспала,
У мраку лежала;
Сада се пробуди,
И Србље возбуди!

могао је сад већ да смишља своје добронамерне планове и предлоге за уређење обновљене отаџбине.

VII.

Одушевљени покрет с почетка поче сада да добија и своје налице. Пошто је показао војничке успехе и добио маха, и чак признање руске владе, он је обећавао да ће донети не само испуњење народних жеља, него и стварну власт за онога ко му буде на челу. Кад је Карађорђе изабран у Орашцу за вођу устанка, на њ се у првом реду мислило као на човека прегоаца и храброг војника и као на вођу Шумадије. Његова активност и успеси донеше му, природно, опште признање и власт над целом побуђеном земљом. У Турака по њему се означавао цео покрет; његово име допрло је до Беча, Петрограда и Цариграда; он је несумњиво био онај

који је представљао целу земљу. То је почело да изазива љубомору других вођа, нарочито Ненадовића. Та стара и угледна породица ваљевске нахије сматрала се новом врстом српске господштине. Кнез Алексеа Ненадовић био је један од највиђенијих Срба свога времена, кога су чак водили цару Јосифу II, и који је имао веома великог учешћа у последњем рату. Он је био једна од првих жртава кад су Турци одлучили да земљу обезглаве. Његов брат Јаков Ненадовић сматран је првим кнезом западне Србије и имао је силан утицај у томе крају. Син Алексин, прото Матија Ненадовић, био је писмен човек, веома вешт, и један од главних „дипломата“ устанка. Разумљиво је да се у тој породици на Карађорђевог успон гледало попреко. Хајдук и човек без веће породичне традиције, он је њима изгледао неједнак и као сувише издигнут. Исто тако, само са још мање права, гледали су са завишћу на Карађорђа и војводе Миленко Стојковић, Петар Добрић и још неки. Вук Караџић речито описује стање у земљи: „Јаков, покоривши Ужице и одметнувши најју Сокоску, назове се заповедником најје Ваљевске, Шабачке, Ужичке и Сокоске, и јавно стане Кара-Ђорђију поручивати да му, као старешина, не прелази горе преко Колубаре; Миленко и Петар (Добрић), особито после боја на Иванковцу, постану доле преко Мораве самовољни господари; Милан Обреновић, удруживши се са Јаковом и угледавши се на њ, осим најје Рудничке притисне готово и Пожешку под своју власт; Катић, Чаранић и Ђупча (Ђулићевић) изиђу још на већи глас које напово показаним јунаштвом у различним бојевима са Турцима, које договарајући се око Београда у различним догађајима, и сваки је у својој најји управљао и заповедао по својој вољи. К овоме још кад се узме да су ове све старешине, као и њихове мање четобаше, биле само војнички управитељи, а за приватне распре и судове по селима да није било никакве одређене и признате власти, онда се слободно може рећи да је на сваком месту био онај *старјији* који је био *јачи*.“ Када су проту Матију ушталли у Петрограду, приликом његова доласка у депутацији, ко им је старешина у Србији, он је одговорио „да немају никаквог једног старјешине, него да нахије имају своје старјешине, које се између себе договарају и савјетују“.

Карађорђе, са друге стране, плаховит, прек и лак на одлуци, постигавши толике успехе, није мирно давао да му се оспорава вођство. Он је при избору довољно подвукао незгодне стране свога темперамента, и кад му је народ, и поред тога, поверио судбину у руке, у најтежем часу, кад није било нимало јасно како ће да испадне читав покрет, онда је разумљиво да он тај положај неће да упушта сада кад је ствар успела и кад је до тога дошло у многим правцу неоспорно његовом одлучношћу и активношћу. Због таквог држања једне и друге стране сукоб је изгледао неизбежан. И несумњиво је било да ће избити чим се стање у земљи колико-колико среди. Он је, међутим, избио још пре.

Прота Матија вратио се из Русије са планом оснивања једног управног тела, „совјета“, које је имало да уреди администрацију земље и да знатно ограничи апсолутну власт, или, како су они говорили, самовољу врховног војводе. Јаков Ненадовић, коме се тај план одмах свидео, позвао је Карађорђа на састанак у манастир Боговађу, где је његов лични претстиј био веома велик. Карађорђе одби да дође тамо, него заказа састанак у селу Борку, у београдској нахији. Ту, у присуству и осталих поглавица, би закључено да се оснује „Правитељствујушчи Совјет Србски“, у који је свака нахија имала да пошаље по једног представника. Седиште тога Совјета померало се из манастира Вољавче у Боговађу, а одатле у Смедерево. Председником тога тела постаде његов покретач, прота Матија. Али, док су се лако сложили у томе да се Совјет оснује, тешко је ишло с одређивањем његове праве функције. Прота Матија мислио је да то буде највећа власт у земљи, која би издавала заповести и самим поглавицама; Јаков и друге војводе виделе су у томе ограничавање Карађорђеве компетенције; а Карађорђе сам држао је да ће то бити нека врста меџиза за решавање спорова приватно-правне природе, који је у земљи свакако потребан. Када је Совјет у Смедереву покушао да прошири своју власт, управо да постане оно што је прота желео, Карађорђе осети о чему се ради и поче да прети. Ошколивши са својим момцима кућу, у којој је Совјет заседао, напери кроз прозоре пушке и позва их све да изиђу напоље: „Ласно је у врућој соби уређивати и заповиједати; него да вас видим сјутра у пољу, кад Турци ударе“. Он се позивао на своје војничке заслуге,

и чисто хајдучки, са пушком у руци, натерао је Совјет да сагне главу и остане у улози коју му је он наменио. Тај потез није био добар. Одвише прек, он је оставио злу крв. Јер, ако су присутни чланови и понустили пред зачетим пушкама, то још није значило да су одустали од својих захтева и да их првом бољом приликом неће поновити. А што је још горе, иза те сцене остала је једна жаока пошужења и увреде, која у нашој раси страсти никад не остаје заборављена и неосвећена.

VIII.

Пораз Хафиз-пашин изненадио је Порту. Снага устаничка показала се у један мах много већа него што су је они претпостављали, и могла би представљати озбиљну опасност, ако се не сломије. С тога Порта одлучи да се устанак силом и што пре угуши. Румелијски валија, Ибрахим-паша, доби наређење да нападне са истока, а босански валија, Сејиди Мустафа-паша, са запада. Султанов ферман изражавао је жељу и заповест да устаници осете „моју цареву велику моћ“ и да буду нагнати „у покорност и послушност мојих заповједи“. Сам Шејхулислам издао је фетву, да

◊ СИМА МИЛУТИНОВИЋ.

би био велики грех не кренути у рат против одметника и помоћи „невољној браћи“.

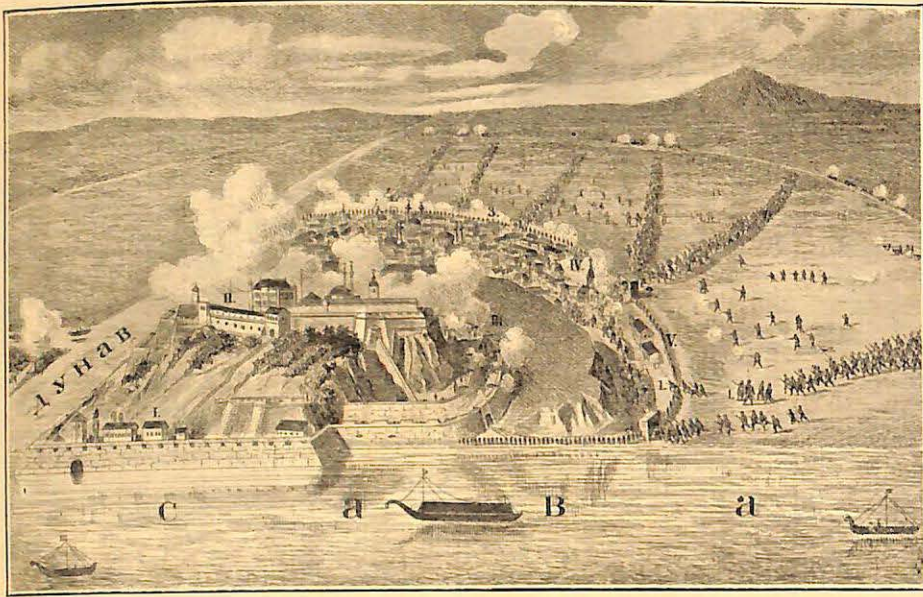
Али, лакше беше издати заповест него је остварити, нарочито у Турској. Зима је на прагу, а, сем тога, и општа ситуација није била таква да се могла одвише велика снага везати за српско ратиште. Ма колико да је било озбиљно српско питање, царевина их је имала још озбиљнијих. Нарешња су, ипак, остала на снази, и оба двојица паша допета су се спремали; што ствар није нила жељеном брзином и што није било одзива каквом се надало, то је био камет против кога се у тај мах није могло ништа. Уосталом, ради зиме — мислило се и тежило на Порти — ни устаници неће предузимати ништа оке, нити ће остати у толиком броју на окупу; а од новог пролећа биће и новог селамета. Да ипак не би време пролазило узалуд, покушало се још мирним начином, задњи пут, позвати Србе да се смире и покоре.

Срби су, међутим, на својој скупштини у Смедереву, држаној последње недеље новембра 1805. године, решили да се даље не плаћа Порти данак, него да се новац употреби на војну спрему. Та се имала развити што боље и по броју и по опреми људи, као и по искоришћавању шанаци и утврда. Исто тако имала се увести строга дисциплина међу људима. Срби су били прегли на борбу и почели готово изреда веровати да ће само победа донети решење њихових захтева. Турској се увек, и пре и после, све морало силом изнуђавати. И у српском питању то је остало готово математичко правило. Па, ипак, и поред те одлуке, они су сматрали да треба уверавати султана о својој оданости. Разлога за то било је више; али, главни су ови: 1. султан ће и после, ако добију самоуправу, остати господар земље; с тога га треба стално уверавати да Срби нису против њега, него против насилника и против његових неваљалих власти; 2. тиме ће бити у бољем положају пред суседима, пошто, и поред свих својих изјава верности, бивају стално нападани и тако изазивани на обрану; 3. што то, ипак, може имати неке користи у држању Турака и у Цариграду и у њима суседним покрајинама; и 4. то је био дипломатски потез, који им је стално предлагала Русија, да би тиме покривена могла за њих деловати код Порте. Нема сумње да је код устаника, када су чули за турска спремања, поред све одлучности, било

и нешто страха, и да би били волели ствар свршити лепим него газити у неизвесну борбу и унакрену ватру. Тиме треба тумачити и њихову жељу, изражену у молби рускоме цару, 12. јануара 1806., да се, ако не може бити друге, српско питање изнесе пред једну комисију, која ће се састојати од представника Русије, Аустрије и Порте, и „која ће испитати узрок метежима у Србији“.

У корист Срба дошли су унеколико и европски догађаји 1805. године. Поражена у рату са Наполеоном, изгубивши, међу осталим, Истру са Далмацијом, Аустрија се нашла осамљена, осаћаена и без пријатеља. Ако хтедне да надокнади губитке и да игра ма какву улогу на Балкану, њој не остаје друго него да задобије симпатије српскога народа. С тога је она на почетку 1806. много предустрелјивија према устаницима и искрено се залаже код султана и суседних паша, да одустану од намераваог концентричног нападаја на Србију. То посредовање није успело. Султан Селим одговорио је аустријскоме цару да је изгубио стрпљење и да хоће чисту ситуацију у тој одметничкој земљи. Посредовање Русије било је и даље стално и искрено, али, исто тако без успеха. Њен глас после пораза код Аустерлица имао је на Порти очито мање дејство него пре. Место ње, сад тамо прву реч води Француска, чији победнички цар има чак времена да води рачуна и о српским устаницима и да саветује султана да их, свакако, и што пре, покори и доведе у ред. То потијевање Русија тешко прима; а кад Турска, подбадана од Француза, постаје чак и изазивачка, односи између Цариграда и Петрограда постају све гори, док најпосле не пређоше у потпуно непријатељство. Тако је и за Србе ратовање савезника са Наполеоном од 1805. донело посредне користи, јер је Русија, постајући хладнија према Порти, све више прихватала српску ствар.

Срби су, обавештени о држању Порте, прегли свом силом да се припреме за борбу. Одмах иза Нове Године, 1806., они освајају на истоку Пореч и осигуравају се тако од дунавске стране; на југу Параћин, Ражањ и Алексинац према Нишу, а Крушевац према Новом Пазару; а на западу продиру до према Винеграду. Једино је Мачва, изложена и сувише турским упадима из Босне, остала беспомоћна и предала се Турцима. С тога су тамо читава пролећа вођене љуте борбе, које су Србима дале неколико ле-

• КАРАЂОРЂЕВ НАПАД НА БЕОГРАД (1806.).

них резултата, као и ванредних примера чојства и јунаштва (на пр. класични пример Кнеза Иве од Семберије). 1. августа те су борбе крунисане славном победом код Мишара, толико прослављеном у лепој Вишњићевој песми, у којој два врапа гаврана носе црне гласове несрећној љуби Кулин-капетана, и још црне изгледе:

Рани сина, пак шаљи на војеку,
Србија се умирит не може!

Мишарска победа, једна од највећих у читавом устанку, добијена је под личном командом Карађорђевог и захваљујући његовој ванредној присебности и срчаности. Српско оружје однело је тога лета и две велике победе на истоку. Једну је извојевао Миленко Стојковић код Пореча, 24. јуна; а друге две Петар Добрић на Делиграду, 4. јула и 23. августа. У великој трећој битци на Делиграду, 27. августа, у коју је стигао и Карађорђе, Срби су дефинитивно одбили турску нишку војску. Коликог су обима били турски порази види се најбоље по томе што после тога српске чете продиру до самог Косова и угрожавају Ниш. Натерана тим и својим унутрашњим неприликама са јаничарима, Турека постаје попустљивија и преко заповедника нишке војске, Ибрахим-паше, нуди Србима примирје и склапа га 2. септембра. Тако је Србија, још недавно гомила бесправне раје, за две године прега-

лаштва и јуначке евести, успела да постигне не само војне успехе, који су част њеног убогог и оскудног оружја, него и стварно (ма да не формално) признање своје бивствености. Неоспорне заслуге за то припадају Карађорђу, „хероју тополегоме“, чија је смелост и енергија била главни чинилац успеха, као његова присебност, храброст и свест главни услов победа. Халил-ага Гушанац, са витешким признањем, писао је Карађорђу 16. октобра: „Твоје су победе занета необичне и дивне, и то је занета једини пример да је раја победила војске мојега султана и господара.“ Шта је тек могао рећи кад је 30. новембра, на дан Св. Андрије, готово голорука раја, под Вождовим заповедништвом, узела и сам Београд, и тиме свој покрет довела до највећег и најдивнијег успеха! 17. децембра предао се најпосле и Гушанац, а 27. истог месеца Сулејман-паша са тврђавом, и тако је први Божић 1806. године, после толико векова, пропевао у слободној Србији.

IX.

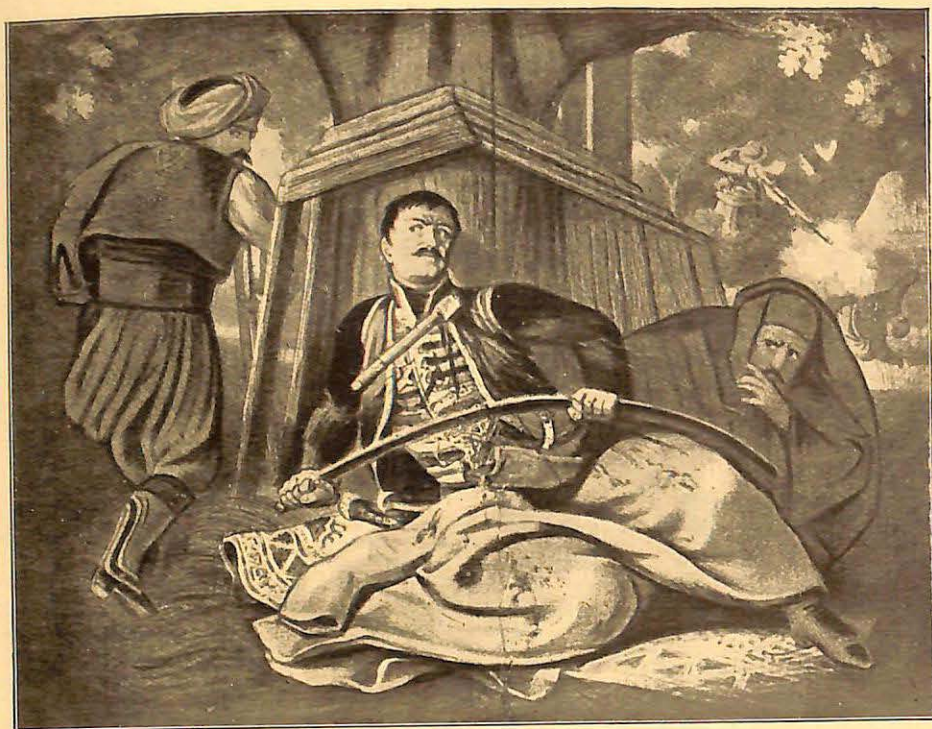
После освојења Београда српски положај постао је у многим повољнији. Како је у то време био објављен рат између Русије и Турске, Србима је обраћена пажња са обе стране: од Руса да их придобију за савезнике, а од

Турака да их избегну као противнике. Настојање ових других остало је без успеха. После три године ратовања, кад су се голоруки одржали сами и успели чак да туку царске паше, устаници су се могли са правом надати да ће још боље проћи сада кад на султана устаје силна руска држава и кад читава једна страна Србије буде штићена од руске војске. Сем тога, идеја о обнови старе српске државе, са пуно љубави негована и проведена од свих образованих родољуба ондашњег српског света, а веома жива у читавом нашем племену, била се већ толико развила и ојачала да се више није дало лако вратити на скромне захтеве из 1804. године. Наша раса, са једним непренимим романтичарским елементом у замаху и политичкој идеологији, понесена успехом, била је лако склона да прими руске понуде и настави борбу, и то сад тим пре што су изгледи на успех били већи, а положај несумњиво лакши него за прошле три године. „Кад се здружимо и ми и ви, шта све можемо постићи!“ говорио је руски проглас Србима од 11. јануара 1807., позичавајући им веру у сама себе и изазивајући амбицију и уверење о њиховој вредности и значају. Карађорђе лично добија од цара Александра I на поклон сабљу, као видно признање јунаштва. Одговор који су Срби дали Русима веома јасно карактерише њихов симпатични гест борца за пуну слободу: „Ви нас позивате у савез и заједничко војевање против насилнога тиранина имена хришћанског, што смо од вас увек желели и од свеблаготворца молили: да се ви приближите нама. Ми смо увек нашу срећу у вашу непобедну мишицу полагали, и у својим великим невољама утешили смо се и окрепнели вашим скорим доласком . . . Ми ћемо се постарати да испунимо ваше наметне савете, и нећемо поштедети крви наше за славу Славена.“ У седници Управног Савета, 19. марта, кнез Сима Марковић, његов председник, дао је, на Портино питање, свесну и довољно наглашену изјаву да „Србија сматра себе као независну државу“ и да, према томе, њен одношај према Цариграду од те године постаје из основа другачији. Улога обичног субаше, коју би устаници 1805. још били примили у своме односу према султану, променила се сада у борбени став прегаоца.

Али, велике наде које су Срби полагали у тај савез нису биле ни из

далека оправдане. Пре свега, Срби су мислили да ће Руси њима послати војске, да помоћу ње прошире обим своје акције; а, у ствари, Руси су тражили војску од њих, да би олакшали своме десном крилу. Са друге стране, главна снага руске војске била је сва заузета тешким борбама са Наполеоном, и њена акција на Балкану била је, услед тога, далеко и од другостепене важности. Срби су то брзо увидели и, необавештени о општој европској ситуацији, тумачили су руску уздржљивост млакоћом и злом вољом њихових заповедника. Карађорђе, човек импулзиван, није могао да сакрије то незадовољство. Он је отворено поручио руском генералу Исајеву, који је командовао крајњим десним крилом руским, како га је руска неактивност довела у веома тежак положај. Ради њих он је дошао у отворено непријатељство не само са Портом, која беше вољна да се погађа, него је ради савеза са Русијом наукао на Србију и мржњу аустријског двора, који је потпуно затворио границу и лишио српску војску и народ сваке могућности довоза хране и муниције.

То нерасположење имало је и унутрашњих последица. Београдски митрополит и неколико угледних војвода, у интимнијим везама са руским људима, држали су страну Русима, веровали у њихова обећања и налазили да Срби нису довољно захвални. Карађорђе, који није био никакав дипломат и који се стално колебао, подлегао је доста често моментаном утиску и саопштењима своје околине. А у тој околини налазило се доста људи који су били или у отвореној служби Аустрије или њој потпуно одани, и који су, потицани отуда, употребљавали све вештине да руску помоћ прикажу и сведу на мање-више празна обећања. Колебљив, Карађорђе није задовољавао ни једну страну. Срцем, несумњиво, он је с почетка био више уз Русију; али, непосредно суседство Аустрије и дуге везе са њом имале су јака утицаја на њ, и он је много водио обзира о томе шта му се отуд поручује или замера. Тако су у Србији створене две странке: русофилска и аустрофилска. Поред те, чисто начелне разлике, дошла је после и лична. Карађорђевим противницима ово беше zgodно да своју личну суревњивост покрију неким општим плаштем и да под њим слободније устану против њега и његовог апсолутног положаја у земљи. Ради тога се код њих, ако

• УБИСТВО КАРАЂОРЂЕВО (1817.).

не јавила, а оно оберучке примила мисао да се у Србију доведе један руски управник, „земљеуправитељ, који би довео народ у потребан ред, земљу српску уредио и према животу и обичајима народним изradio устав“. Тај моменат, као и мир у Слобозији, који су 18. августа 1807. склопили Руси са Турцима, не наседавши у њему ни једном речју судбину српских устаника, учинили су да је Карађорђе стао према Русима све више да хладни, док помало, у колико се положај заоштравао, није почео да постаје противник њихове политичке акције у Србији.

Да се Карађорђе у своме држању определи више негативно према руском утицају у Србији допринео је веома много са своје стране руски генерал Константин Константиновић Родофиникин, који је, по српској жељи, био послат у Србију као нека врста руског представника у Управном Савету и као онај потребни административни стручњак који је требао да uvede ред у земљи. Родофиникин је био родом Грк, човек вешт, али, пул интрига и надмен. Свој положај схватио је тако као да он има да

буде највиша власт у земљи и светлонић међу варварима. У томе правцу нашао је потпору код свога сународника, фанариотског владике Леонтија у Београду, човека препредена и нимало честита, против кога је постојало осетно незадовољство у земљи још од пре устанка. Од првог дана свога доласка у Србију, Родофиникин са Карађорђем није добро. Истини за љубав треба рећи да зла воља није потекла од њега. Карађорђу је било непријатно све: и то што он уопште долази, и што долази он, а не руска војска као помоћ; даље, лично, што је био Грк, а Грци су били веома нерадо виђени у ондашњој Србији; и, најпосле, што је био у вези са неким људима који су важили као Карађорђеви противници. С тога Карађорђе не учествује при његову дочеку у Београду. Када му Родофиникин шаље посебног изасланика, да га поздрави, Карађорђе се узбуђује када га види у оделу цариградских Грка и дочекује га да не може бити горе. Одношаји су се после, за извесно време, нешто поправили, али, срдачни нису били никад, док, најпосле, не постадоше готово душмански.

Дрво у Радованском лугу, под којим је убијен Карађорђе. (Савремен снимак са тополским протом Стевом Гужвићем.)

X.

Прва ствар коју је Родофиникин изradio у Србији била основа државног уређења Србије. По њој, узаконява се Управни Савет, „Правитељствујуши Сенат Српски“, и одређује се компетенција вождове власти. За ову се уводи нова титула. Главни управник Србије, Карађорђе, добија од „отечества“ назив „свјетљешиг књаза“. Његова власт била је, међутим, знатно сужена. Он је могао „сваког по заслуги наградити и повиним праштати“, али „право и власт наказовати повине остаје непремјено у руку закона и суда“. Кнез постаје председник Сената и има три гласа у њему; али, мора примати одлуке које ту буду донесене већином других гласова. Један део чланова, „сјјателни вождови“, они „који су до сада по нахјама команданти били, отечество управљали и бранили“ постају, из признања, доживотни чланови, и, удружени, могу превагнути против Карађорђа. Сви приходи дошли су под власт Сената. Чак све главне војсковође могао је бирати само Сенат, исто као што је њему припадало право да склапа мир или навештава рат. Стојан

Поваковић потпуно тачно вели да би Карађорђе по том уставу постао „само репрезентативна фигура, без икакве стварне власти. Иако је било увидети да би се књаз, као такав, без тега могао и смени, пошто устав нема ни речи нити о наследству престола, нити о сталности у породици и у лицу“. Карађорђе је, ипак, на тај нацрт, 8. августа 1807., дао свој пристанак; па, чак, унео у њ и тачку да тај закон, на који је он, у својој земљи, дао потписе, постаје обавезан тек онда када га потпише руски цар као покровитељ. Закон није био остварен ради тога што га није одобрио руски цар из политичких обзира према Аустрији. Али, Карађорђу је иза њега постало јасно да је руски представник радио против њега и да је његов пристанак готово изнудио у часу кад се њему чинило да би без тога могао изгубити руску војничку помоћ. Он то наскоро даје осетити и по томе се одређује у својим даљим одлукама.

Карађорђево угледу сметало је, поред његове наглости, још нарочито и то што је подржавао извесне људе, нимало честите, и што се није дао уверити о њима ни онда кад су му изношени конкретни случајеви за пример. Нарочито беху два незгодна тиша, заповедник београдски Младен Миловановић и Милоје Петровић. Против њих, бивших свињарских трговаца, тужило се, углавном, да се богате на државни рачун и да у Београду, као какве нове дахије, раде присто што хоће. Огорчење против њих било је толико да је 1811. дошло до побуне београдског становништва, и Младен није смео ићи друкчије београдским улицама него под свим оружјем и праћен од читаве групе пратилаца. Место да испита кривце, Карађорђе даде неке од трговаца који су учествовали у тој побуни јавно избатинати, а двојица беху убијена. Вук Караџић, озлојеђен таквим поступком, писао је о томе овако: „Београђани су се и прије слабо радовали доласку Кара-Ђорђевију у Београд, једно за то што је мало ко с њиме могао говорити, а друго што су момци његови доста пута чинили по Београду што им је воља, а послје овога догађаја омрзну сасвијем на њ и само су га се бојали“.

Ово незадовољство са тим људима омогућавало је Родофиникину да успешно развије своје интриге. Српски свет је у њему видео представника моћне руске царевине, и његове изјаве и поруке тумачио је као жеље меродавних руских

кругова. Он је већ тиме добио много. Спојивши се, уз то, са главним противницима Карађорђевићима, он је своју улогу појачао и постао, за веома кратко време, главни представник опозиције. Сличну улогу имао је доцније против кнеза Милоша руски конзул Вашченко. Родофиникинова амбиција била је даље да не само будно прати све спољашње односе Србије и да утиче на њих, по положају који му је припадао, него чак да у њима води главну реч. Докле је ишао у томе показује најбоље овај случај. Турска је током 1808. покушала да учини крај устанку непосредним преговорима са Србима. У ту сврху она је упутила видинског митрополита да ступи у везе са српским клиром и са те стране делује на устанике. Видински митрополит обратио се, природно, београдском. Састанак би уречен 1. октобра у Голубињу, код Пореча. Мимо Карађорђа и Сенат, на тај састанак отишао је Родофиникин, прерушен у одело српског старешине, да би, заваривши траг, испитао о чему се ради, и да Срби не би ушли у какве везе са Турцима иза његових леђа. Може се мислити да је вест о томе, када се ствар сазнала, направила најгори утисак, нарочито на Карађорђа. Кад је, иза тога, преговарачима, мимо Савет, стигло једно писмо од Мула-наше из Видина, огорчење је достигло врхунац. 11. децембра 1808. владика Леонтије би изведен пред Сенат. Оштужбу је дигао сам Карађорђе. Она је, истина, остала без тежких последица, али је повећала јаз између једне и друге стране.

Поспешила је, међутим, другу једну одлуку Карађорђевић присталица. Како нацрт закона о уређењу земље није био одобрен од руског цара, а како је, да се преократи покрет у томе правцу и онемогући ова подвојеност компетенције, требало ипак да се нешто учини, то је, после неколико већања, објављен, 14. децембра 1808., нови уставни акт. У њему је Карађорђу дана пуна задовољности, или, боље речено, он је био израз његове снаге у томе часу. По том уставу, он је, заједно са законитим потомством, признат „за првог и верховног српског предводитеља“, а сенату, или „Совјету Народном“, дат је значај врховног суда у земљи. Друга тачка, сасвим неодређено, изражавала је да ће „све заповјести издавати Господар Ђорђе Петровић преко Совјета Народног и у договору са Совјетом Народним“. Тај нови уставни акт беше састављен на Карађорђевој крсној слави, међу његовим званицама, и после

довршен у Београду. Дobar део народних старешина није суделовао у његовом доношењу. Према томе, ако није био директно наметнут, он је несумњиво донесен без свих уобичајених законских традиција. Да је због тога дошло до протеста са противничке стране ствар је сасвим разумљива.

XI.

Наскоро после тога изменила се и општа ситуација у Европи, и Русија је у пролеће 1809. спремила нове борбе са Турцима. Срби и опет, ма да остављени једанпут, обнављају старе планове о заједничким борбама и улазе у пове везе са Русима. План за ново ратовање био је на широко заснован и од већег полета. Он је претпостављао српску офанзиву у свима правцима. Најважнији од њих био је пробијање према Црној Гори и Јадранском Мору. Тиме би се не само постигло уједињење малених српских војних снага, него би, поред огромног успеха, допело и одвајање Босне и Херцеговине од непотребне везе са Турецком. Тај тешики и велики задатак поверен је најдостојнијем за успех и највећем по способности, Карађорђу лично.

Напредовање у Новопазарском Сандаку било је веома успешно. За неколико недеља српска војска допрла је до самог Новог Пазара и узела га у варош, после две сјајне победе код Сенице и на Суво-

ПОКАЈНИЦА.
Црква, коју је на месту Карађорђевог убиства подигао кнез Вујица Вулићевић.

ИОВАН КОВАЧ,
окивач топова.

долу. Већ се у Карађорђевој табору почела да прибира околна мушка чељад из херцеговачких области; већ се он нашао и са првим црногорским четима; већ је био на путу да узме и сам новоназарски град и очисти Санџак од Турака, кад му стигоше прилици гласови о српској погибији на Каменици.

Осетивши опасност са те стране, Карађорђе напусти велики и од почетка устанка ношени план и врати се журно кући, да се нађе на невољи.

Раздор српских поглавара развио се до опасне мере. У узајамној мржњи и суревљивости ишло се до очевидне неправде и, што је много горе, до потпуног запостављања виших интереса. Година 1809. показала је прве и веома тешке последице. Кад је спреман велики план за општи нападај, за заповедника војске која је имала да напредује према Нишу не би постављен стари заповедник на тој страни, славни бранилац Делиграда, Петар Добрињац, него Милоје Петровић, друг и пријатељ, војнички и трговачки, Младена Миловановића. Веома озбиљни људи тврде да је то учинио Младен не из војничке потребе, него што се надао да ће бити узет Ниш и хтео да богата пљачка у томе граду пане у руке њима, а не Добрињу. Између овога и Милоја дође до отвореног сукоба.

Добрињац га није хтео да призна, нити му се ма у чему хтео да покорава. Милоје, са своје стране, подвлачио је нарочито нови положај заповедника. Тако се, пред очима непријатеља, створише два табора, крвно завађена. Докле је то ишло види се најбоље по томе што је Милоје издао наредбу да нико не сме поћи у помоћ тешко притешљеном каменичком јунаку, Стевану Синђелићу. Тако, 19. маја, паде славни јунак као прва жртва небратске заслепљености, а са њим паде и најјачи српски бедем према Турцима. Уплашени његовом погибијом, Срби се повуку на Делиград, а ражљуђени Добрињац напусти војску и положај и оде у Београд Родофиникину. На жалост, ма да је Карађорђе са коњицом стигао у Делиград, није више могао да се тамо одржи, него мораде са целом војском да се повуче на леву обалу Мораве. Руси, који су закаснили са својим операцијама на Дунаву и уопште нису имали довољно војске, не моглоше, на очајне српске позиве, да пошаљу помоћ. У српским редовима роди се сумња да су и опет били увучени у рат и остављени, и да Руси не мисле нимало искрено. Родофиникин, који се сматрао као најодговорнији, дође у веома тежак положај. Карађорђеова околина кривила је њега за многе сплетке, за недозазак Руса, и нарочито за то што је њему добегао ражљуђени Добрињац. Карађорђе, плаховит и личан, примао је ствари како су му биле приказане и није видео да је кривица била и до њега сама, јер је допустио да сувише утичу на њега покварени Младен и његова група. Његова мржња против противника и Родофиникина, нарочито сада иза пораза, била је сигурно веома велика. Изгледа, чак, да је било и претњи. Није чудо, онда, што Родофиникин није смео да сачека његов долазак у Београд, него је ноћу, између 15. и 16. августа, пребегло у Панчево, а одатле руској војсци у Влашку. Са њим су пребегли од важнијих лица митрополит Леонтије и Добрињац.

Овај пораз утицао је негативно и на Карађорђа и на његов углед. Ма да је народ кривио у главном Младена и Милоја, одговорност је посредно падала и на Карађорђа, јер су то били његови људи. Нема сумње, ни Карађорђе ни његови потомци нису имали среће у избору својих пријатеља. Осећајући то, Карађорђе је постао попустљивији. Милоје би затворен, а Младен свргнут. За

председника Совјета дође Јаков Ненадовић, несумњив члан опозиције.

Још исте године упутили су Срби нову депутацију у главни стан руске војске, да изложи своје критично стање, да траже помоћи и парализу интриге и напада Родофиникина и његових пријатеља. Ствари се тамо, једно време, силно заплетеше. Родофиникин упути Добриња као члана депутације и употребљаваше га као оружје против Карађорђа. Услед тога, питања су се смућивала све више, док руски нови заповедник, спремајући се за борбу идуже године, није Родофиникина оптужио ради бегства из Србије и тиме Карађорђу дао извесну задовољштину. Добрињац се, после тога, поврати у отаџбину и измири са Карађорђем, исто као и његов пријатељ Миленко Стојковић, који се беше једно време потпуно одметао. Изгледало је по томе да су се страсти стинале, да је главног виновника зла нестало, и да ће сви, поучени жалосним искуством, у будућности бити обзривији и уздржљивији.

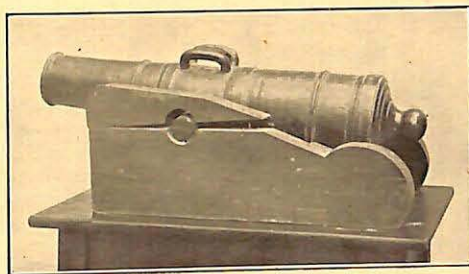
ХП.

Карађорђе се ломио између две главне одлуке: да ли да се у своме раду приволи Русији или Аустрији, кад већ са једном силом мора да иде. Русија му је, као сваком Србину, била дража. Али, Русија не беше ни 1807. ни 1809. испунила оних нада које су Срби, наивни и недовољно обавештени о општем европском положају Русије, ишчекивали од ње. Било је с тога, бар са њихова гледишта, оправдано у питању руских обећања показивати нешто више скепсе. Понашање Родофиникиново и заузимање руских људи за његове противнике одређивало је Карађорђа још више да не само охладни, него да, делимично, постане, ако не противник веза са Русима, оно свакако противник њихова утицаја.

Он ради тога не напушта идеју да ради и помоћу Аустрије. Чак после несрећног ратовања од 1809., у коме је руска пасивност била доста крива, наклањање на Аустрију чинило му се као нешто што не треба бити пропуштено. У томе правцу делују на њ и суседне аустријске власти, а нарочито интеллигентни, али неморални Иван Југовић, поверљиви човек Аустрије, који се увикао у Управни Совјет и постао једна од најутицајнијих личности око Карађорђа. У марту 1810. он, у мисији Ка-

рађорђевој, иде у Беч самоме цару, да учини далекосежне понуде. Али, 27. маја стиже одговор отуда да Аустрија, ради опште политичке ситуације, не може да поседне србијанске градова и створи тиме Србима неку врсту заштите. У истом, веома карактеристичном писму, састављеном после договора са кнезом Метернихом, гроф Белегард упозорава командирајућег генерала славонског, барона Симбшена, како не треба веровати у искреност српских изјава и понуда. Срби се обраћају на све стране: и у Беч, и у Петроград, па, чак, и у Париз. „У ствари, вероватно, они нигде са тим не мисле озбиљно, него само желе да добију времена, да одиграју своју властиту игру.“ У тим речима има нешто истине. Срби, донета на Морави, њихова понуда, ма да је имала тежњу да себе обезбеди, није била неискрена. Тако се даду тумачити и понуде чињене Француској, са мисијом Рада Вучинића.

Руси, који су све више, са намером, јачали свој утицај на Балкану, увиђали су и сами да Срби нису имали велике користи од савеза са њима и да су у задње време страдали од Турака допекле и руском кривцом. С тога се 1810. год. настоји то поправити. Њихова активност, нова обећања и уклањање Родофиникина имали су своје дејство; а кад стиже порука бечка, која је одавала и страх и немоћ, — одлука је код Срба и опет пала за даље ратовање у друштву са Русима. То ново ратовање било је срећније, и не само да је повратило старије границе, изгубљене у лањском рату, него је чак донело и принове у Тимочкој Крајини. Руси су те године суделовали живље и помагали већим одредима источну војску, којој је и опет

Карађорђев топ.

био на челу Петар Добрицац. У тим борбама пронесе се слава Хајдук-Вељка Петровића. Карађорђе је узео на се најтежи задатак, да поправи ситуацију на Морави и потисне опасно напредовање од стране Ниша. Овог пута Турци су променили правац нападаја и ударили од стране Крушевца, обилазећи Делиград, са намером да отуда лакше продру у Шумадију. Српске чете, заплашене прошлогодишњим назадовањем, биле су прилично малодушне и напуштале су положаје, бежећи у своја села, да се нађу у невољи око породице. У најтежим часовима по Карађорђа стиже му руска помоћ од 3000 људи. На варваринском пољу, 6. септембра, дође до одлучне борбе. Уједињена српска и руска војска одби све турске јурише и присили Турке, после неколико дана, на одступање све до Ниша.

У самој варваринској битци Карађорђе није учествовао. Наводи се као разлог то што је турска војска била одвише јака, па се било бојати да не разбије савезнике. Руски заповедник, гроф Орурк, казао је Карађорђу да је у интересу ствари да се он, као врховни вођа, уклони из борбе. „Ако Турци буду јачи, боље је да разбију самога мене, него мене и тебе.“ Али, тешко да је то био прави разлог. Све до сад Карађорђе се сам излагао тој опасности, и она није била никоме зазорна. Овог пута, вероватно, радило се о томе да један другоме не смета у команди; односно, Рус је хтео да буде самоосталан у акцији.

После тога успеха, Карађорђе похита на Дрину, да помогне тамошњој војсци против турских напада од стране Босне. Са њим је и на ту страну доспело нешто Козака. У великој борби на Тичару, за коју сам Карађорђе писаше војводама да „баталие шгда веће нисе било“ (да већег боја никад није било), где се два пуна сата клало и борило прса у прса, Срби славно разбихе Турке и очистихе тако и западни део свога подручја. Успех је, према томе, био потпуан и дао повода за најлепше наде.

Аустрија је, међутим, после веза са Наполеоном, помислила на нешто активнију улогу у Србији. У разговору са кнезом Метернихом, Наполеон му је 16. јула 1810. био рекао: „Србија мора једног дана припасти вама. Ако хоћете да заузмете Београд, ја се томе противити нећу. Неће ми бити криво да се Порта измири са Србима и да им да за кнеза Србина. Неће ми бити криво ни да тај

кнез потпадне под вашу заштиту и под ваше јемство. Али, не могу трети нити руску заштиту или јемство, нити рускога штићеника као кнеза у Београду.“ Аустрија је, ма да тако слободна од стране Наполеонове, била пуна опрезности и зазирала и од Русије и од Турске, не желећи да их сувише оштрим иступом изазива. Она с тога иде полагано. Најпре упућује за Србију свога представника, Ј. Паулића, који је имао да буде нешто налик на руског представника, а сад је долазио да онога замени и учини излишним. Карађорђу дође то у најнезгоднији час, управо предварваринску битку, онда када је Србији била преко потребна руска помоћ. Он с тога, у договору са неколико старешина, одговара барону Симбшену да они ту пажњу Аустрије моле за доцније време; другим речима, да им сада не треба. Руска струја, пред тако очевидном руском помоћи, добила је превагу и дала осетити аустријским људима да ће се у Србији наставити досадашња политика тесних веза са Русијом. Кад је требало помоћи, Аустрија је остала пасивна и није давала ни довољно утешно обећање; сада када је Србија већ ослобођена и победница, са руском помоћи, био би грех оставити главног помагача и њи за нечим што јој више и не треба. Да покажу колико су одлучни у својој русофилској политици, Срби, крајем 1810., шаљу у руски главни етап једну депутацију, која је имала: 1. да тражи, као најбитнију гаранцију, руске гарнизоне за српске градове, и 2. опет нацрт уређења Србије.

XIII.

Ово је био квасац за даље метеже. Карађорђеви противници држали су да Карађорђе није довољно искрен према Русима и да његови преговори са Аустријом нису лојална ствар. Довођење руских гарнизона онемогућило би његове даље везе са Земуном и Бечом, са једне стране, а помогао би, са друге стране, да се помоћу руске војске дигне њихов углед и сузбије ауторитет Карађорђев. После заједничког ратовања Срба и Руса и постигнутог успеха њихов је положај, донета, био јачи и схватање им наилазило на опште одобравање у народу. Извесни моменти давали су, на око, њима за право. Карађорђе је имао као блиског човека Ивана Југовића, који није био чист и који у Србији није радио са онаквом патриотском честитошћу, са каквом стари Доситеј. После, они су од Родо-

финикина знали колико је овај морао да употребљава разлога и опомена, да одврати Карађорђа од извесних опасних састанака с аустријским представницима. Најзад, ова последња понуда Аустрије, кад хоће да пошаље у Београд свога агента, у часу док Срби са Русима заједнички лију крв, чинила им се готово као увреда, коју је требало кратко пресећи. Али, у ствари, они нису имали право. Карађорђе је преговарао с Аустријом из најбољих намера, желећи помоћ и заштиту за земљу, а не да тим ојача свој положај или добије неке користи. Човек од темперамента и импулзиван, он није имао једне линије, него, чим је осетио опасност и изглед на неко решење, он се одмах обраћао тамо. Карађорђе, даље, није никад био добар познавалац људи, што је такође проишло од његова темперамента, и, према томе, није могао прозрети видрасог Југовића; ада је тај вршио поверљиве услуге Аустрији било је тешко дознати. Да Карађорђе, међутим, није био неискрен и да је, шта више, све радио не кријући ни мотива ни средстава, доказ је баш то што је све саопштавао Родофиникину и што се од њега дао одвраћати. Једна једина његова негативна црта за Русе, која се донекле могла тумачити као нека начелна резерва, била је његово неповерење према тим руским представницима. Али, оно је, видели смо, потекло одатле што су то били људи којима су се дале стављати примедбе, било њихову пореклу, било њихову држању.

Сада је и једна и друга страна хтела да појача свој положај; Карађорђе пре него дођу Руси, а његови противници њиховом помоћи. Карађорђе их предухитри. По савету својих пријатеља, он одлучи да за своје главне противнике, Миленка, Добрица, Јакова и Симу Марковића, уведе посебне чинове, да од њих образује владу, „почетиљство“, па да их тако задржи у Београду и одвоји од

народа. Остале старешине у народу учинио би војводама и потпуно наједначио, и на тај начин уништио њихове олигархијске прохтеве. Врховна власт остала би, према томе, у његовој руци и била би без опасних такмаца. Ко не би примио

КНЕЗ МИЛОШ ОБРЕНОВИЋ.

то ново уређење, имао је да напусти земљу. На скуштини у Београду, почетком јануара 1811. год., то би и примљено. Добрица на ту скуштину не беше дошао, чекајући на Миленка и руску војску, а остали чланови опозиције, у незнатној мањини, не смедоше ни да протестују. Карађорђе је, уосталом, све удео да разбије главно неповерење о своме раду и намерама. „Сомњеније, родившије се в вас будто ми и народ наш не имјејем истинаго покровитељства, јест неоснователно, ибо увјерит' вас могу ичастијем нас свију, а и познато је вам, да с начала нашега претпријатија в љету 1804., при отправленји пер-

вој депутацији в Ст. Петробург с обшчепародним прошенјем к Јего Императорскому Величеству, оно је всемилоствјејше саслушано и примљено, које нас до данас зашчишчавало и учиниће нас и народ благополучним, о којем за увјерити вас и за достигнути пожелајемо благоденствије, сљедује вам полно стараније и надежду на мене отложити.“ А, исто тако, није крио ни главни прекор који је имао да им упути ради неслоге и непослушности. „Видим ја и то да сви ви почти, сваки в својем округу, почели сте бити деспотами и да ви, како Социјет Народни тако и мене, у ничем не слушате што је пародња, но погибел и пропаст тражите.“ Врховном војду, на то, дана је заклетва верности; утврђено је да се о помену другога војда не сме ни говорити, „нити пак тршити да који спомене“, док је жив Карађорђе и његово потомство. Решено је, даље, да се ниједно народно дело не сме одлучивати ни у земљи ни ван ње без знања и одобрења војдова, и да без његове потврде нема признања ниједном народном поглавару, војводи и кнезу. Карађорђе, са своје стране, обавезао се и заклео: 1. да ће чувати савез са Русијом као српским покровитељем; 2. да ништа неће предузимати ни у земљи ни ван ње без споразума с Управним Саветом и да ће само преко њега издавати своје заповести, потврде, прогласе и тд.; 3. да неће изрицати смртне казне или осуде на вечну робију, ни поштравати казне без њихових споразума, и 4. да неће дозволити да ико у земљи себи незаконито присвоји какву власт. По томе новом уставу Карађорђеова власт силно је појачана. Место досадашњих саветника, које су бирале пахије, долазе попечитељи, које он именује, а сва власт нове владе састоји се у томе да, поред суда, буде посредник војдових неограничених предаба.

Пошто су четири главне војводе и Карађорђеви противници постали попечитељи, пожурио се Карађорђе са Младеном да њихова велика војводства најпре знатно распарча, а онда подели новим људима. То је учињено из два разлога. Прво, да њих лиши широких области, у којима су имали јака корена и били неограничени господари, и друго, да нове људе, којима ће бити у интересу да задрже добијене чинове, веже за себе. Исто тако, пожурио се Карађорђе са Младеном да се, после свршеног посла, скуп главара што пре разиђе,

како не би дошли у везу са новим руским агентом, Добрићем и Миленком, који су са руском војском сваки час ишчекивани у Београду. 29. јануара стигао је, доиста, свечано дочекан, руски један одред као престонички гарнизон. Мало после тога, дошло је и до сукоба између Карађорђа и његових противника. Ови су осетили тежиште нове уредбе и противили су се да је признају. После једног ручка, у двору руског команданта, код кога је Миленко био на стану, изби противност између Карађорђа и Миленка у пуној снази. Дође готово до силе. Руски командант, у улози домаћина, замоли Карађорђа да му поштеди госта. Карађорђе, љут, али, ипак, прибран, скиде шубару и упита Руса: „Тако ти хљеба царевога, кажи ми право јеси ли ти дошао у Србију да браниш Миленка и Петра од мене?“ Рус му мирно одговори да је циљ његове мисије једино тај да буде од помоћи српском народу, „а под твоју заповијест“. То стиша, за час, Карађорђа. У ствари је и било тако. Руси су добили довољно обавештења о унутрашњем раздору у Србији и није хтели да га даље распирјују. За њих је у овај час било довољно што су их Срби сами позвали у гарнизоне, што су добили у своје руке Београд, и тако, ако не онемогућили, оно свакако отежали даље преговоре с Аустријом.

Одмах после тога сукоба Миленко и Добрић поднесоше оставке на своја нова попечитељска места. Оставке им бише примљене, али, иза њих је следила и оптужба за све што су дотле урадили против централне државне власти. Суда није било. Добрић, уопште, није ни сачекан да даде одговор на тужбу, него је, са Миленком заједно, био прогнан из земље. Тако је уклоњена главна опозиција, и земља је остала, истина, са готово непрепорном врховном влашћу Карађорђеовом, али, лишена двојице својих одличних и за устанак веома заслужних војвода. Јаков Пенадовић није имао личне храбрости Миленкове ни ушорности Добрићеве; он је читаво време, као стари кућић, радио обазривје и хладније, и његова опозиција ради тога била је лакше подносива и мање опасна. Стојан Новаковић, приказујући тај сукоб, наглашава национални моменат као извину за такав поступак: „Карађорђеова борба има барем ту добру страну што се његовом централизацијом личне власти оснивала монархичка чврста власт,

која је, око једног личног етожера, уједињавала све растурене области отаџбине. У тој личној власти јединство се боље видело него у аутономној поцепаности“. Колико се у ондашњим озбиљним круговима жалило што је ствар испала тако види се по речима Вука Караџића, који каже — ни мање ни више

— него да се Караџорђе опростио противника, „али тијем окрчи и Турцима пут, те лакше земљом владају“. Јер, мислио је он и велик део других са њим, друкчије би шле наше ствари и у најтеже доба, да је као некад, у зачетку ослобођења, Миленко бранио Дунав и Крајину, Добрињак Делиград, а Јаков подрински крај. Међутим, не треба никако сметнути с ума да се тако поступао на свима странама, кад су људи хтели да онемогуће своје сучарнике или утврде своју власт. Кнез Милош био је далеко бруталнији; он је људе просто убијао.

Црногорски кнежеви, Данило и Никола, искорењивали су читаве породице, и од најбољих јунака хтели да праве задње никоговиће. Тим примерима наше историје XIX века дао би се придати читав низ аналогја из историје свих векова и свих народа. Караџорђев поступак био је себичан, али разумљив и веома обичан.

XIV.

Од 1810. године унапред догађаји се почеше развијати неповољно по Русију. Прусека, њен главни пријатељ, била је потпуно сатрвена; аустријски двор беше се ородио са Наполеоном и почео, у договору са њим, кад није успео у борби, да тражи накнаде за претрпљене губитке. Главног сучарника гледала је Аустрија у Русији, која се, по бечком мишљењу, ширила на Балкану на њихову штету. Помало, током 1811., нарочито после ула-

ска руске војске у Београд, у Аустрији је све више сазревала одлука да узме отворен фронт против Русије, у савезу са Француском. Узалуд је Русија нудила Бечу читаву Влашку и све крајеве западно од тога, Аустрија је, 14. марта 1812., потписала са Наполеоном савез против ње. Спремао се грандиозан поход

МИТРОПОЛИТ СТЕФАН СТРАТИМИРОВИЋ.

на Москву, највећи који је дотле забележила историја света. Разумљиво је да Русима, при таквом стању ствари, није било до даљег ратовања на Балкану. Ма да је генерал Кутузов имао већих успеха против турских војсковођа, Турска, ипак, знајући да је мир Русији потребнији него њој, могла је да затеже преговоре и ставља услове. Тако је могло доћи до Букурешког мира, 16. маја, који је не само био попустљив према Турцима него делимично готово бедан за Русе. Граница између Турске и Русије постаде река Прут.

Том самом чињеницом српска судбина била је у главном запечаћена. Русија, забављена својом невољом, није јој могла дати никакве помоћи; а у часу, кад се њихове границе толико растављају, и свака нада у ту помоћ била је без изгледа.

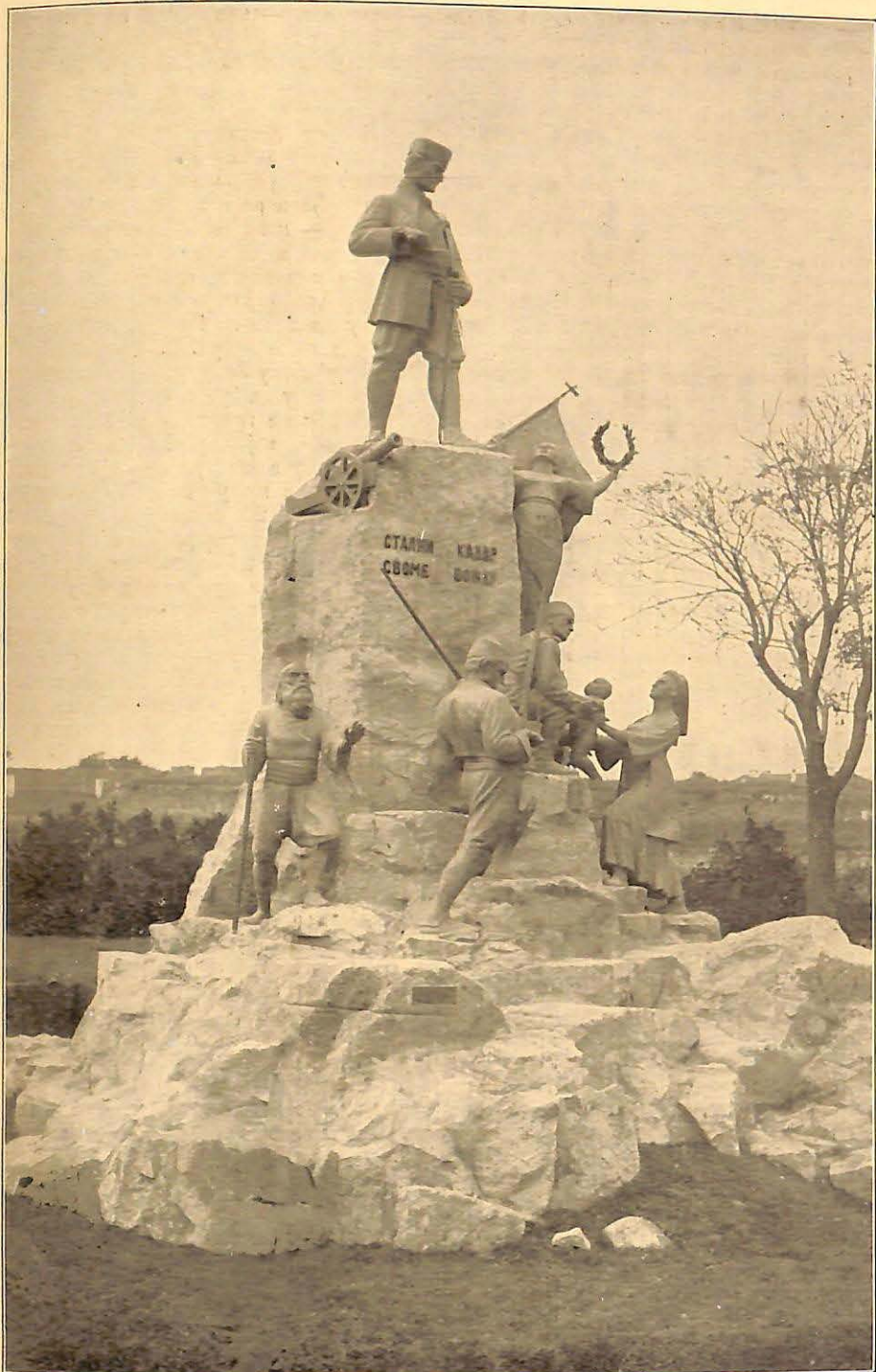
Као последњу услугу коју су, и сами угрожени, могли учинити Србима, Руси су, после тешких преговора, унели у тај Букурешки Уговор једну тачку, која је имала да буде нека заштита за компромитованог савезника. Та чувена осма тачка Уговора обављала је Србима потпуну амнестију и онакву врсту користи какве су постојале на грчким егејским острвима, са извесном унутрашњом самоуправом. Али, у истој тачки, Турска је резервисала за себе и право да поново уведе гарнизоне у србијанске тврђаве и да српска утврђења, подигнута током рата, може порушити, „уколико за будућност нису од потребе“. Али, сул-

тан Махмуд, ратификујући уговор, оградиле се да призна једну ствар, која се односила на Азију, и ту осму тачку о Србији, наводећи да је то велики везир примио без његова пристанка. Тако је и та руска ограда остала више жеља него чињеница.

Турска, с почетка, није мислила да употреби средства силе и намеравала је да се нагоди с устаницима. И нишки и босански паша добише наредбе да сами не прелазе у нападај. Они су схватили намере Порте и понудили преговоре, тражећи, као доказ добре воље за споразум, предају Београда и осталих градова. Срби, несвесни тежине опште ситуације, закључују, с почетка, да не могу предати градове и живети са Турцима у заједници, исто као што не могу примити да се погађају сами са Турцима. Тражили су с тога даљу помоћ од Русије у муницији и задржавање руске војске у Србији. Кад им је са руске стране указано на немогућност тога и саветовано да уђу у преговоре, или да уђу тек толико колико да се добије времена, они пристају и шаљу изасланике за споразумевање. Али, што је Наполеон више надирао и за Русију ситуација постајала све неповољнија, и Турци су, незадовољни првим устаничким затезањем, били све одлучнији да ствар реше енергичним прекидом. Кад је за великог везира дошао Хуршид-паша, нишки заповедник, човек веома енергичан, који је 1809. био онако снажно потиснуо Србе на Морави, знало се извесно да ће престати сви обзир и преговарања и да ће ербијанској „ешкији“ бити прекраћен дах. Тако је и било. Српске понуде, после првог затезања чињене са свешћу о већ створеном стању, наилазећи на непомирљиво држање Порте, постају све мекше, и на крају крајева своде се на две мале жеље: 1. да се народу остави ситно оружје, и 2. да се у Србију не враћају пени бивши турски становници, него царски човек са одређеним бројем људи. Услед свега тога, у српским редовима беше настала малодушност. Место свести о сопственој снази, која је уистину била мала, у њих се развило и, у међусобним прегоњењима, појачало уверење да се не могу одржати без туђе помоћи, и како те туђе помоћи није било, страх пред неизвесношћу поче да осваја. Са Турцима се сувише затегло; крви је проливено толико да то не може остати без последица; све понуде за преговоре одбијане су без нужног уздржавања. А сада више није било ни првог полета,

ни непосредне реакције на притисак зумћара. Завађени између себе, осиљени и обogaћени, поједини главари и војводе нису више били способни за онаква преговарања, каква су кренула устанак од 1804. У народу се то осећало, и отуд култ „голих синова“. Шта више, извесне војводе, бруталне и незаситне у својим прохтевима, силеџије и скоројевићи, били су у својим поступцима без мало исто тако сурови као и турске субаше и дахије, и у народу је против њих постојало нескривено огорчење. Али, ипак, свест о добру стечене слободи била би јача од тих осећања, да Карађорђа лично, у то најкритичније доба, није издала његова чврста воља. Он је још имао и довољно ауторитета и довољно ерчаности да опет завитла барјак побуне; пред општом опасношћу он је могао поново да збије народне редове и да, ако не спречи катастрофу, оно пораз учини достојним велике борбе од 1804.—1806. године. Али, и њега сама беше обузела сумња у исход ствари и отровало неповерење према људима у рођеној земљи. Још пре турског нападаја, 30. марта, предвиђајући пораз, он је молио дозволу да се може преселити у Русију.

Срби су били начисто с тиме да ће их Турци напасти, и покушали су, у главном уверени у узалудност посла, да спреме отпор. Али, колико је било малодушности у читавом народу види се најбоље по томе што се у прогласу од 21. јуна није смела рећи истина о тегиби положаја. Народу се говорило да су се смирили царви руски и турски и договорили у погледу Срба, али, да тај мир не признају царске спахије и јаничари, они исти који су криви и за устанак. Хтело се рећи да на Србију не иде царева ордија, него његови непокорници, а они су са таквима лако свршавали посао. То је, држало се, био начин да се подигне дух. Али, није ли то био пре разлог за још већу клонулоост? Када се свет на првом кораку увери да није тако, зар неће видети да га намерно обмањују и зар неће своје страху додати још и осећање мржње ради лажи? После, сам распоред војвода као главних заповедника показивао је почетке растројства. На западу не командује Јаков Пенадовић, кога свет зна и који је на тој страни водио борбе пуних осам година. На југу, на Карановцу, где није уопште било озбиљна нападаја, постаје заповедник Антоније Пљаквић само с тога што је био Карађорђево зет.

КАРАЂОРЂЕВ СПОМЕНИК НА КАЛЕМЕГДАНУ У БЕОГРАДУ.
Дело академског вајара Пашка Вучетића. (Порушили Аустријанци за време окупације Србије 1915.—1918.)

Има вести из тога доба које још речитије карактеришу несавесност људи у овај велики час и њихову недораслост за то да им се препусти судбина земље у руке. Фатални Младен Миловановић, зли дух Карађорђево Србије, имао је имања у Брзој Паланци. Да би их заштитио од турске пљачке, он је под сваку цену, као министар војни, тражио да се брани Крајина. Карађорђе, који је имао више војничког разумевања, желио је за одбрану лакшу линију у шумама од Делиграда према Поречу, рачунајући да би на таквом терену Хајдук Вељко чуда чинио са својим четама, док ће, затворен у неготински град, његов значај бити далеко мање вредности. Младен остаде при своме, а Карађорђе, који је некада тако упорно бранио своју вољу, понусти пред људи тога несавесног себињака и допринесе, не мало, бржем расулу српске војске. Све је ишло као на несрећу, са предосећањем зла. И само је још требало да се, у најкритичније време, разболи Карађорђе од тифуса, па да настане општа безглавост и попуштање на све стране.

Под оштрим надзором Хуршид-паше кренуше почетком јула три турске војске против Србије: од Босне, од Ниша и од Видина. Остављен без помоћи, Хајдук Вељко погибе 18. јула, бранећи Неготин; до половине августа босански Турци разбише све напоре Срба у Подрињу да их зауставе; а сам Хуршид-паша понови свој ранији маневар у долини Мораве, и већ у септембру стиже спрам Смедерева. Карађорђе, болестан, утучен, са уверењем да је дошао задњи час, нема одлучног покрета да покуша жртву. Он се јавља на два-три места, као сенка, без војске и без прегалаштва. Час мисли да треба градове предати Аустрији, час говори о новим борбама; али, не одлучује се ни на што. Његова, болешћу појачана депресија деловала је пре да зарази, него да сажали. Црни гласови учесташе. Кад је стигла вест о турском нападају на Шабац, Карађорђе, у друштву са митрополитом Леонтијем и руским агентом Недобом, који је највише утицао на то решење, у недељу, 21. септембра, пређе у Земун. Тек после њега, дан-два по даном примеру, прешли су и неки од главнијих војвода, Јаков, Младен, прота Матија, Лука Лазаревић, Сима Марковић и други, и изазвали тиме општу бежанју и панику. „Кад је 6. октобра 1813. стигао у Цариград глас да је турска војска опет заузела Београд, Шабац и

Смедерево, — три дана, по три пута, пуцали су топови у Цариграду и на Босфору, у славу тога догађаја.“

XV.

Кад су прешли у Земун, Недоба изјави војном заповеднику места, — покушававши најпре да изradi заштиту за Карађорђа и не казујући да је са њим прешао, — како не ће да се раставља од Карађорђа и да мисли, одмах после издржане карантене, кренути за Русију. И Карађорђе је, још истог дана, дао изјаву да хоће за Русију. Бојећи се да не буде имао неприлика ради присуства Карађорђевог у Земуну, војни заповедник предложи му да пређе у манастир Фенек. Карађорђе не пристаде да се раставља од Недобе, изјављујући да се ставио под његову заштиту, јер није знао како ће се према њему понашати аустријске власти. Али, 23. септембра, предомисли се и пређе у манастир. Тако се растави од Недобе и од митрополита. Кад је дошао у Фенек и чуо за сву беду Србије која пропада, њему пуче пред очима колику је одговорност узео на се што је дао први пример напуштања дужности, и поче горко да се каје. Његова намера није била да бежи потпуно, него само да се склони, са народом и главним вођама, у Русију, одакле би се, боље спреми, и са руском помоћи, вратили да наставе почето дело. То је била, у ствари, мисао руског представника Недобе, коју је Карађорђе примио не само у часу клонулости, него још много раније, у пролеће 1813. године. Какво страховито разочарање за њ, кад му у Фенек стиже порука из Русије да истраје у борби и да ће се моћни цар побринути за Србију! Како сада да се јави код њега? Као убоги бегунац, као скрхани вожд једне упропашћене земље, и то упропашћене, истина, турским обесом, али, и властитом неактивношћу. Он увиђа лоше комбинације задње године и баца кривицу на зле саветнике, специјално на самога Недобу. Истодобно куша да ухвати поново везе са Србијом и подигне тамо веру и наду. 28. септембра упутио је писмо благовештенском манастиру, соколећи тамошње Србе да истрају, јер им долази помоћ. Али, то писмо нађе у руке аустријским властима и остаде без дејства, које, уосталом, није ни било вероватно.

Аустријске власти понашају се према српским устаницима готово непријатељски. Кнез Метерних, кога руски цар у

то време сматра „као централну тачку свих важних операција и у свима питањима од вредности пита тако за савет као што би могао чинити само са једним својим министром“, спречава јаче мере Русије у корист Срба; а пограничне власти поступају са српским војводама и пребеглим народом без и мало обзира. Српска писма запте се; чак се убогим пребеглицима, па и самом Карађорђу,

секвестрира цело имање за дуг учињен током рата код српских и банатских трговаца. На жалост, међу првим тужитељима за накнаду штете беху Срби из тих крајева. Кад је био караван завршен, људи се не пуштају да се слободно крећу, него бивају конфинирани и интернирани. Сама Карађорђа превозе из Фенека у Голубинце, па у Петроварадин. Многи од угледних избеглица, без икакве кривице или са незнатним преступима, бивају затварани по више недеља. Сам Карађорђе био је упула затворен. У Петроварадину

могао се кретати само у горњој тврђави, што стално у пратњи једног официра; исто тако није могао општити ни с ким не сметано и без присуства власти. Руски цар лично и руска влада, осећајући нешто кривице и на себи ради српске судбине, беху искрено вољни да све српске избеглице приме у Русију и обезбеде им егзистенцију. Аустрија није никако желела да дође до тога, па, правећи се да излази у суерет турским жељама да се српски бегунци или издају или уклоне што даље од границе, наређује пограничним властима да главне вође отпреме у Штајерску. Тако и Карађорђе би, са војничком стражом, отпремљен из Петроварадина у Грац, где стиже 23. јануара 1814. Да суровост буде још већа, сви су морали од свога имања да плате путне трошкове за се и пратњу аустријских стражара. Мучени

тим пакостима, Срби обасипају молбама руско посланство у Бечу и траже заштите. После дужих преговора, на заузимање са те стране, српске вође, најзад, добише дозволу да крену у Русију, и крајем септембра, дубоко одахнувши, они се упутише тамо. Карађорђе је, на поласку у никад невиђену, али, по његову мишљењу, несавладиву Русију, био толико задовољан и пун вере да је на

проласку у Земуну рекао једном познанику како ће идућег пролећа бити поново у Београду, „и то у већем сјају него што је икад био“.

XVI.

За то време у Србији се, после првог удара, почело да освешћује и претреса о читавој несрећи. Кривица за њу приписивала се, природно, најодговорнијем лицу, Карађорђу, као врховном војду. Његове поступке, као и поступке његових војвода, нарочито њихове грешке, подвлачили су са нарочитим нагласком. Не мање огорчење било је и међу

емиграцијом. Кивни, напаћени, у тешком положају, они су налазили све ствари које је требало осудити или које би испале друкчије да су рађене како треба. С тога се већ од пролећа 1814. јавља покрет који је имао да потисне Карађорђа са водства, односно да га онемогући поново за ту улогу. У томе правцу нарочито се радило у Русији, која је имала дати главну помоћ. Мобилизовани су сви стари противници Карађорђеви, Срби и Руси, — није се заборавио чак ни Родофиникин, — и у молбама, упућеним руској влади, говорено је о бившем војду и његовим помагачима-војводама да су били „гори од Турака“.

То нарочито искористиће Милош Обреновић. Од угледних војвода он је остао у земљи једини, да подели судбину с осталим народом. Вавредно провициљив и веома препреден, он је осетио

• СТАНОЈЕ ГЛАВАЧ.

МИЛЕНКО СТОЈКОВИЋ.

предност тога свога поступка и обилато је почео да се користи њиме. Већ у писмима од августа 1814. он се јавља „у име целог народа“ и почиње да представља главног вођа или представника прегажене Србије. Он је од раније био на страни Карађорђевих противника, и сад му је, природно, било у нарочитом интересу да његов углед што више подрије. Милошу је, несумњиво, већ тада долазила мисао да једног дана узме положај који је имао вожд, макар и са окрвненим правима или са мањом ауторитетом. У тужбама против Карађорђа, писаним са његовим знањем, говори се о бившем војводи као о „зверообразном предводителу“ и пребацује му се да је обмањивао народ, не казујући му правог стања ствари, и да га је напустио у најтежем часу. У једном акту од 15. августа 1814. казивало се оштро како је цео народ закључио „да не прима Карађорђа са његовим присталицама не само „као владатеља“, него да их уопште никако не пушта у земљу“. Као представник емиграције, који ће ићи рускоме цару и руској влади, да непосредно изнесе ово мишљење и поднесе те тужбе уз остале народне жеље, одређен је прота Матија. Он се прими те дужности и већ у августу стиже у Беч, где се у тај мах налазио руски цар и где се одржавао Бечки Конгрес. Ту Срби развијају

веома живу активност да изнесу своје питање пред Европу и спасу отаџбину из турских канџа.

Карађорђе се у Русији настанно у Хотину. Ту је добио вести о Хаџи-Продановој буни и њеном неуспеху. Његова прва брига беше да помогне и Србији и себи лично. С тога, заједно с онима који са њим пређоше у Русију, поче да се обраћа рускоме двору са молбама за што бржу и делотворнију помоћ. Када на Цвети 1815. букну нови устанак, Карађорђе понови те молбе, указујући на то да су устаници најбољи доказ несносног стања у земљи. Русија је, доиста, овог пута била енергичнија. Веома активном проти Матији казано је са компетентне руске стране да ће Русија тражити од Порте обустављање оружане акције у Србији; у противном случају Русија ће запретити својом војском и упутити чете на Дунав. Захваљујући окретности Милошевој и руској интервенцији, Србија је још те јесени добила мир и Милош титулу „верховног кнеза и правитеља народа сербскога“. Карађорђе је, према томе, постао потпуно излишан. Војнички, Србија је некако испливала и без њега; дипломатски, она је прошла боље него под њим; стварно, дошло је до неког гарантованог примирја, на које је тешко напаћени народ једва чекао. По положају, Карађорђу није више било места. У земљи не могу бити два владара, и с тога ће остати онај који има фактичну власт у земљи. Већто маневришући пред Турцима као народни вођа, а пред народом као човек од турског поверења; са јаким моралним капиталом у томе што је остао у земљи, и са видно постигнутим успехом, Милош је, не тражећи скушштине и формалности, без скрупула уништавајући супарнике, одмах узео власт у руке и тиме просто онемогућио Карађорђа. Милош је, међутим, употребио и остала средства да обезбеди своју стечену власт. У јуну 1815., једна његова депутација упућена је у Русију, да поново, међу осталим, напомене народно незадовољство са бившим вођама. Његову акцију помагали су у доброј мери и бивши противници Карађорђеви, сви, сем прота Матије, који је желео и позивао бившег војводу да се поново стави на чело покрета. Сам Карађорђе би сигурно пошао у Србију, да није морао чекати на одобрење руског двора. Тај је, опет, налазио да сада, у још веома мутној ситуацији Европе, није прави час за борбу и да

треба наћи начина за мир са Турцима. Како Карађорђе, ради тога, није дошао одмах у Србију, док се Милошева власт није учврстила, и док је у народу још било вере да је он, ипак, најјача личност за случај нових борби, његова звезда почела је да тамни. У земљи се приметило и давало сувише јасно да се примети како све може да иде и без њега, и то да иде са мање жртава и више видне користи. Као у писму рускоме цару из 1816. год., Милош је несумњиво поручивао и народу да је он прост од грехова „преступљенија, гордост и непостојанства бивших управитеља сербских“. Како у Русији, из провидних разлога, Милош именује за народног делегата Петра Добрњца, тако и у Србији његови људи раде против Карађорђа и налазе ето разлога да га, удаљена из земље, црне и потцењују.

Како је стварним узимањем власти, личним успехом и вештом агитацијом унео против Карађорђа у земљи, Милош тако мисли да учини и на страни. Бојећи се да Карађорђе не би са потпором рускога двора или владе покушао повратак у Србију, са пуним ауторитетом још признатог вођа, он шаље крајем априла у Петроград једног делегата рускоме цару и министру иностраних дела, са молбом да се не упуштају ни у какве преговоре са бившим српским поглавицама. „Наш народ припада Вашему благоутробију и моли да се не би пређашњи поглавари овога народа у дела наша опет помешали, већ да се Ваше Величанство постара да их савским одлучи од наших послова.“ Нешто те и сличне поруке, нешто што је поцуетило прво сажаљење, а нешто што су им постали сувише теретни, тек српски емигранти осетили да најбља руских власти према њима бива све мања. Помоћ им се почиње издавати нередовно; избише неке ситне шикане; људи стадоше осећати да бивају немиле гости. То изазва беду и злу вољу код избеглица; а нерад и шикане досаду и свађу. Живот додија, и многи, па и сам Карађорђе, прете самоубиством. Има чак једна тужба бесарабијскога губернатора која подвлачи Карађорђеву „азијатску својевољност“. У невољи, далеко од отаџбине, продавајући последње што им је остало, људи се озлобихе и, живећи у сталној заједници, постадоше један другом досадни и готово мрски. С тога, у мају, Карађорђе долази у Петроград, да види како стоји ствар и да уреди еми-

ПЕТАР ДОБРЊАЦ.

грантско питање, ако већ није време да се враћају кући. У исти мах стижу тамо и Милошеви делегати. Настају узајамна оцрњавања и интриге једних против других. Раздражен нарочито Добрњчевим држањем, Карађорђе се тужио Милошу и другим старешинама и тражио да се изјасне, али је у исти мах кушао да обећањима обрати другог делегата, Михајла Германа, на своју страну. У исто време, Карађорђе подржава везе с извесним људима у Србији, који би желели да се он врати, и спрема чак и посебног емисара у том смислу. Углавном, ради њега избија почетком 1817. године буна Симе Марковића у шест нахија, која брзо би угушена, а вође смакнуте. Ту буну Милош употребљава са једне стране према Турцима као знак своје лојалности, за разлику од Карађорђевих присталица; са друге стране према Русима, указујући на опасност одржавања отуд препоручиване туркофилске политике, ако у земљу буду пуштени српски емигранти. Ради тога, руска влада, која је нешто раније издала пасоше српским вођама за Србију, повлачи те дозволе и забрањује им прелазак. Она је нарочито желела да остане исправна према Турцима. Карађорђев прелазак сигурно би се тумачио не као својевољан поступак, него као ствар коју је Русија одобрила са неком тајном намером. Руски

• ХАЈДУК ВЕЉКО ПЕТРОВИЋ.

службени реферат, уосталом тачно, казује: „Шта више, и сам Црни Ђорђе и српски чиновници то ће на све могуће начине доказивати, са намером да на тај начин повећају број својих присталица“.

С тога би закључено да се српске вође, истина с удвојеном пензијом, ставе под надзор у Бесарабију, а Карађорђе да се одвоји од њих и преведе у Новомиргород. Мих. Гавриловић, тим поводом, тачно примећује: „Карађорђе и његови другови у изгнанству интересовали су Русију у толико у колико су представљали Србију; њено интересовање није било за њих лично већ за народ, чији су представници они били; природно је што је сва њена пажња одмах отишла опет Србији и новом њеном представнику; она је тражила додир са народом и његовим новим старешинама, а не с онима који су изишли из земље.“

XVII.

У Бесарабији Карађорђе беше дошао у везу са представницима грчке хетерије, једног тајног друштва, чији је циљ био ослобођење свих хришћана у турској царевини и образовање неке хришћанске федерације са грчком хе-

гемонијом. За то друштво znale су и остале војводе, веровале у његов успех и улазиле са мање-више одређеним плановима у њихове намере. Хетеристи су много полагали на Карађорђа, као бившег шефа једне револуције; Милош им је, напротив, изгледао турски обојен и сувише опрезан да би лако ушао у нову авантуру. Ради тога, они помажу Карађорђеву мисао да се врати у Србију, узме власт и поведе народ у нову борбу. Помоћу хетериста, чији је један представник био привремени отпавник послова руског конзулата у Јашу, Карађорђе, пре него што би био отпремљен у ново место одређења, крајем маја 1817. побегне из Хотина и добеже у Галату, близу Јаша. Одатле, са једним Грком, са туђим пасошем, у пратњи свога тајника Наума, прерушен, он би послан тобоже као болесник на лечење у Мехадју. На путу, у Новој Паланци, они замолише да пређу у лађу и путују водом, што им би дозвољено од месне власти, које немађаху појма са ким имају посла. Кад су се већ дочепали лађе, није им било тешко да наговоре лађаре да пристану уз српску обалу. 28. јуна 1817. ступио је Карађорђе, после четири године, поново на тле своје Србије.

Чим се чуло за његов нестанак у Бесарабији, митрополит Леонтије пожурio се да то јави Милошу. „Чувајте себе... Он је курјак био и курјак оће да умре!... Он само за то иде у Србију да се разрачуна са неким лудима и да баца ватру тамо; он је јавно говорио: кад сам ја изгубио моју кућу, оћу радити да никоји нема.“ Узбуњујућа писма стигоше Милошу и руским представницима и са других страна. Ако се и није знало за тачне везе војводе, несумњиво је свакоме било јасно да његов прелазак неће бити без крупних последица и да ће он покушати да покрене народ. Нова борба једино је средство да дође до старог имена код народа и да потисне новог кнеза.

Кад је прешао у Србију, Карађорђе оде своме куму Вујици Вилићевићу у Велику Плану, човеку њему оданом, који га је још лађске године звао да дође у отаџбину. Он ту каза — да би имао више успеха и одзива — како је по заповести рускога двора дошао да почне нов рат са Турцима. Замолио је, у исти мах, Вујицу да одмах обавести Милоша о његову доласку и о намери коју има, као и да га позове на састанак.

Може се мислити какав је утисак учинила на Милоша вест о Карађорђеву доласку. Он сам вели да се „пренеразио“. Једним махом, кроз који дан, Карађорђе, смео и силан, може постати господар ситуације и разбити све што је Милош тако љубоморно створио за себе. Примити га — значило је сам помоћи главног такмаца, још увек веома популарног и веома опасног и по личним особинама и по утицају, и изазвати код Турака не само подозрење него и оштрије мере. Ући у борбу са њим, одбити га, довело би до грађанског рата, у коме он тешко да би однео победу. Остајало је или да се Карађорђе протера из земље, или преда Турцима, или потајно убије. Протерати га било је теже, једно, јер би то могло довести до борбе, а друго, што се Карађорђе може и опет вратити; предати га отворено Турцима било би веома непопуларно. Остајало је још потајно убиство. На њ се Милош решио, како вели један мемоарист, по договору са неким кнезовима у Београду; у ствари, више по својој одлуци. У исто време обавестио је о Карађорђеву доласку и турског заповедника и саопштио му своју намеру.

Кнез Милош, 7. јула, упутио је Вујцици поверљива човека, са поруком да Карађорђе мора бити убијен. Карађорђе, који се, изгледа, није надао томе од Милошеве стране, остао је читаво време од свога доласка миран и није покушавао апсолутно ништа да без кнеза или чак против њега крене нешто у народу. Веома је чудна та његова пасивност. Не познавајући довољно Милоша, он је, веома вероватно, мислио да ће се тај његов некадашњи другостепени војвода склонити пред њим и да не треба кретати народ ради питања ко ће од њих двојице да дође на власт. Са друге стране, изненађује шта је некадашњег вођа, преког и довољно гордог бившег хајдука и човека од јака срца, гонило да се неколико дана крије по туђим њивама и оборима, место да уђе у народ и јави да је ту. Очеvidно, њега је издала стара снага и одлучност. Избеглиштво, терет 1813. године и туђина деловали су на његове живце. Јер, да је то био ранији Карађорђе, онај пред чијим је погледом презало свако срце, он не би дошао да диже устанак кријући се као главодужник.

У селу Радовању, у јасеничком срезу смедеревскога округа, у једној колиби, у зору 13. јула, Карађорђе је, по Мило-

• ЈАКОВ НЕНАДОВИЋ.

шевој наредби, убијен мучки на спавању. Његова глава послана је 18. јула у Цариград, као знак Милошеве верности и као доказ да је за увек нестало онога који је, као некад раније, са гомилом голоруке раје смео да подигне стег слободе. Славни победилац са Мишара, онај који је после неколико векова васкреснуо нову Србију и пробудио националне енергије за велика дела будућности српске и јужнословенске, прегалац са највећим замахом у XIX веку наше историје, завршио је један мученички живот начином који није био далеко од симбола једне жртве.

XVIII.

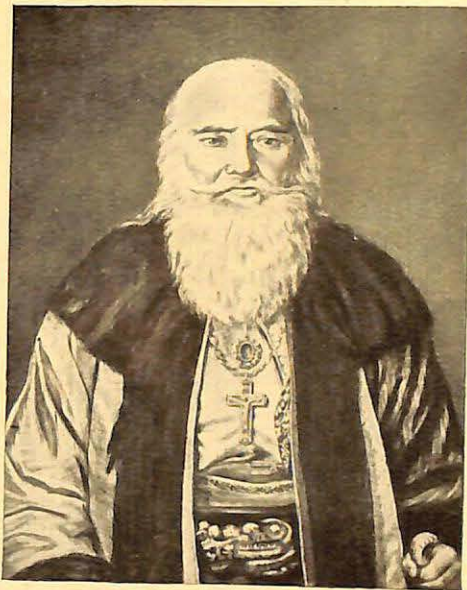
Карађорђе, посматран у целини, представља углавном војничке врлине. Рођен у једном крају националне селекције најотпорнијих, хајдук по крви и традицији своје средине, јунак по срцу, он је био тврда ока, храбар и одлучан, и готов увек да срне у борбу. На бојним пољима он готово увек има среће. Његов пример задивљава, његова вера осваја. У хајдучком животу и борбама Кочине Крајине он стиче потребно искуство, добија присебност, и у најтежим часовима влада и собом и другима.

Али, уколико је био добар војник, он је готово утолико слаб државник.

Страпан и прек, он није од људи који дуго носе планове, преврћу ствари са десна на лево и стрпљиво чекају да им у одлуци нешто помогне време и сазрелост предмета. Он воли да пресеца, и у таквим приликама не пресеца увек најбоље. Подложан утицају, он се подаје људима готово до беспомоћности или је готов да иде у најгоре. Његово држање 1813. године само је плод одсуства своје воље. Његове уставне борбе заостравају се више ради других. Према Милошу он изгледа као наиван делија, и, што не постигне отворено или борбом, не стиче препреде-ношћу. Његово лукавство плитко је, брзо се прозре и обично не успева много. Као Марка Краљевића, њега би и девојка надмудрила. Своје противнике добија само силом; али, у тој сили нема Милошевих средстава и нескрупулозности. Кад преговара са Турцима, у њега је стално гест хајдучког харамбаше, који преговара са руком на јатагану. У Милоша је, међутим, вештина једног чисто турског „музевира“, који ће у два минута имати став одбеглог пехливана или бега на своме беглуку, Карађорђе је тврд и сав од једног комада; Милош, међутим, без и једне кости. Милош од првог часа зна како треба; Карађорђе не може да се снађе ни у деветом. Карађорђе, 1813., упушта ситуацију, јер јој не може да сагледа значај; Милош, 1815., прихвата

је у часу када има уверење да је сазрела. Као вешт трговац, Милош прима све што се понуди, и на основу тога иде даље; Карађорђе тражи све или ништа.

Али, ипак, ако се и то треба истаћи, Карађорђе изгледа већи. Милош је наставио већ почето дело, у далеко бољим приликама, са победницом Русијом, пријатељем од првог часа, која осећа извесну обавезу према Србима. Карађорђе је требао све освојити: и ханове, и градове, и људе, и пријатеље. За Милоша је постојало искуство од девет година Карађорђево Србије и у многом правцу пречишћено поље. Карађорђе је морао да ствара сам. Њему је требало и да мачем увери о значају рајине акције и да тој акцији да државне тенденце. Милош више није никога требао да уверава; освојени Београд говорио је

ПРОТА МАТИЈА НЕНАДОВИЋ.

најречитије шта је значао рајин устанак. Јер тај устанак, после више векова, био је чист српски покрет, понесен властитом снагом и са најобичнијим последицама; он „дуну живот српској души“, и већ после годину дана свога постанка имао је као програм нову српску државу. Завршен једном привременом катастрофом, он је тињао, да убрзо букне поново и учини Србију са Шумадијом стожером српске заветне мисли. Из смена Карађорђевог Устанка никла је данашња наша држава, са победним кликтањем над две срушене царевине.

КАРАЂОРЂЕВ ПЕЧАТ.
(За унутарњу и војну потребу.)

КАРАЂОРЂЕВ УСТАНАК И НЕОСЛОБОЂЕНО СРПСТВО.

I.

Српски народ показивао је од увек велики смисао за државни живот, и борбом за државну слободу исписане су најлепше стране наше народне историје. После доласка на Балканско Полуострво, српски народ употребио је прву прилику која му се указала да од својих аутономних и полуаутономних области образује слободну и независну државу, са свима атрибутима државне власти, како су је у средњем веку схватили.

Али, унутрашња снага српскога народа, која је споља добијала свој израз у борби за стварање или за одржање слободне државе, дуго времена била је слабија од туђих утицаја и снага, које су тежиле да униште слободне српске државе и да покоре српски народ.

Сем тога, слабљење државне власти помагала је и географска расцепаност и подвојеност српских земаља, а највише сепаратистичке тежње појединих српских области и појединих династија.

Тако су се прве српске државе средњег века, после размерно кратког живота, рушиле или саме од себе, услед недовољне своје унутрашње снаге, или под ударцима спољашњег непријатеља.

Али, пропаст државе изазивала је код Срба одмах тежњу за њеном обновом, и та тежња добијала је израза у устанцима и новим борбама за оснивање независне државе.

После више неуспелих покушаја пошло је српском народу за руком да оснује две државе, — оне су живеле напоредо једна са другом, — које су успеле да се одрже три стотине година и да развију своју високу културу. Босанска и Немањинска држава, постојале су од половине XII до половине XV века, и оне су, особито Немањинска држава, сматране, после тога, све до данас за главне представнике српског државног живота у прошлости.

У току XV века турска најезда, покорењем свих српских држава, уништила је сав државни живот српскога народа и све тековине народне културе, стечене у току три стотине година. Настало је мучно доба робовања. Срби нису више имали своје државе.

Али, у српском народу остала је стално жива и необично снажна тежња за слободом, и силни устанци српскога народа против Турака, готово у свима српским земљама, од првога дана турске власти па све до потпуног ослобођења, били су не само израз протеста против робовања и тешког живота, него и израз тежње да се оснује нова слободна српска држава.

Пошто нису имали своју државу, на коју би се ослонили у борби за слободу, Срби под Турцима ослањали су се на Аустрију, у нади и уверењу да ће се помоћу ње моћи ослободити турскога ropства. Али, у свима борбама и ратовима, и када су помагали аустријску војску и када су се уз њу борили против Турака, као главни и крајњи циљ Србима је увек лебдео пред очима идеал да оснују своју слободну и независну државу.

Главни и најизразитији представник те идеје у XVII веку био је лажни деспот Ђурађ Бранковић. Због његове идеје и тежње да оснује независну српску државу, Аустрија га је бацила у тамницу, где је остао све до своје смрти. Али, због те идеје о слободној држави и због онога што је претрпео за ту идеју, српски народ у Аустрији сматрао га је народним мучеником и главним представником својих тежња и идеала.

Ма да се у својој борби против Турака стално ослањао на Аустрију, ма да је због тога помагао сваку акцију аустријске војске, српски народ, и онај у Турској, и онај у Аустрији, долазио је све више до уверења да је Аустрија

• ЛУКА ЛАЗАРЕВИЋ.

туђа кућа и да се отуда не може надати правом и потпуном ослобођењу. Истицање Ђурђа Бранковића као главног представника народних тежња и идеала, баш код Срба у Аустрији, показује како су и они који су се већ били ослободили турског ропства сматрали да ће им слободан народни живот бити обезбеђен само у слободној народној држави.

У крајевима под Турцима, мисао о слободној држави била је још јаче развијена. Тамо се, још од првога дана ропства, још од онога доба када су били живи људи који су се сећали слободних српских држава, уздигло за слободом, и са тугом су се помињала времена када је српски народ имао своју државу и представнике државне власти. Што су та времена даље одмицала у прошлост, тим су се све више заборављале зле стране старе српске управе и тежак живот у старим слободним државама, и све светлија постајала је успомена на стара времена славе и величине.

Обнова старе српске државе, обнова „Душановог Царства“, постала је идеал српскога народа, и оног у Турској, и оног у Аустрији.

Тако се сав српски народ вековима васпитао и спремао да поздравни оснивање нове српске државе, као почетак и први предуслов за остварење својих народних тежња и идеала.

II.

Када су се, у зиму 1803./4. године, отреситији људи по Шумадији почели договарати да се дигну на оружје против дахија, и када је у почетку 1804. године запета букуно устанак, било је међу узроцима који су изазвали тај покрет веома мало или нимало националних примеса. Кад су се шумадијски сељаци прихватили пушке и пожа, сабили нејач и жене у збегове, устали на своје господаре, ушли у једно несигурно предузеће и пошли неизвесној будућности у суерет, њих на тај очајан корак нису нагнали никакви сентиментални национални ни теоријски разлози, него велика и тешка невоља.

Људи који су у мутним фебруарским данима 1804. год. почели у рудничким и ваљевским планинама да пале ханове и убијају Турке нису мислили ни на освећење Косова, ни на обнављање Душановог Царства, ни на ослобођење и уједињење српскога народа. Све те мисли биле су далеко од њих. У борбу против Турака гурнула их је њихова непосредна невоља. Нерешено или управо лоше решено аграрно питање и несигуран живот били су први и главни разлози који су их приморали да се дигну. Недостатак личне и имовне безбедности главни је покретач првог српског устанка.

Али, већ после првих успеха, неколико недеља после почетка устанка, погледи устаника на циљ њихове борбе почели су да се знатно мењају, њихов хоризонт проширио се, њихове тежње постале су веће. Чим су видели прве успехе и осетили прве сласти слободе, устаници су почели да бацају погледе преко граница свога краја. Они су инстинктивно осетили да ће у сваком погледу бити боље осигурани ако створе што већу заједницу и ако устанак прошире на што већу територију. У том погледу они су, изгледа, већ пре устанка предузимали неке кораке и настојали да ухвате везе са брдским племенима у Црној Гори и у Херцеговини, и позивали су их да се заједнички боре против Турака.

Када су дигли устанак и загазили у крв, њима је било јасно да треба кренути у борбу све што је са њима везано заједничком прошлотињу, заједничким невољама и заједничким интересима. Уз то је дошла и природна тежња устаника да донесу слободу и оној својој браћи која је још немају.

Тако се код њих, ма да су се били дигли само да осигурају личну и имовну

безбедност, веома брзо почела да рађа и развија мисао о ослобођењу, и то о ослобођењу не само своме и свога краја, него и о ослобођењу осталих српских земаља. Тако су устаници, још пре него што су се сукобили са султановом војском, и пре него што су заратили на турску државу, док су још само војевали против дахија, које су прогласили за султанове одметнике, — већ увелико почели да праве планове о обнови старе српске државе и о ослобођењу свега српскога народа.

Што су се те мисли тако брзо јавиле и што су одмах ухватиле корена код устаника заслуга је у првом реду књижевника и просвећених људи у народу, особито у оним крајевима где је просвећеност и култура била старија и развијенија.

Већ у новембру 1803. год., дакле пре устанка, архимандрит пивског манастира у Херцеговини поднео је руском министарству иностраних дела у Петрограду акт, у коме је предлагао да се „Словени на југу уједине у једну целину и, састављајући славено-српско царство, сачињавају државу . . .“

Ускоро после тога, када је букнуо устанак у Шумадији, и нарочито када је устанак донео позитивних резултата, почели су најпросвећенији Срби ван Шумадије да траже обнову старог српског царства. То је тражио владика црногорски Петар I, то је тражио, у једној молби рускоме цару, епископ новоградски Јован Јовановић, то је тражио, у једном мемоару упућеном руском цару, карловачки митрополит Стратимировић.

У исти мах, одмах у почетку устанка, устаницима у Шумадији почели су да долазе из осталих српских покрајина, особито из Угарске, не само добровољци него и школовани људи, које су патриотска осећања понела да дођу у земљу где је почела да се ствара нова српска држава, да ту послуже своме народу.

Они су устаницима говорили о старој српској слави и величини, о обновљењу старе српске државе и о потреби да се ослободе и остале српске покрајине које су у роцетву. Даровити шумадијски сељаци одмах су прихватили те идеје. Земљиште за то било је код њих већ припремљено живим народним традицијама, које су причале о старој моћи и слави, чији су споменици још лежали расејани по њиховој земљи. Успеси у борби, сласт слободе и вест да ће се лакше постићи бољи резултати, ако се

• ВАСА ЧАРАПИЋ.

устанак што даље прошири и ако борба за слободу захвати што већи обим, били су разлози који су изазивали тежњу да се устанак и борба за слободу што пре пренесе и ван области где се прво јавио покрет и где је прво почела борба.

Тако су устаници, већ на два месеца после почетка устанка, пре него што су савладали дахије, у априлу 1804. год., предузимали кораке да устанак прошире и преко граница Београдског Пашалука, а у мају су слали изасланике у Црну Гору, да позову Црногорце у заједничку борбу против Турака.

У току од неколико месеци циљ српског устанка сасвим се био изменио. Почет за осигурање личне и имовне безбедности, устанак се убрзо, утицајима у првом реду школованих Срба, који су одмах нашли одзива код устаника, развио у борбу за ослобођење и за обнову слободне српске државе.

III.

Вест о устанку Срба у Шумадији раширила се муњевитом брзином по свима српским земљама. Већ 30. јануара 1804. год. забележено је у једној црквеној књизи у Срему да је тога дана „измежду Турака и Сервијанаца војна почела“. Тако рећи, за неколико дана после почетка устанка, већ се у свима српским

• АРСЕНИЈЕ ЛОМА.

покрајинама знало да су Срби у Шумадији устали на оружје против дахија. Занимљиво је да се свуда, можда више но у самој Шумадији, осетило да оно што се у тај мах догађало у рудничким и ваљевским планинама није обичан покрет и устанак, каквих је било безброј за последњих три стотине година. Напротив, сви су, изгледа, инстинктивно осетили да је оно што се у тај мах дешавало нешто друго, нешто много важније и веће; као да се већ онда слутило да је то почетак новог живота и зачетак нечега великог.

Најпросвећенији Срби и најпознатији пиеси онога доба, Доситије и Трлајић, поздравили су одушевљено васкре Србије, а мисао о обновљењу српскога царства обузела је одмах све духове. Већ на први глас о устанку прешли су многи просвећени и учени Срби из Угарске и дошли у устанички логор. У разговору са њима проширивао се и политички и национални хоризонт устаника. Они су устаницима дали идеју о потпуном ослобођењу читавог српског народа, они су их упутили на Руеију, да тамо траже савета, помоћи и потпоре.

Али, нису устаницима дошли једино они Срби који су њиховој ствари могли да послуже само саветом и разним предлозима. Одмах од првога дана устанка почели су к њима да прелазе и многи

Срби који су били вољни да своју љубав према народу и слободи засведоче својом крвљу и својим животом. Многи млади Срби из Срема, Бачке и Баната, особито Граничари, прелазили су од самог почетка устанка у Србију и борили се ту храбро и предано за слободу и живот нове српске државе.

Сем тога, ти су крајеви, од првога дана устанка, давали необично издану материјалну помоћ устаницима у новцу, оружју и другим разним потребама. Прве зајмове што су их устаници чинили давали су Срби из тих крајева, особито Срби из Земунa, Новог Сада и Трета. Прве тонове и муницију поклањали су Срби из Срема, Бачке и Баната. У тим крајевима, на глас о устанку, настало је грозничаво врење, и сви су се такмичили да помогну устаницима морално или материјално.

Још веће врење него код Срба у Срему, Бачкој и Банату настало је, на прве гласове о устанку Срба у Шумадији, у српским покрајинама које су биле под Турцима. Херцеговци и Брђани скочили су одмах на оружје и почели да наваљују на црногорског господара и владика Петра I да и он крене на Турке.

Устаницима је било добро познато то борбено расположење у крајевима под Турцима, насељеним српским живљем, и с тога су настојали да то расположење међу Србима у Турској одрже и да га још појачају. Они су, у августу 1804. год., поново слали изасланике у Босну, Херцеговину и Црну Гору, са задатком да тамошњи народ дигну на устанак. Расположење за устанак у тим крајевима било је у тај мах ванредно; али, до озбиљног покрета тамо, ипак, није дошло, јер није било новца, оружја и муниције. Када су видели да сами не могу да почну никакву акцију, многи Срби из тих крајева дошли су у Србију, и многи од њих истакли су се у борбама својом храброшћу и умешношћу.

IV.

После првог одушевљења за устанак и устанике, изгледа да је код Срба ван Београдског Пашалука настала реакција. Томе је, без сумње, доста допринело и то што је после погибије дахија настало затишје у борбама. Готово цео Пашалук, сем неколико градова, био је очишћен од Турака, и у земљи су почеле да раде српске власти. Устаници су ступили у преговоре са Турецком, и, у први мах, изгледало је да је решење њиховог

питања пренесено са бојног поља у дипломатске кабинете. То је свакако много учинило да донекле малакше оно одушевљење које се било јавило у свима српским земљама на прве гласове о устанку Срба против Турака.

Занимљиво је да ни битка на Иванковцу, толико важна у сваком погледу, и обртно тачка у односима устаника према Порти, није, како изгледа, изазвала онолики утисак на Србе у крајевима ван Београдског Пашалука као што би се то могло очекивати.

Али, утолико јачи подстрек у том погледу изазвала је 1806. година, а нарочито велика победа на Мишару.

Та година почела је живим спремањем и грозничавим одушевљењем. Пошто су прекинули односе са Портом, занесени победом у првој борби са султановом војском, уверени у успех, устаници су за акцију 1906. год. изградили опширан план на веома широку основи. Обезбедили су у Пашалуку, устаници су сада хтели да пођу у офанзиву на све стране: ка Крушевцу, ка Новом Пазару, ка Вишеграду и ка Новој Вароши.

Тај велики план и спремање за рад на његовом остварењу били су добро познати у свима крајевима око Пашалука и изазивали су, као што је природно, велико интересовање и узбуђење међу Србима на све стране.

У то су, уред грозничавог нестрпљења, очекивања и надања, стигле вести о великој победи на Мишару, и силно одушевљење и узбуђење захватило је све Србе у Аустрији и Турској.

Аустријске власти озбиљно су се биле забринуле због оваквог расположења Срба, особито дуж српске границе. С тога су одмах предузете озбиљне и енергичне мере, да се стане на пут ма каквој акцији и покрету у тим крајевима.

Већ пре тога, ускоро после почетка устанка, када је видела какво је врење и одушевљење међу Србима у монархији изазвао устанак, аустријска влада била је предузела кораке да међу српским становништвом на својој територији сузбије српску народну мисао.

Она је затворила границу према Србији, прекинула све везе између устаника и Срба на својој територији и веома строго забранила прелаз добровољаца. Она је почела да забрањује књиге и списе за које је мислила да међу Србима подржавају идеју о слободи и јачају националну мисао. Тако су 1805. год. у Банату забрањене Доситијеве књиге и

списи. Особито оштра забрана била је издана против познате слике цара Душана са грбовима свих српских покрајина.

Али, све то мало је помагало. Напротив, забране су изазивале међу Србима све већу раздраженост, а лако запаљива машта и урођени оптимизам српскога народа стварали су фантастичне планове о остварењу народних жеља и идеала, на најширој основи у најближој будућности.

Одмах на неколико дана после Мишарске битке, устаници су писали Србима у Трсту и молили их за помоћ у повцу, позивајући их да и они на свој начин помогну заједничкој отаџбини „која се сада подиже“.

У октобру, врење у Аустрији било је веома велико, те су аустријске власти предузеле енергичну акцију против агитације међу Србима у јужној Угарској. У званичном акту о томе каже се како Срби у Угарској сматрају Карађорђа „за другог Александра или обновитеља независности целог словенског народа“. У то доба, панчевачки свештеник Арсенијевић држао је јавно молитвије за Карађорђа и за успех српског оружја. У савременим белешкама помиње се како је у тај мах необично много Срба из Аустрије пребегавало у Србију, како је међу Србима војницима учестало дезертирање,

• МЛАДЕН МИЛОВАНОВИЋ.

и како су Срби граничари јавно говорили да хоће да иду у Србију, да се тамо са својом браћом боре за слободу.

Одмах после Мишарске битке, Срби на Конаонику и горњем Ибру устали су на оружје и организовали устанак на доста широкој основи. Устаници у томе крају остали су под оружјем неколико година, све до пропасти Србије, и чинили су устаницима у Београдском Пашалуку велике услуге.

Почетком 1807. год. покушали су устаници да подигну на оружје Босанце. Карађорђе, у то доба, слао је у Босну прогласе, у којима је позивао босанске Србе на устанак. У томе правцу радио је нешто и Јаков Пенатовић. Изгледа да је због тога била у Босни изведена и нека организација, јер се помиње да су Турци ухватили у Босни петорицу Срба, који су били повереници устаника, и побили их.

Истовремено десила се у Срему позната Тицанова буна. Мотиви за тај устанак Срба у Срему били су чисто аграрне природе, али, у њој су се јавиле одмах националне примесе. Тако је учитељ у Вогњу био изнео заставу и почео да окућља побуњене сељаке, позивајући их у борбу за слободу, уз изјаву да они хоће да се сједине са Србијом.

Колико се у Србији знало за све те покрете и за расположење народа у тим крајевима види се по томе што су устаници, у једном мемоару рускоме цару, 27. августа 1807. год., изјавили да имају намеру да се, у договору са Србима у Банату и Срему, ослободе турског и немачког јарма.

Аустријске власти, у то доба, енергично су биле предузеле оштре мере, особито против српских свештеника; али, све то није много користило. Ускоро се јавио и у Граници и у Бачкој јак покрет, са јасним тенденцијама ослобођења и уједињења са Србијом, а један аустријски повереник јављао је у то доба да

Срби у Угарској чекају миг од Карађорђа да се дигну на оружје и да се придруже Србији. Међу Србима се, увелике, опет почела да растура забрањена слика Цара Душана и разни забрањени календари, песме, књиге и списи, а у мају 1808. године дошло је до буне у Источном Банату.

У Банату се од почетка устанка осећало јако интересовање за судбину устаника. После српских успеха, особито после победе на Мишару, симпатије за устанике и тежња за слободом и за спајањем са Србијом почеле су да добијају конкретнији облик. Онда се из Баната писало у руски главни стан: „Хоћемо сви једногласно да устанемо против Немаца... ма колико да Турци желе зла Србима, ... ипак их у томе превазилазе Немци.“

У то доба образовани су у Источном Банату тајни одбори, који су почели да спремају устанак. У тајне одборе ушли су, сем грађана и сељака, неки свештеници, неки ислужени официри и, чак, неки активни официри. Са српске стране руководио је ову ствар Миленко Стојковић.

У мају 1808. године избила је буна у околини Беле Цркве. Народ је прокламацијом позван на устанак. У исти мах растурани су и неки прогласи са Карађорђевим потписом.

Буна Срба у Источном Банату угушена је, наравно, брзо и лако. Ратни суд је радио. Један од вођа и твораца побуне, поп Димитрије Ђорђевић, избегао је смртну казну; али, симпатични и одушевљени млади поручник Шкрибић завршио је свој живот на вешалима.

Тако је и тај покрет у Банату за слободу и уједињење угушен у крви, исто као и други покрети у томе правцу — у Срему, Босни и Старој Србији.

Још је било рано да се изврши велико дело ослобођења и уједињења, још је требало много гробова, да се оствари тежња и идеал српскога народа.

* КАРАЂОРЂЕВ ПЕЧАТ.
(За потребу вишег и државног достојанства.)

КАРАЂОРЂЕ, ЈУЖНИ СЛАВЕНИ И НАПОЛЕОНОВА ИЛИРИЈА.

Кад ме је г. Петар М. Петровић, редактор овога зборника, позвао на сарадњу и ја му се приправно одазвао, био сам одмах начисто да ће ми најподеснија тема бити ако прикажем Карађорђево однос према Јужним Славенима и Наполеоновој Илирији. Тај однос, додуше, није нов и непознат, нарочито у стручним круговима; али, ипак, држим да ће широки народни кругови, којима је ова књига у првом реду намењена, са занимањем прочитати о томе неколико страница, које ће им показати како су већ пре више од сто година славни Карађорђе и његов „Совјет“ имали јасне појмове о нашем народном јединству и како су мислили да га бар делимично остваре под покровитељством цара Наполеона. Ови су ретци, дакле, занимљив прилог историји идеје нашега народнога уједињења, којој и треба да обратимо сву нашу пажњу.

I.

Познати мађарски државник, некадашњи министар заједничких финансија и управник Херцег-Босне, покојни Бернамин Калај († 1903.), написао је још 1882., у предговору српскоме издању своје „Историје српскога народа“, ове значајне речи: „И мину доба светлости, нестале српске средњевековне државе, па се чињаше као да је и српски народ коначно збрисан из реда осталих народа. Али, у најновије доба, привлачи нашу пажњу таква појава којој равне не може да покаже историја света: после вековнога робовања буди се један народ и издиже до народне самосвести, код чега је, без сумње, најзанимљивије и најпоучније то што после тако дуготрајног тлачења, под којим умало што српско народно биће сасвим не ишчезну, прост

народ својом снагом и без туђе помоћи, црпећи одушевљење из старинских предања, одушевлен нагоном родољубља, а немајући не само најпотребнијега уређења за остваривање снажнога покрета, него чак и лишен најпримитивнијих помоћних средстава, ипак годинама продужује јуначки борбу против много надмоћније турске силе; — и што тај прости свет постаде толико способан да опет буде народ и да себи опет створи самосталну државу, која одговара модерним захтевима. То су Срби извојевали у почетку овога (XIX) века својом револуцијом, у којој су истрајали, да се томе морамо дивити. С тога они из своје прошлости занета могу црпсти веру у будућност, и с тога им је историја од општега интереса и за друге народе“.

И доиста, српска револуција почетком XIX века најкрупнији је догађај не само у историји Србије, него у историји читаве наше расе и читавог нашег народа, јер не треба сметнути с ума од колике је провиденијалне важности управо та чињеница да са постепеним успоном Немаца и Мађара од почетка XIX века паралелно тече и успон нашега народа у препорођеној Србији. А развитак ових двају паралелних успона, рачунајући овамо и све споредне епизоде на једној и на другој страни, битни је политички садржај и историјски смисао наше народне историје од почетка XIX века све до октобра 1918., то јест до онога часа када се немачки и мађарски успон завршио потпуном катастрофом.

Али, значај и важност српске борбе за слободу већ су добро схватили и њезини савременици. Истина, револуција је почела „лојално“, то јест, Срби Београдскога Пашалука подигли су се против својих крвника, у којима је и сам султан са Диваном гледао одметнике и

бунције. Срби су искрено наглашавали верност своју султану и, у први мах, нису ни помишљали да се отму турској власти, а тако су схватили иступ Карађорђевић и борбу његових другова и у Цариграду и у аустријском суседству. Међутим, када је султан, после пропасти дахија, затражио од Срба да положе оружје, обећавши им потпуну безбедност и сваку задовољштину за претрпљене јаничарске зулуме, и када су Срби опазили да Турчин не мисли искрено, већ само хоће да их разоружа, онда су они, свесни своје снаге и мушке одважности, избацили ону реч која карактерише Србију новог времена: *За слободу!* Сам Карађорђе био је управо жив пример идеје ослобођења. Један руски дипломатски агент, који је у јулу и августу 1807. дошао да преговара са њим о условима руског протектората над Србима, не може, у своме извештају, да се доста нахвали Карађорђевићу припретом, незаинтересованости и искреног патриотизма. Он каже за њ да је редак човек, достојан поштовања, ма да баш нема никаквог образовања. „Никад нећу заборавити оне речи што ми их каза када смо се растајали: Упамтите добро, — рече, — да ја ништа друго не желим него да видим своју отаџбину ослобођену од турскога јарма; тада ћу се одрећи свега и поново вратити своме плугу.“ Одиста, речи достојне каквога Римљанина из првог времена Републике, а дејствују на нас још јаче, јер нису биле пушта фраза. Када је, наиме, исти овај руски дипломатски агент упитао Карађорђа какву милост иште за себе од рускога цара, одговорио му је вожд: „Само ту да нам цар пошаље све оно што је нужно за ратовање“ (т. ј. муниције, оружја и тд.). Шта више, када је Карађорђе са тим истим руским дипломатским агентом утаничио у Неготину, 10. јула 1807., конвенцију о руском протекторату, ушла је у њ одмах на другом месту и ова напомена: „Предајући се под покровитељство и заштиту његовог Императорског Величанства, српски народ нада се да ће добити све оно што му неопходно нужно треба, а, поред тога, српски народ жели заувек да у Србији никад не буде предана ма буд коме и најмања част земље, тако да у њој неће бити спахија, нити ће ико допасти њихова ропства.“ Ето, ова идеја *поширије слободе и праве демократије* водила је Карађорђа и његове другове у бој за достојнију будућност народа.

Сасвим је природно да је овако велика идеја — у доба непрекидних европских ратова — морала имати снажна одјека и међуоколним синовима нашега народа, у првом реду пречанским Србима, који су од почетка, са великом симпатијом, пратили догађаје у Србији. Већ у јуну год. 1804., дакле одмах у почетку Карађорђевића устанка, карловачки митрополит Стеван Стратимировић израдио је „Нацрт успостављења нове славено-српске краљевине“ и предао га проти Андреји А. Самборскоме, који се тада бавио у Будиму, као духовник руске велике кнегиње Александре Павлове, удане за угарскога Александра Јосифа, брата цара Фране, са молбом да га потајно пошаље рускоме цару Александру I. Прота Самборски одиста је удовољио жељи Стратимировићевој, уверавајући, у своме спроводном писму од 14. јуна 1804., цара Александра да је приложени „Нацрт“ посао карловачкога митрополита, ма да га није потписао из политичких обзира, но да је Стратимировић прави пастир православне вере и искрено одан рускоме цару. У своме, пак, тексту овога толико значајног „Нацрта“ митрополит Стратимировић каже како сва царства и све државе у Европи имају савезника своје вере и свога језика, само Русија их нема, а може да их има једино у Србима, јер „нема под небом народа који би према Русима и њиховим владарима имао толико љубави као Срби, народ источно-православни“. Стога митрополит предлаже цару Александру да се од турских области, у којима живе Срби, образује — дакако, руском помоћи — вазална држава под турским суверенитетом, али, под протекторатом Русије. Владар ове обновљене српске државе требало би да буде један од руских великих кнезова, а, ако се цар не би могао да реши да пошаље у Србију којега члана своје куће, онда нека пошаље некога од својих рођака, наиме, немачких протестантских принчева, јер се за њих може претпоставити да ће у будућности примити православље. „Из овога „Нацрта“ јасно се види — добро вели Никола Радочић — да је Стратимировића највише занимала политичка страна устанка, то јест, будућа самосталност Србије и њезине политичке везе са другим државама, које би јој зајамчиле младу слободу. Стога је он и сматрао утврђење дипломатских веза једним од најважнијих послова у устанку, и највише се о томе старао.“ Шта више, може се слободно рећи да је митрополит Стратимировић, у неку руку,

био први дипломатски управљач нове Србије, јер баш његовом моћном утицају треба приписати што је Аустрија, бар у први мах, мирно трпела везе између побуњених Срба и Војне Крајине, која их је снабдевала муницијом, оружјем, храном и другим потребама, а за случај невоље увек им пружала сигурно уточиште. Стратимировић, наиме, умео је да директно и преко темишварског генерала Петка Дукe увери најважнију војничку личност у ондашњој царевини, надвојводу Карла, да се „Аустрија нема ништа бојати српскога покрета“. То нам уједно тумачи зашто су и петроварадински генерали (Деннин, а доцније Симбшен) били под утицајем митрополитовим, ма да су при томе играли улогу и извесни њихови материјални интереси. С тога није чудо да је углед Стратимировићев био опште познат и да је први крајишки официр директно њему упутно проту Матију Ненадовића, када је овај у послу српске револуције, прешао Саву, рекавши му: „А кога ви на овој страни више имате него митрополита Стратимировића? Он је од ваше нације као краљ, а добро се пази са принц-Карлом, а принц-Карло сада је над свом војском у нашем царству најстарији војвода“. И одиста, Стратимировић је саветовао Карађорђа и другове му да Турску не треба отворено изазивати, док се не осигура помоћ Русије, а, међутим, да се привидно обраћају за помоћ и заштиту Аустрији. С тога је он и саставио њихово писмо на цара Фрању; али, уједно их је и први наговорио да траже помоћ од Русије, куда се и сам потајно обратио оним поменутиим „Нацртом“.

Ну, није једини митрополит Стратимировић своју пажњу посветио српском устанку, јер је овај убрзо закупио осећања свих Срба од Баната и Хрватско-Славонске Крајине до Босне и Далмације. Пре свега, показали су то Срби у непосредном суседству, у Војводини и Срему, помажући устанике храном, оружјем и муницијом. Овај саобраћај аустријске

власти гледале су, у први мах, мирно, тумачећи га као израз симпатије, коју вазда ужива слабији у борби са јачим. Ну, ускоро, опазило се да те симпатије имају свој корен у националном осећању, то јест, да Срби са леве обале Саве и

Ето
Високог ватара Јохана Јулиана
оберцера његовог
вратца Емил Стојичића
Никола Савићућу

Ваше високо ватароучије

Местимитав Вама двити дако
шантнв жано ивана и ро говића
Српског цара со втаса жаро днвта
Нхрн ив и дуптн ив дубоки
а потајно до јоско днвта тенр
ако фрел дах днв мави тора нос
моли тв Ваше високо ватароучије
да би пакито и шо скорис обрл
равили нвта а овај обр ванк
јестно рататк и виме жноо
би пакито бико:

остаје Ваше високо ватароучије
ујед покорнв слхта
у вострича Карађорђа петровић
и твко вк. прс. на. се.

ОРИГИНАЛНО ПИСМО КАРАЂОРЂЕВО.

Дунава сматрају Карађорђевог устанак као нешто своје. Због тога је бечка влада затражила од темишварске и петроварадинске крајишке војне власти да спречава саобраћај Срба са обе стране пограничних река; али, сада је започело кријумчарење; шта више, у лето 1807., устаници нападоше две жито натоварене лађе на аустријској територији, те их превезоше преко у Београд. Овај испад веома је забринуо бечку владу, јер се

истрагом утврдило да се устаници не би упустили у ту авантуру, да их при томе нису издано помагали баш Срби пречани. А у јесен 1806. стигоше у Беч поуздане информације да је расположење у Војној Крајини све озбиљније, шта више, ускоро се за сигурно сазнало да у тим странама има много људи који, под утицајем успешног и славног устанка у Србији, показују све знаке праве не-верности.

После пада Београда (27. децембра 1806.), одушевљење аустријских Срба подигло се до пароксизма, тако да су у Беч стизале тужбе како Срби граничари јавно говоре да ће, у случају мобилизације — разуме се, против Карађорђа и устаника — листом пребећи у Србију и да ће више да се боре за аустријског цара. Коначно, почетком 1807., панчевачки свештеник Арсенијевић одржао је јавну молитву за Карађорђа, Станоја Главаша и срећу српског оружја, и ускоро се прочуло по разним странама Војводине и Срема како онамошњи Срби прете да ће на пролеће скочити на оружје, а онда ће „Швабама“ бити баш тако као Турцима „преко“.

Ово нису биле празне претње, јер је, на пролеће 1807., у Срему одиета дошло до отворене побуне.

II.

Средиште ове буне биле су спахилуци румски (грофа Пејачевића) и илочки (херцега Одескалџија), а главни јој је повод било несавесно и немилосрдно исисавање и искоришћавање народа (кметова или јобања) од стране спахијских чиновника, које нису могле уклонити ни молбе ни притужбе; тада, наиме, у доба Карађорђевог устанка и француске револуције, сремски селаци — у оно време понајвише Срби — били су прави средовечни робови.

Мађарски историчар Карађорђевог устанка, већ поменути Бењамин Калај, служећи се богатом грађом из бечких и пештанских архива, па и из карловачке (митрополијске) и вуковарске (жупанијске) архиве, каже да је народ у Срему, додуше, скочио на оружје због неоснованих и неправедних прилика; али, вође његове, употребљујући народно незадовољство и огорчење, као да су имале пред очима у првом реду потајне против-аустријске политичке циљеве. Шта више, Калај изречно истиче да митрополит Стратимировић „додуше није подетакао буну“, али ју је „радо гледао“, јер је

Аустрији нанела велике неприлике, а то је само могло да буде од користи митрополитову политичком идеалу, да се од Београдскога Пашалука и Срема образује независна српска држава под протекторатом Русије. Ну, са друге стране, Калај мисли да се митрополит Стратимировић трудио да тај прави мотив народне буне сакрије испред очију аустријске владе, бојећи се да га она не би заувек учинила немогућим, па, с тога, да се он учинио посредником између побуњеног народа и власти, не би ли тако израдио народу блажу казну и са њим остао у сталној доброј вези. Да ли је исправно Калајево мишљење о лукавом држању Стратимировићевом — које му, уосталом, у нашим очима не служи на срамоту — то јест, да ли је основано и на поузданим подацима и фактима, или је то само субјективна компарација некадашњег управитеља Босне, диктирана нерасположењем према српским политичарима, не да се поуздано утврдити све док се читаво питање још једном тачно и објективно, са документима у руци, не провери. Свакако, занимљиво је да је сам митрополит јавно у Беч како је међу бунтовницима било и таквих који су друкчије мислили о циљевима буне него ли већина њихових другова.

Али, и војничке власти, уколико су имале додира са побуњеним народом, ускоро су дошле до уверења да је сремска buna, у суштини својој, револуционаран покушај да се народ дочепа „неограничене слободе“ и да се „сруши устав“, наиме, тадашњи државни поредак. Шта више, генерал Левенберг јавља 10. априла из Руме команданту Ценеину да му се петроварадински крајишки пук (доцније бр. 70.) не чини потпуно веран и поуздан, јер му је момчад састављена поглавито од Срба, дакле, синова, браће и рођака оних бунтовника. Ну, и чиновништво сремске жупаније, нарочито велики судија у Руми, Јосип Салај, одмах од првога дана сматрало је сремску буну као устанак који је ишао за тим да се „обнови некадашње српско царство“, а жупанијска скупштина у Вуковару од 13. априла констатовала је да су бунтовници говорили „о својој влади“ и „о споразуму са Србима с оне стране Саве“, наиме, са Карађорђем. Овакво просуђивање буне од стране војничке и жупанијске власти створило је и у Будиму и у Бечу уверење да је буна политичког карактера; шта више, у Пешти су јавно оптуживали

митрополита Стратимировића да је у тајном споразуму са бунтовницима, а, у Бечу, сам цар Фрањо гледао је на њ са неповерењем, и, када је крајем 1807. дошао у Беч, ставио га је под тајни полицијски надзор.

Сремска буна плаћула је у селу Вогњу, недалеко од Руме, када је 3. априла (22. марта по ст.) 1807., Тодор Аврамовић, из Вогња, издао „курент“ (проглас) на селаштво у суседним селима — Стејановцима, Малој Ремети, Јаску, Врднику (Раваници), Ривици и Павловцима — дословно овога садржаја: „Даје се на знање свакому благочестивому Христијанину и поглавару црковному, да савет даде кнезу (сеоскоме) и поштеним кметовима да сваки човек стара се за оружје себи, јербо, како чује скупштину, да има онде доћи, јер, који не дође, бит ће за њега теже. Наша цела општина (вогањска) стоји на оружју и мене патераше вами свима јавити, а ви један од другогa отпра- вите куда гласи овај курент, за бољег веровања с печатом. Ако би когод од свештеника или од кнеза затајио овај курент, цела фамилија метут ће му се под сабљу; нека отправи у та села куда надлежи. И у спахилук или вармеђу који би јавио, тај живити неће; ни његова фамилија цела. Ако не дође у недељу, то јест, 24. марта (5. априла), нама у Вогањ овај курент, у коме би се селу задржао или затајио, то ће све цело село страдати кроз овај курент“. И, доиста, сутрадан, поче народ да се оружја и крену, у недељу 5. априла, под развијеним барјацима у Раваницу (Врдник), под Фрушком гором, које место беху одабрали за главни логор бунтовнички. Овде — крај гроба кнеза Лазара — одржана је скупштина, и Тодор Аврамовић, из суседног Јаска, обично звани Тицан, изабран је „кнезом целе армаде“ и „четобашом“ побуњених Срба; по њему је народ и прозвао ову буну „Тицановом буном“. Тицан беше снажан човек, својих четрдесет и четири године, загасита лица, увек под фесом, кестењасте косе и дуге коврцасте браде, а служио је некада у аустријској редовној војсци пуних седамнаест година, што му је прибавило извесно разумевање у организовању. Уза њ беху кововође буне још и Панта Остојић, Јован Анђелић, Пантелија Румић, Арсеније Радонић, Димитрије Димић, Стеван Малешевић, Митар Одоровачки и други. Буна се рашири за час, као пламен, по читавом румском и илочком спахилуку, шта више, и по суседној

ИЛИЈА БИРЧАНИН.

војној крајини (уз Саву), па и по вировитичкој и бачкој жупанији показаше се знаци немира и узбуђености у народу. Ну, значајно је да се буну нигде нису придружили ни католици (Шокци), ни Немци (Швабе), ни Маџари. Побуњених сељака Срба било је неколико хиљада, а сви изгледи били су да ће им се још и други придружити.

Буна је била припремљена у великој тајности, тако да је жупанијска област у Вуковару била сасвим изненађена на глас о вогањско-раваничким догађајима, те се одмах обратила за помоћ команди славонске крајине у Петроварадину, известивши уједно о томе и угарско намесничко веће у Будиму. Из Петроварадина подмаршал барон Џенеин јавио је о догађају одмах и у Беч, надвојводи Карлу, истакнувши како је веома вероватно да је ова побуна у вези са добровољачком четом (Срба из Аустрије), која се мисли образовати у Србији. Потом генерал Џенеин изда хитну заповест читавој војсци у своме генералату да се спреми на угушење буне и журно се приближи побуњеном крају. Поред тога, командант славонске крајине обрати се и митрополиту Стратимировићу у Карловце, са молбом да преко свештенства и лично настане на томе да умори побуњени народ. Међутим, буна се ширила све даље, а 6. априла (25. марта) увече

♦ ВОЈВОДА МИЛАН ОБРЕНОВИЋ.

зароби Тицан, на путу између Ирига и Крушедола, управника илочкига спахилука, Антонија Фелкиша, и његова сина, те их обојицу даде затворити у Раваници. Сутрадан поподне Тицан наложи заробљеном Фелкишу да напише писмо којим се позивају, у сврху споразума, на договор за 8. април (27. март) у Раваници велики жупан сремски гроф Пејачевић из Руме, велики судија Салај, такође из Руме, мали судија Вешелењи из Ирига и провизор Тот. Писмо је било адресовано на Вешелењија, и Тицан му га је сам однео у Ириг и лично предао; али, на састанак, ипак, није нико дошао, већ је тога дана стигао у Врдник, са великом пратњом, митрополит Стратимировић, који покуша да благим речима наговори сабрани народ и самога Тицана да се примире и врате својим кућама, обећавајући им амнестију и уважање њихове оправдане тужбе; али, Тицан поче да вређа митрополита, пребацујући му са подмехом његово богатство. Стратимировић наложи кочијашу да тера к манастиру Раваници. Потом Тицан разреди своју чету; један део посла да поседну пут што води у Карловце, да се митрополит не би могао вратити кући, а самоме Стратимировићу поручи у манастир да му не доушта да се врати у Карловце, него мора остати у Раваници као заробљеник. Са другим делом бунтовника

Тицан прође Јазак, Бешеново, Суљам, Гргуревце, Лежмир и Дивош, да би преко Бингуле, Ердевика и Беркасова, скупивши више људи, ударио на Илок и ту заузео превоз преко Дунава у Бачку, спуђући, како се говорило — да преко Опатовца допре до Вуковара, а отуд, преко Осека, све до Валпова.

Међутим, у то време, царска војска приближавала се са свих страна побуњеном крају, и то пешачке чете из Петроварадина, Осека и Винковаца, а хусари из читаве Славоније. Хусари су, разуме се, први дошли у сукоб са бунтовницима, које је водио сам Тицан, дне 9. априла (28. марта), између два и три сата поподне, код Бингуле. Чим су их опазили, бунтовници отворише на њих ватру; али, хусари одвратише, убише на месту 12 људи и многе ранише, на што Тицанова чета прште на све стране, кријући се по шумама и виноградима; сам Тицан побеже до Дивоша. У томе се примакоше пешачке чете и почеше 10. априла (28. марта), да опкољавају Фрушку Гору. Врховни командант царске војске беше барун генерал Давидовић, иначе родом Србин. Он стиге још исти дан у Шид, где нађе баварскога пуковника Етингехаузена, док је други генерал, Левенберг, имао седиште у Руми. Пре свега, војска повуче кордон од Митровице на Сави до Баношова на Дунаву, тако да нико није могао ни доћи ни поћи на запад. Затим затворише и неточну линију, на и ону уз Дунав. Када бунтовници видеше да су опкољени са свих страна, решише да се поврате кућама и да предају оружје, позивајући се при томе на митрополитово обећање да ће бити помиловани и да ће нарочита царска комисија испитати њихове тужбе; разуме се да су бунтовници сада пустили и заробљенике своје на слободу. И одиета, војска је пропустила сав народ кућама, само Тицана и још три друга сељака придржа, као коловође буне, и затвори их у тамницу у Иригу. Када су коњичке патроле до 14. (2.) априла прегледале све шуме и сву Фрушку Гору, нису нашле ни једнога бунтовника. Буна је, дакле, била скршена, и онда се прешло на разоружавање народа. Командант славонске крајине, генерал Денени, јављајући у Беч надвојводи Карлу постигнути резултат, саветова му уједно да се што пре пошала царска комисија, која ће народ коначно примирити (21./9. априла). При угушивању буне суделовале су четири чете Јелачићевог пука

из Оеска, један батаљон брдског крајинског пука (седнице им је било у Винковцима), три чете петроварадинског крајинског пука и читав један хусарски пук (бр. 9.).

Ускоро после тога, 3. маја 1807., стиже у Руму Петар Комаровић из Будима, као краљевски комесар, да поведе истрагу о узроцима буне и да испита тужбу народа. Да се истрага што успешније спроведе, проглашена је, пре свега, царска амнестија свима бунтовницима, осем Тицану, као коловођи, који је, до душе, утекао из пришког затвора, на опет у Карловцима ухаћен и бачен у тамницу у Руми. Истрага је показала јасну слику великих народних невоља, које је требало што пре отклонити. Шу, нас више занима политичка страна ове истраге, јер се утврдило да је прави покретач буне био вогањски учитељ Андрија Поповић, иначе родом Србијанац, који је био у тесним пријатељским везама са поп Луком Лазаревићем, једним од ерских устаника у Шапцу; шта више, оба Поповићева сина беху тада у Србији у устаничким редовима. Сасвим је природно што је тај учитељ Поповић, у Вођњу и околини, будио симпатије и интересовање за ерски устанак, причајући народу о Душанову царству и о скором васкресу ерске државе под водством Карађорђевићем. Под таквим утицајима, дакле, латили су се ерски Срби оружја; за јавност и масу говорило се да је буна уперена против спахијских зулума, а, у ствари, то је био устанак за идеју уједињења Српства. С тога су се бунтовници, пред буну, у марту 1807., били обратили поп Луки Лазаревићу за помоћ, која им није послана. Поред тога, истрагом се показало да је, одмах у почетку буне, дне 6. априла (25. марта), Александар Манојловић казао у Врдици сабраноме мноштву ове речи: „Ово је права ерска земља; једном ногом стојим овде, а другом на Сави. Овамо вас, браћо, будимо сложни, да пробудимо ерског краља, који је пре четири стотине година умро“. Још се и то дознало како се народу на све стране говорило да се узда у помоћ Карађорђевићу; а и кроз Војну Крајину пролазили су неки агитатори, ширећи глас да је „куцнуо час ослобођења“. Све нам ово показује да је еремека (Тицанова) буна била први поклик аустријских Срба за слободу, а и назвао га је славни Карађорђевић устанак.

III.

Поред свега тога што су се ерски бунтовници вратили својим кућама и предали оружје, у народу је, ипак, узбуђење владало још и даље. Због тога је бечка влада појачала гарнизоне поред ерске границе, наглашујући изрично непоузданост тамошњих Срба, а, уз то, издано је царско наређење да се мора најстроже спречавати сваки саобраћај са Србијом. Шу, све то није спречило, јер се народна осећања и идеје не могу гушити силом ни ферманима. Када је аустријски двореки ухода, капетан Емерик Млинар, дошао почетком јуна 1807. у Земун, да извиди ситуацију, јавно је у своме извештају у Беч, између осталог, и то како је, после вишедневнога борављења у Земуну, могао да прати издајничку акцију тамошњег становништва (наиме, православних Срба); затим, поименце наводи разне угледније ерске личности у Бечу, Пензи, Новом Саду, Карловцима, Земуну и у још неким местима, а међу њима изречно спомиње митрополита Стратимировића, и, најзад, вели за све њих да само чекају миг од Карађорђа, па да се и они и њихови поузданици, не само у Земуну, већ на целој граничној линији до Оршаве, придруже Србима. Ускоро по томе, почетком септембра 1807., дошао је вогањском

ЈАНКО КАТИЋ.

АЛЕКСА НЕНАДОВИЋ.

пону неки младѣ, који се издавао за Карађорђева брата, и стао да позива народ да подупре српске устанике, јер да ће они још ове јесени, или идућега пролећа, провалити у Срем. За оружје нека се не старају, пошто ће га доста добити из Србије, а тако исто нека се не плаше царске војске, која је недавно угушила Тицанову буну, јер Карађорђе има довољно своје момчади да је пошаље у помоћ. Тај човек обишао је још и нека друга ермека села, док се, најзад, није показало да је брат попа из Добринца. Када је ствар откривена, не преостаде ни пону ни његову брату друго него да пребегну у Србију.

Али, истовремено, настало је кретање и у српском народу у Банату, а нарочито кад је Русија ушла у рат са Турском, што је, дакако, снажно подигло наде Срба у успех; познато је да су Срби устаници звали Александра I редовито „нашим царем“, гледајући у њему врховнога свога господара, под чији су се протекторат ставили. Негде почетком августа 1807., неки људи из Баната упутили су писмо рускоме главном команданту, генералу Михелсону, у Букурешт, у којем су биле написане и ове значајне речи: „Ми вама јављамо да желимо да будемо под руским двором и да хоћемо сви једногласно да устанемо против Немаца, за које ви знате да су

стари издајници. Најпосле, знајте, а и сами ћете увидети, да су Немци од старине подли, нечасни и непостојани. Немац ће све наше земље са селима предати племићима (спахијама), како би уништио српску Војну Крајину, под изговором да то не ради он него Мађар, не би ли Срби замрзли на Мађаре, а не на Аустријанце. Ма колико да Турци желе зла Србима, јер су суплеменици Руса, ипак их у томе превазилазе Немци.“

Ну, много је значајнији иступ познатог харамбаше војводе Станоја Главаша, који је код ермеко-банатских Срба уживао велике симпатије. Крајем децембра 1807. (по новом) дошао је он у Београд, где се тада десило и сам Карађорђе, ступио пред Совјет и рекао отприлике ово: Провинцијални кметови у Срему опет се горко туже. Они су дошли до уверења да је она царска комисија која је имала да испита зулуме жупанијских и спахијских чиновника саставила неповољан извештај о њима, тако да се и сам митрополит Стратимировић, кога је народ замолио да у тој ствари пође к цару у Беч, повратио не оправивши ништа. Сада се Стратимировић боји свога народа, јер му није пошло за руком да изради општу, у цареву име обећану амнестију и јер није могао да наговори угарски сабор да узме у расправу тужбе ермеких кметова, па је због тога у Бечу замолио право да око себе држи оружану стражу. А како су Срби у Банату, Срему и Бачкој, па и даље све до Будима, спремни да опет скоче на оружје, ако им дође у помоћ „велики јуначки српски народ“ и ако им он даде оружја, Главаш предлаже Совјету да се то учини. Шта више, сам је спреман да стане на чело томе покрету, и, у први мах, не би му требало више од десет хиљада момака, „да дође у помоћ својој потлаченој и заробљеној браћи, сродницима и једноверцима. Он познаје све путеве до Будима, а његова чета, чим пређе Саву и Дунав, зачас ће нарасти на сто хиљада момака, јер ће је појачати тамошњи Срби. Са том војском он ће, још пре него ли дође немачка војска, освојити „без и једнога хитца“ све тврђаве и у њима опскрбити се оружјем, муницијом и топовима. А освојење ових крајева донеће српском народу не само много злата и сребра, него и големо мноштво жита и хране, да узмогне појачаном силом да ратује са Турчином и да га, борећи се заједно са Русијом, истера из Европе.

После ових занимљивих Главашевих речи, иза којих се крије очито потајни споразум са пренанским Србима, устао је Карађорђе и добио Главашу да је „будада“ и хајдучки харамбаша, па је онда наставио овако: „Ако се наша браћа, сродници и истоверци у Банату, Срему и Бачкој осећају подјармљени, нека пређу у своју отаџбину Србију и нека заједно са нама истерају Турке из Босне и Бугарске, јер, док се то не збуде, било би веома неразборито помишљати на обнову старе српске државе, а, поред тога, још за леђима стећи уз Турчина новог непријатеља. Па, све кад би и лако успело сједињење са Србима у Угарској, Срему и Банату, ипак би том приликом ове земље, а то су сада житнице за Србе у Србији, толико пострадале и биле опљачкане да би Срби били лишени сваке могућности да, у даљем ратовању са Турцима, прехране себе и руске помоћне чете. А не би ни разборито било увредити немачкога цара, који је — како причају у Београд стигли француски официри — у најбољем складу и пријатељству са француским царем Наполеоном¹⁾.“ Он — Карађорђе — не разуме се у политику, већ само у ратовање. С тога препушта политику потпуно Совјету; али, ипак, опомиње совјетнике да не учине какву грешку, вођени користолубљем или другим намерама; јер, ако би кога од њих затекао на томе путу, обесиће га пред његовом кућом. После ових Карађорђевих речи, које га карактеришу као реална, далековидна и трезвеног политичара, Совјет није хтео ни да расправља о Главашеву предлогу.

Ма да Срби у Аустрији, после овога, нису могли да рачунају на помоћ од стране Карађорђа и Срба, ипак, народ се није примирио.

Већ почетком априла 1808. сазнао је генерал Симбшен из „поузданог извора“ како неки војни бегунци из Срема и Баната причају у Београду о томе да, тобоже, неких 17.000 момака у приправи чека на аустријској територији стотину оружаних Србијанаца, па да ће онда заједнички навалити на Петроварадин. Кад је то дочуо, Симбшен позва у Петроварадин читав један пук и размести га у околини по разним позицијама. Мало по томе јављено је Симбшену да се, у

јуну 1808., спрема нова буна у Земуну и у Новом Саду. И одиста, почетци буне показали су се већ у мају, када је једна чета од 30—40 момака, под водством харамбаше Радојице Марковића — сина онога учитеља из Вогња — узела да агитира по народу, прешавши из Србије у Срем. Ну, аустријска војска брзо их је растерала, а сам Марковић погине у отвореном сукобу. Ускоро се показало да су најглавнији агитатори против Аустрије били баш неки њезини Срби поданици, који су у Карађорђевој Србији говорили да је дошао земан да се Срби и свето православље, уз помоћ једновернога православнога рускога народа, опет подигну и да васкрсну стару државу, само треба пре свега освојити Босну све до Сарајева. И тако се са-стајемо са карактеристичном чињеницом да је идеја о уједињењу православних Срба — или „пропаганда“ — настала међу аустријским Србима, који су од првога часа Карађорђевог устанак схватили као нешто „своје“, а не — како обично говоре неуцукени странчари — у Србији XIX века. Разуме се, по природи саме ствари, та је идеја најпре загрејала суседне крајеве — Срем, Бачку и Банат, и одатле се брзо раширила даље — на запад и југ.

У априлу 1807. командант подмаршал Хилер јавља из Загреба надвојводи Луд-

УЗУН МИРКО АПОСТОЛОВИЋ.

¹⁾ Карађорђе хоће да каже да ће тиме још и Наполеона изазвати против Србије.

вигу да православно свештенство са великим одушевљењем шири по читавој хрватској војној крајини гласове о славним победама Карађорђевићим над Турцима, а народ „не само да са занимањем прати ове вести, него — јер му је дошћчала (аустријска) војна служба у доба непрекидних ратова са Французима — са завишћу посматра сјајне прилике до којих се довшнуше Срби“. На крају примећује генерал Хилер да се, додуше, засада не треба бојати устанка; „али, незадовољни народ, ипак, могао би, ако невољи његовој брзо не дође крај, да почини какав непромишљен корак“. Слично је карактерисао и генерал Симбшен надвојводи Карлу из Винковаца у јуну 1807. прилике у славонској војној крајини. Шта више, не само граничареке, него и провинцијалне редовите чете убрзо ухвати неки немир и одушевљење за Карађорђа, што се манифестовало у слављењу војне дисциплине и у дезертирању пешака и хусара. У фебруару 1808. предан је цару Франци извештај хрватско-славонских војних власти, у којем се каже да је у последње време дезертирало у Србију 515 момака, од тога 327 граничара и 188 момака из редовитих пешачких и коњичких пукова.

IV.

Као што је славни устанак Карађорђевић узбудио Србе у Срему, Бачкој, Банату, Славонији и Хрватској, исто тако је снажно продрмао и Србе у Босни и Херцеговини, а нарочито је разбудио интересовање Црне Горе и њезиног тадашњег владике, умнога Петра I Петровића-Његоша.

У Босни и Херцеговини положај Срба био је куд и камо тежи од онога у Србији, јер је земља била пуна не само турских утврда и кула, него и густо насељена домаћим муслиманима, наоружаним до зуба, који су будним оком и са великом мржњом пратили сваки покрет „бунтовне раје“ с ове и с оне стране Дрине. Шта више, управо ови босанско-херцеговачки муслимани били су, за све време српскога устанка, најљући непријатељи устанка. Ну, уза све то, мисао да ослободи и Србе у Босни већ је одмах заносила Карађорђа и његове другове, како је то веома лепо настакао народни певач Филип Вишњић на крају прекрасне песме „Почетак буне против дахија“ овим речима:

Кад је Ђорђе Србијом завлада,
И Србију кретоу прекретио,
И својим крилом закрилио
Од Видина пак до воде Дрине,
Од Косова те до Биограда,
Вако Ђорђе Дрини говорио:
„Дрино водо, племенита међо
Измеђ Босне и измеђ Србије!
Наскоро ће и то време доћи,
Када ћу ја и тебека прећи
И честиту Босну полазити.“

За прву побуну Срба сазнајемо у августу 1805., када су се на босанскога везира Мустафа-пашу обратили тужбом неки одличнији муслимани из Плеваља (Таслице), јављајући му да је „раја“ у Дробњацама (данас у Црној Гори, тада још у Јужној Херцеговини) устала на оружје, на наговор суседних Црногораца. Против побуњених Срба изаслан је из Скопља Сулејман-паша, и он ускоро, уз помоћ велике војске, опет успостави ред и мир. Ну, следеће године, 1806., у марту, већ је било усташких покушаја и у Босни, како се тужи веће босанских одличника у Цариград: „Од неколико година устала је српска раја на отпор, — кажу ови, — те муслиманима наноси неизмерну штету. У београдском санџаку касане, села пале ватром, много ђамија и месџида су порушили и разорили, становнике од имања и душе раставили, а који су се становници у босански ајалет, голе душе и плачући, у касаве и села населили, ти су се спасли. Исти усташаи подговорили су рају по неким босанским кадилуцима и уздигли је на непокорност. На исти начин договор чине са црногорским непокорницима и са московским генералом.“

У исто време сазнало се да има „хајдучких“ чета и у самом сарајевском кадилуку и да се неки одважнији Срби, тако поп Хаџи-Милутин, упуштају у тајне и опасне везе са српским устаницима, спремни да у згодан час скоче на оружје. Комешање у Босни није остало тајна. Већ у јануару 1807. прочуло се у Бечу да је неки сарајлија, Хаџи-Јован Селак, ускочио у Сремску Митровицу, тобоже јер су Турци ухватили његову прениску са Карађорђевићем — у чијој да је чети служио и старији му брат — и у тој пренисци да се радило о томе да и босански Срби дигну устанак. Овај извештај, додуше, брзо се показао као претеран и нетачан; ну, већ у септембру исте године очекивала се општа buna Срба у Босни; шта више, сам сарајевски владика Краљевић пребегло је у Аустрију. И француски и аустријски извештаји из Босне кроз годину 1807. и 1808. пуни

су таквих алармантних вести; међутим, када се ти извештаји добро проуче, изгледа да су те вести бачене у свет само за то да забаве Турке у Босни и да их задрже од навала на Србију. Непосредно стање у Босни појачавале су још и честе провале Срба-устаника преко Дрине, које су довеле Карађорђа у везу са црногорским владиком Петром I. Још 15. фебруара (по ст. кал.) 1806. обратио се владика Петар на Карађорђа и замолио га да га опширно извести о стању у Србији. На ово је Карађорђе одговорио владици (други пут 29. маја по ст. исте године), између осталог, и овим, са националнога гледишта веома значајним речима: „С непримирљивом Босном данас се находимо у највећој ватри и у најнемилоствивијој кавзи. Она (понајвише Сарајевци) учињена од нас представљенија мира не прима и препјатствујет толико шчастију нашему, да је већ јавно да ми праведно намјерени наш конач пређе получити не можемо, док њу не поразимо; она раслабљава нас тако да ћемо ми с њом доста муке имати, ако је ви не обуздате. Против ове, дакле, невјерне и душманске Босне, која је од старине свагда главне и заклете непријатеље српскога имена и вјере у њедрима својима хранила и која, нечастивога Бранковића сјеме проклето, данас о томе ради, да угаси са свијета јадом својим и да избрише сасвим име и благочестије српско, — против овога, велим, заклетога, вечнога домаћег непријатеља нашега просимо ми од вас скорију и неодложимују вооружену помоћ, на коју смо ми у самоме почетку основанија нашега велику надежду имали. Заклињујући вас светим оним вере, племена и крви сvezом, по којему се једна браћа називамо и јесмо, призивљемо с пламеним срцем и с раширеним рукама вас и чрез вас сву нашу црногорску, далматинску и ерцеговачку храбру, премилу и предрагу браћу у онај позитивни сојуз који је међу старима и праоцима нашим, док су славни били, био, — сирјеч у друштво оружја и у међусобни одбранитељни и нападаатељни сvez.“

Међутим, у тај мах, владика Петар био је и сувише заокупљен француским заплетима у Боци Которској и код Дубровника, па тако се и није одазвао Карађорђу. Ну, ускоро се и то десило. На сам Ускрс, 14. априла по ст. 1807., Карађорђе је добио под Ужицем три писма владицина, једно од 19. новембра (по ст.) 1806., друго од 26. фебруара,

СИМА МАРКОВИЋ.

а треће од 9. марта 1807. На тај корак владицини утицала је и руска дипломатија, идући тада за тим — пошто је цар Александар био у рату са султаном — да се образује савез између владике Петра и Карађорђа, и да они, потом, сложено побуне Србе у Босни и Херцеговини. Оба српска главара одазвала су се томе, шиљући преко својих поузданика прогласе на народ, владика Херцеговцима, а Карађорђе Босанцима; али, многи од тих њихових поузданика пади су Турцима у руке и мученичком смрћу платили љубав своју према ослобођењу отаџбине. У поменутих писмима, а нарочито у оном од 26. фебруара и 9. марта, владика Петар поново тражи од Карађорђа да му јави у каквом се стању налазе устаници у Србији. Карађорђе му је, још неги дан, међу осталим писао ово: „Јављамо вам у коме се стању данас налазимо: велике војне против некрштених (Турака) на све стране имамо и велико крвопролиће непрестано трпимо: 1. против Видина, Ниша и Парзара, то јест, против силе Урумели-Валиса; 2. Ужице смо са свију страна умуасерили (опколили) и једнако велики огањ на њ бацамо; 3. покрај Дрине свуда нашу војску држимо и велику помоћ прекодринској браћи давати морамо, јер су се и они опет побунили и од нас у свачему траже помоћи, а на-

ВОЈВОДА ЦИНЦАР ЈАНКО ПОПОВИЋ.

рочито наших старих војника због упућивања и поучавања. А принуђен сам давати им и хришћански род добро чувати, да не би преко мере у некрштене руке у ропство запао. Али, ипсу се само они тамо побунили наново, већ више таквих случајева имаде, тако цио видиски пашадук, па шишки, љесковачки и назарски. И толики род хришћански данас у свачему помоћи тражи, јер је у невољи. Ми, колико смо у стању, дајемо им помоћи; али, и сами у свачему оскуђевамо, јер ништа готово немамо, него што год нам је потребно морамо по скупе повце из Њемачке (Аустрије) узимати, и то с великим мољакањем, због чега смо у велико сиромаштво пали. Али, поред свега тога, морамо Богу захвалити, и против непријатеља до последње капи крви борити се морамо, и ниједан не мислимо се покорити Турцима, нити пак можемо“.

Баш у то време, када је Карађорђе писао ово писмо владици Петру, ухватише Турци на путу од Грачанице на Спречи према Маглају петорицу српских поузданика и код њих нађоше Карађорђево, српским језиком написан проглас на хришћане у Босни, да се дижу на оружје. Четворица су погубљени на месту где су ухваћени, а пети је доведен у Травник везиру и тек онде смакнут. Француски конзул у Травнику, Давид,

јавља у Париз (25. априла) да је ове поузданике издао некакав Србин Бошњак. Међутим, из прокламација и похватаних писама, те од својих ухода, Турци сазнаше за везе између српских устаника и неких села у босанском Подрињу, па с тога наумише да их потпуно униште и да поубијају све живо, старо и младо, мушко и женско. Али, сазнавши за то, босански везир изда заповест којом забрани овај покољ. На то Турци опколише три српска села и запретише становништву да ће их све исећи, ако не прокажу између себе оне који су на страни устаника. И одиета, заплашени сељаци проказаше њих 330, који се беху посакривали или по овим селима или по околини. Сада зареда по Босни несмиљено разоружавање раје, затварање попова и друге народне интеллигенције, за које се сумњало да су приврженици Карађорђеви. Једва да има народа на свету чије је свештенство толико крвних жртава допринело на олтар народне слободе колико српско.

Ну, врхунац заједничке српско-црногорске акције на ослобођењу Српства пада на пролеће 1809., када Срби, у пети мах, предузеше на више страна офанзиву, док су Руси требали да пређу преко доњег Дунава у Бугарску. Међутим, пре него што је започео војну, Карађорђе се обраћа, 30. марта (12. априла), црногорскоме владици писмом, у којем му јавља да му руке чега долазе у помоћ, а онда наставља овако: „Такођер и ми смо нашу војску из дубине на границе расположили и врло лијепо с топови и са џебаном задовољно осигурали јесмо, и прваго априла Текуштаго доба хоћемо на непријатеља ударити на све стране за ослободити нашу браћу, која под Турском находе се у великој муци; са свим околним народом договор утврдили јесмо и са џебаном у садашњем бившем примирју доста и потпунили јесмо, и како ми на непријатеља ударимо и преко наше досадашње границе преступимо, тако ће и они сви на Турке са великом силом подићи се и с нами у слогу бити хоћеју. Тога ради и вами препоручујемо, да биете и ви љубав милосрдно к роду хришћанскоме показали и на непријатеља ударили и у напредак амо к нама поступили, и сву браћу хришћанску возбудили, и на непријатеља некрштеног сви сложено да ударимо са свих страна, е да би преблаги Спаситељ нас помиловао за истребити из наше праотеческе државе агарјанску (турску) силу про-

клету. И ми, у име Бога, радимо да који час прије на воду Тару дођемо и ту какогод да бисмо се с вама састали. Тога ради похитите и ви колико год могућни јесте и ваше храбре витезове потисните, који се и досад против непријатеља храбро показивали јесу и своје отечество бранили јесу“.

Средином априла (по старом) остави Карађорђе Београд и пође преко Ужица на границу Новоазарскога Санџака, а онда паде под важни град Сјеницу и опседне га. Сјеница — још у X веку српска тврђава именована Дестник — била је на раскрсници друмова који су водили у Босну и Македонију са једне, а у Црну гору и Србију са друге стране. Сама варош брзо изгоре, на што се Турци закљонише у тврди град. Да спречи околним Турцима ненадану навалу на његов табор, Карађорђе посла омање чете према Новом Пазару и Пријеполу на Лиму; на то сјенички Турци, видећи да им нема помоћи, предадоше 9. маја (по новом) град. После тога, Карађорђе се спреми да пође на Нови Пазар — стари српски Рас — но у том стиже експедиција Сулејман-паша — онај исти који је још 1805. умирио побуњене Дробњаке — с овећом четом босанских Турака; али, Карађорђе га потуче код Сјенице, а тако исто, после неколико дана, и шећекот Нуман-пашу на оближњем Суводолу. Сада, тек, крене Карађорђе према Новом Пазару, куда стиже средином јуна (по новом). Варош сама би одмах освојена; али, тврђаву је требало овде дуже опседати. У то доба, још у Сјеници, покљони се Карађорђу око 350 људи из племена Васојевића и више Црногораца, и тиме је у јуну 1809., веза између Србије и Црне Горе први пут после векова била успостављена; али, само за кратко време, јер брзо потом стиже Карађорђу глас да је главна српска војска потучена код Ниша и да велика турска војска проваљује у Србију. То је био познати пораз од 31. маја (по новом) и наредних дана, што га је скривила неслога међу војводама и неспособност оних којима је Карађорђе поверио да чувају јужну српску границу. На ту вест Карађорђе напусти Нови Пазар и похита у Србију, где је нашао управо очајне прилике. Само чињеница да Турци нису дошли до Београда, већ су се после дужег бављења на обалама Мораве почели да враћају натраг, разлог је да није дошло до панике и катастрофе у народу, кога је само лични ауторитет и

• ПЕТАР ЈОКИЋ.

храброст Карађорђева спасла од великога зла.

Ну, много је важније у томе догађају очајно искуство са Русима, јер управо њихова немарност и перад на Дунаву омогућили су Турцима да главном својом силом навале на Србију. Вика на Русе била је с тога општа, и сви су у њима гледали и тражили кривце за несрећни резултат летње војне године 1809. У таквом расположењу Карађорђе је скренуо своју пажњу на цара Наполеона, на његов рат с Аустријом и, по том, на ново створену Илирију.

V.

Као што је познато, победом код Славкова (Аустерлица) у Моравској (2. децембра 1805.) цар Наполеон учинио је крај аустро-руском савезу. Већ сутрадан сматрао је цар Фрања потребним да лично пође у табор свога противника, где је пристао на примирје, после кога је онда, 26. децембра (по новом), дошло до мира у угарском Пожуну (данас Братислава у Чехословачкој). Тим миром Аустрија се одрекла читаве територије бивше Млетачке Републике, то јест, поред Венеције, „Млетачке Истре“ (уз западну морску обалу без Трета и без читаве унутрашњости), још и Далмације са Богом Котореком, коју је нови француски цар, тобоже као наследник Карла

ИВАН ЈУГОВИЋЕ.

Великога, хтео да има. Али, није то био једини разлог са којег је Наполеон зажелио да се учврсти на источној обали Јадранскога Мора. За њега, наиме, Далмација није била тек историјски саставни део некадашње Млетачке Републике, већ нешто куд и камо важније. Далмација беше за њега лука, или, боље рећи, читав низ пристаништа, која отварају пут у унутрашњост Балканскога Полуострва. На северу могао је да ступи у додир са Карађорђеом и српским устанком, а на југу, из Котора, није му било далеко до немирне Албаније, па ни до Крфа, откуда је могао да пружи Грцима руку и да им помогне да се ослободе. Ну, у тај мах, Наполеон није још имао пред очима распад и деобу Турске, већ је свом снагом прегнуо да обнови традиционалну оријенталну политику Француске још од времена краља Фрање (из дома Валоа), наиме: да спасе Турску од расула и да буде њен савезник. С тога су француски посланик код Порте и бројни француски конзули у земљи свагда били саветници султанови и његових паша, и с тога се, француским утицајем, турске луке и пристаништа затворилише енглеским лађама. А за случај да се Наполеон заплете у рат са Русијом, француска војска могла је из Далмације — прешавши Босну, Србију и Бугарску — са југа, преко Влашке и

Молдавије, да провали у Русију. Најзад, за случај да Турско Царство пропадне, буди под ударцима непријатељскога мача, буди услед унутарњег нереда и буна, Наполеон је био близу и лако је могао да пресудно утиче на даље догађаје. Ето, то су били разлози са којих се Наполеон зажелио Далмације, али, то беху такође разлози са којих су се Руси толико противили француској власти на Јадрану, непрестано наговарајући северне Далматинце на буну против њихових нових господара и водећи, у заједници са Црногорцима, крваве бојеве против Француза у јужној Далмацији. Мржња на Французе прешла је из Далмације и у Босну, где су махом сви муслимани стрепели од Наполеона, гледајући у њему погибелна непријатеља, а никако султанова савезника.

Ну, Далмација се, после руско-француског мира у Тилзи (1807.), примирила бар на око, шта више, две године доцније, власт француска још више се учврстила на Јадрану. После новог несрећног рата са Наполеоном, Аустрија је морала, миром у Шенбруну (14. октобра 1809.), француском цару да уступи не само сву Далмацију са Боком и Дубровником, него, поред осталих земаља, још и сву Истру, Трет и Горицу, западни део Корупшке (око Бељака), читаву Крањску, и Хрватску са десне обале Саве до ушћа Уне код Јасеновца, заједно са Горским Котаром, Ријеком и Ликом. Ове земље Наполеон је захтевао нарочито с тога да добије директну копнену везу са Далмацијом, надање, да утврди француску премоћ на Средоземном и Јадранском Мору, и, најзад, да стече још ширу базу за непосредно утицање на послове Турскога Царства, на чију је пропаст и деобу почео, онако издалека, да помислила откако се измирио са руским царем Александром I. О томе је сам Наполеон изјавио цару Фрањи, у једном писму још од 15. септембра, ово: „Вашем Величанству неће избећи да себи не придржавам (од аустријских земаља) ништа друго сем оно што ми треба да успоставим директну везу између Далмације и мојих осталих држава, па да тако узмогнем припазити да се код Порте ништа не деси што се не би слагало са интересима мојих народа. Због слабости мојих садашњих поморских сила — а то је последица четири рата што сам их морао да водим с Аустријом — ја немам другог начина да утичем на равнотежу по земљама око Средоземнога Мора“.

Шенбрунским миром дођоше под француску власт сви Словенци сем штајерских, велики део Хрвата и Срба од Трета, Пазина и краљевске међе до Котора, Будве и црногорске међе. Све те земље уједини цар Наполеон у Илирију, или боље у илирске провинције, те их као засебну покрајину францускога царства, посве одвојену од краљевине Италије, са средиштем у Љубљани, предаде у управу маршалу Мармону, који је још од 1806. вршио у Далмацији службу врховног војничкога заповедника, а од 1808. носио почасну титулу „војводе дубровачкога“. Под француском управом оживе и препороди се читав наш народ у оним крајевима, дошавши први пут у дотицај са модерном слободоумном управом; сада процвета и судство и школство, као још никад до сада. Сада је Словенац, после хиљаду година, први пут опет постао потпуним човеком, јер не беше више роб немачке господе, а тако је и хрватски сељак престао да буде роб своје властеле. Маршал Мармон уведе словеначки и српско-хрватски језик као службени језик у саобраћају са странкама у сва надлештва и у све школе. Сада су штампане прве словеначке школске књиге, и први пут писани су тим језиком судеки и други службени акти. Сва покрајинска управа — сем врховних надлештава — пренела је у руке домаћих синова; дух слободоумља, праве демократије и човечности стаде да провејава наше крајеве од Триглава и Соче до Ловћена и Будве, први пут после небројених векова.

Због своје краткотрајности — у Далмацији осам, у Истри, Словенији и једном делу Хрватске четири године — француско владање у нашој народној прошлости заправо је само епизода. Међутим, поред свега тога, оно је имало јак утицај на дух и мишљење интелигентних народних слојева. У првом реду, оно је у нас усадило здраву клицу идеје народности и тежњу за уједињењем територије на којој станује један исти народ. Наполеонова Илирија, наиме, први пут је ујединила, под модерном централном управом,

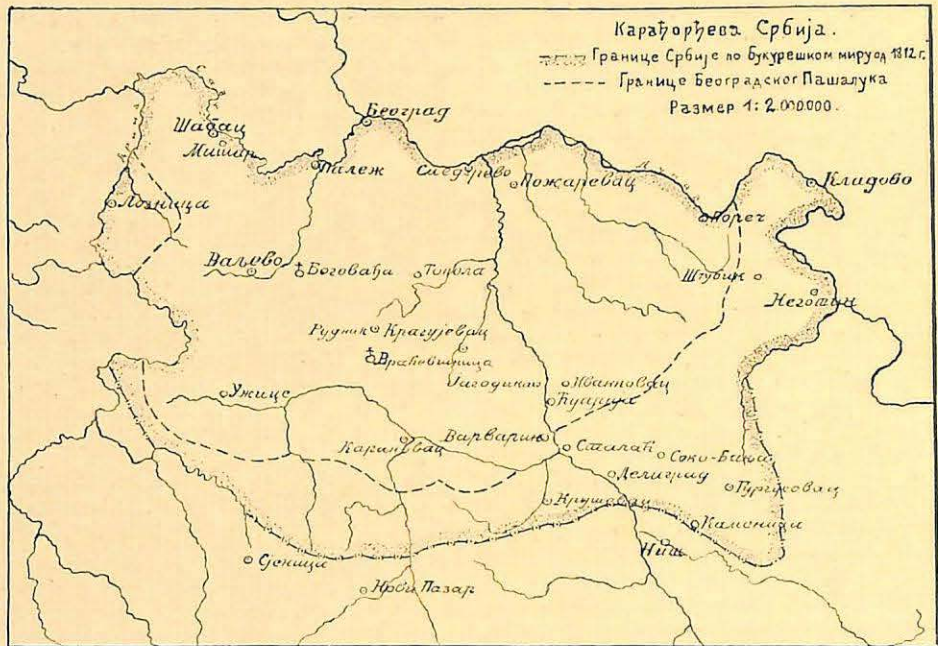
знатан део Словенаца, Хрвата и Срба, е ужом Хрватском стопила источну Истру са северним острвима (Кркком, Цресом и Лошињем), а Сочу учинила етнографском границом спреам Италије, и тако Трет оставила као природно пристаниште свога залеђа у Илирији. Шта више, и сам Наполеон помишљао је на проширење своје Илирије, кад је сповао како би се, у евентуалном рату са Турском, дало из Дубице „провалити у Босну“ — како пише 14. августа 1810. своме војном министру, генералу Кларку, војводи од Фелтра. Међутим, то су очекивали још крајем 1809. не само у Бечу, него и у самој околини Наполеоновој, истичући при томе еродност у језику становништва Илирије с оним у Босни и Србији.

Са свим је природно да овакве крушне промене у непосредној близини Карађорђевој нису могле остати без утицаја, а то тим више што је тада члан српскога Совјета био први апостол народног нашег уједињења — Доситије Обрадовић.

Баш у оно доба када је Турчин почео да проваљује у Србију (у јуну и јулу 1809.), Наполеон је одлучно поразио аустријску војску код Ваграма (5. и 6. јула) и присилио цара Франца да моли за примирје, а онда је склопио мир. Аустрија беше овим ратом толико понижена и изнурена да јој је углед потпуно пао. Како је у исто време читав српски народ једнодушно окривљавао Русију за своје несреће, са свим је природно да се јавно мишљење Срба у тај критични час изјаснило за Наполеона, надајући се од

КАРАЂОРЂЕВА ВЕЛИКА ШКОЛА.
(Данашњи изглед.)

пјега обилној помоћи. О томе је српски Совјет расправљао 28. (16.) августа и закључио да се Србија стави под протекторат непобеднога цара, изабравши Карловчанина капетана Раду Вучинића за свога изасланика. Полазећи к Наполеону, Вучинић је примио од Совјета ово писмо: „Ваше Императорско Величество! Слава оружја и подвига Вашег Величества расејала се по целому свету. Народи налазе у Августејшеј Вашој особи избавитеља и законодавца свог. Србекиј род жели те среће удостојити се. Монарх! обрати взор Твој на Славено-Србов, у којима ћеш наћи мужество и верност ко благодетељу; време и случај оправдат ће ову истину и то да су достојни покровитељства великога народа. В надежди што Ваше Императорско Величество всевисоцијшним отвјетом участовите Вашег Императорскога Величества всенижајшега и покорнејшега слугу Кара Георгија Петровића, верховнога предводитиља народа српскога, Правитељствујунчиј Совјет народниј сербекиј. В Белграде, 16. августа 1809.“

Уз ово писмо, Совјет је предао капетану Вучинићу и решење у петнаест тачака, којим тражи Наполеонову заштиту. У њему се вели: Српски народ у Србији не припада никоме, јер је,

борећи се кроз седам година, стекао себи право да бира покровитеља. Тај покровитељ има да буде, по општој жељи српскога народа, цар Наполеон, коме обећавају вечну и непоколебиву верност, па ће, за доказ тога, примити у своје градове француску војску. Непријатељи „Великога Народа“ биће и непријатељи Срба. „Срби увјеравају једно Императорско Величество, да остала саборитија њихова, који живе у Босни, Херцеговини, Краљевству Маџарском, не избацујући ни Бугаре, поћи ће за стазима њиховима.“ С тога ће „велика нација“, кад буде имала под својим барјацима „ове славјанске народе“, потрести непријатељским државама Француске. Потом, описује се природно богатство Србије, а онда се вели: „Србија, Босна и Херцеговина тако су срећне местоположењем својим“ да, кад дођу под протекторат Наполеонов, „нема државе која би могла завојевати њих“. А, ако не буде могућно да Французи дођу у Србију, онда српски народ моли помоћ у новцу, топијама, ижињерима и лагунцијама. Помоћу новца српски народ лако ће побунити српску и бугарску омаднину из суседних покрајина, која се томе веома радује. „И тако, имајући ово војинство у помоћ, србекиј народ очистиће турски брег Саве и Уне воде, и сојединити ће

се с војскама Јего Императорскога Величества (Наполеона) у Далмацији“; то може да се догоди и са Дубровником преко Херцеговине. Потом се вели: „Маџарски колос, потпора Аустрије, брзо ће се развалити и јешче брже, када угледа да побједоносно војинство Јего Императорскога Величества заједно са Србљима удари на њега из Славоније, Срема, Баната, гдје милијони душа сербског рода стећу под јармом маџарске господе, који то народ, кад увиди у земљи својој браћу своју Србље с војском новог покровитеља, обрнут ће оружје своје заједно с њима против утјеситеља својих.“ Када се сетимо онога што је касније речено о немирима Срба у Срему, Банату и по другим странама, онда нам је ово поуздање српскога Совјета посебно разумљиво. Најзад, набрајају се сви досадашњи Карађорђеви успеси, а недавни несрећни резултати приписују се рускоме генералу Прозоровеком, јер није Србима послао обећану помоћ.

С овим писмом и овим решењем пошао је капетан Вучинић најпре у Букурешт, до тамошњег францускога вице-конзула Леду. Овај је онда Вучинића, у пратњи једног француског конзуларног чиновника, отпремио у Беч, где се тада налазио цар Наполеон, јер мир с Аустријом тада још није био утаничен. Ну, кад је Вучинић стигао у Беч, мир с Аустријом беше потписан, и Наполеонов министар иностраних дела, Шампањи, бојећи се да не комплицира ствари, реши се да не предведе Вучинића цару, него му изјави да ће о томе повести разговор тек у Паризу. О томе онда обавести, 17. (4.) октобра, и самога Карађорђа. Своје мишљење о понуди Срба јавио је Шампањи још истога дана и вицеконзулу Леду у Букурешт, нагласивши му да „цар, који је у миру са Портом и који жели да остане тако, не може дати отворену заштиту онима које султан сматра бунтовницима“. Али, опет, „Његово Величанство не може потпуно равнодушно да гледа судбину једнога народа који је показао толико сталности и храбрости, и, с тога, не ће се одрећи да одржава са њим извесне односе, али, који се не смеју изнети на јавност“. С тога нека Леду подржава везе и даље; али, тако „да се не увреде ни Порту ни Русија“. Што се самога предлога Карађорђева тиче, министар Шампањи држи да „цар, живећи у миру са Портом, не може Србима засведочити своје интересовање друкчије него заузимањем и

интересовањем за њих. Али, ако би, ипак, Порту, заведена подбадањима Енглеске, загазила у рат са Француском, Срби могу да рачунају на веома издешну помоћ цареву.

У исто време образована је и Наполеонова Илирија, и капетан Вучинић врати се сада из Беча, преко Љубљане и Хрватске, у Београд. Шампањи је желео да се везе са Србима одржавају преко Илирије, па је с тога и преместио из Видина у Љубљану конзула баруна Мерижа, јер је тај већ раније имао неких веза са српским устаницима. Мериж преузе сада код илирске владе реферат за српске послове. Већ 1. јануара 1810. јавља он министру Шампањију како се васкре имена илирскога миломашњем народу и како га испуњава великим надама у будућност на основу једнакости језика и вере; тај исти народ живи још и по Босни, Србији, Славонији, Срему и Банату. А онда додаје ове пророчанске речи: „Бечки двор мораће у будућности на то обратити озбиљну пажњу“.

Међутим, повратком Вучинићевим Карађорђе није напустио идеју францускога протектората; шта више, он именована капетана Раду Вучинића српским послаником на француском двору, давши му „пуну власт пред престоном Његовог Императорског Величества вољу, жеље и тегобе народа изјаснити“. Истога дана, 22. (10.) јануара 1810., у споразуму са Совјетом, Карађорђе издаде своје посланику инструкцију, којом је имао Наполеону поново да понуди покровитељство над Србијом. {Карађорђе пише цару: „Монарх! Ви сте праведно названи Великим, ибо многи народи Вама имају благодарити своје садашње сунчествовање и благоденствије, а особито нововоскресна Илирија, у којој живе наши соплеменици.

ПЕТАР ДРАГИЋЕВИЋ-БАТА. Фанатични Тополац који је све своје имање жртвовао за одржање успомена Карађорђевог парастосима у Шумадији.

Подобну милост соизволите по природној шчедлости и благоутробију Вашему всемилостивјешје излити и на наш српски народ, а ми од наше стране успиловат ћемо се вјерношћу, покорношћу и привјазаностју к Вашему всевисочајшему лицу удостојити се такове милости“.

Капетан Раде Вучинић отишао је у Париз и понудио Наполеону да Србију учини независном и да узме за себе и своје наследнике титулу „Протектора Србије“, којом ће владати Карађорђе и његови потомци. Вучинић је том приликом (18. августа 1810.) уверавао француску владу да Срби претпостављају Наполеоново покровитељство сваком другом, јер „они не би хтјели да одвоје своју судбину од судбине илирских провинција, гдје је иста вјера, исти језик, исти народ“. Још пре тога (23. јуна 1810.), капетан Вучинић изјавио је и ово: „Само име Илирија, које је француски цар ускренио за овај народ, толико га је обрадовало да се све очи окрећу спрам његове узвишене личности, као спрам обновитеља старе његове славе.

Колика ли ће тек бити приврженост његова, паче и одушевљење његово, кад му Наполеон буде покровитељем.“

Али, сви напори Вучинићеви осталоше жалови. Политички европски заплети нису допуштали Наполеону да се живље интересује српским питањем. Инак, из свега се види да је илирско име прво загрејало наш народ за ширу базу народнога јединства, показујући му га делимично и реализована у Наполеоновој Илирији.

Велики Карађорђе није, додуше, остварио свој сан о ослобођењу и уједињењу читавога нашега народа, о чијем је јединству и робовању под Аустријом, Мађарском и Турском имао — како видимо — заједно са својим саветницима и суборцима, сасвим јасне појмове. Али, саме што га посејаше Карађорђе и Наполеон брзо је никло и озеленило васкресом модерне Србије на једној, и романтичним илиризмом и ученим југословенством на другој страни; а плод ових напора најплеменитијих људи нашега племена јесте заједничка слободна држава Срба, Хрвата и Словенаца.

Филип Вучињић.

